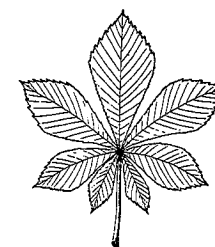

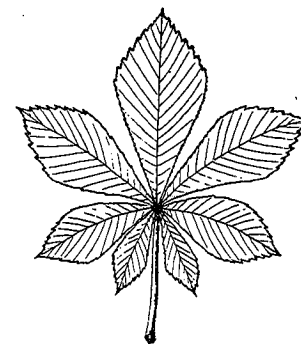
Til Peter
fra Mette
27.8.99

2. Møde
om Udforskningen
af Dansk Sprog

Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet

13.-14. oktober 1988

2. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Aarhus Universitet
13.-14. oktober 1988

Udgivet af
Mette Kunøe og Erik Vive Larsen
Århus 1989

ISBN 87-981570-2-7

F O R O R D

Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, Aarhus Universitet, tog initiativet til 1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, der blev afholdt i 1986. Foredragene fra mødet blev udgivet af K. Ringgaard i 1987.

Som aftalt på det første møde tilrettelagde vi 2. Møde i 1988 og havde den glæde, at der kom 44 deltagere fra ind- og udland. 26 af dem bidrog med foredrag, som viser et bredt udsnit af aktuelle forskningsområder. Alle foredragsholdere på nær én har indsendt deres manuskript til denne bog.

Vi takker Statens Humanistiske Forskningsråd og Aarhus Universitets Forskningsfond, der har givet støtte til arrangement og til trykning.

Aarhus, februar 1989

Mette Kunøe

Erik Vive Larsen

Støtte til arrangement og til trykning
er modtaget fra
Statens Humanistiske Forskningsråd
og fra
Aarhus Universitets Forskningsfond

Trykt af
Trøjborg Reproafdeling
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet

1989

I N D H O L D

Program		8
Deltagere		10
Jørgen Dør og Jørgen Chr. Bang	Semantisk Tvang (constraints) - En kategori i dialektisk sprogteori og en analyse af en nudansk text	15
Hans Basbøll	Mellem Moræ og Morfologi: Nyt om stødet i moderne rigsdansk	37
Else Bojsen	Sprognævnets telefon- rådgivning	49
Søren Brandt	Toniveaubeskrivelse af dansk morfologi	59
Kurt Braunmüller	Er det danske sprogs morfologi 'naturlig'?	73
Anne Duekilde	Fraseologiske enheder bestående af småord	88
Elin Fredsted	Variable og invariable fejl i tysksprogede elevers udtale af dansk	99
Kirsten Gomard	To kvinders kommunikations- strategier	110
Lars Heltoft	Talesprog og sætningsskema	128
Carol Henriksen	Hvad skal vi med fagsprog som forskningsområde?	153
Henrik Holmboe	Dansk Radiorordbog	170
Niels Haastrup	Når interpretamenta oversættes i stedet for lemmata	174
Jan Katlev	En drøftelse af 'sjuskefonologi' i moderne københavns rigsmål	190
Torben Kisbye	John/Hans, Joan/Johanne - om såkaldt transponerede navne	199

H.A. Koefoed	Svenske sprogtræk i Pelle Erobreren	208
Tore Kristiansen	Sprogholdninger i praksis	215
Erik Vive Larsen	Genstand, hensyn eller forhold - indirekte objekt, en besværlig grammatisk relation	230
Karen M. Lauridsen og Ole Lauridsen	Modalverber med passiv infi- nitiv i moderne dansk	239
Bent Jul Nielsen og Magda Nyberg	Talesprogsvariationen i Odder Kommune	250
Inge Lise Pedersen	Under vejr med københavnsk	270
Eugeniusz Rajnik	Tautonyme præfiksale person- betegnelser i dansk og polsk	282
K. Ringgaard	Hvornår skete forenklingen af det morfologiske system?	287
Hans Jørgen Schiødt	Billedfortælling - en aktivitet i danskundervisningen	288
Knud Sørensen	Om 'indirekte' anglicismer	291

P R O G R A M

Torsdag den 13. oktober 1988 i lokale 340

- 10.00 Mødet åbnes
Ordstyrer K. Ringgaard
- 10.05-10.35 Inge Lise Pedersen: Under vejrs med københavnsk talesprog
- 10.35-11.05 Jan Katlev: Københavnsk sjukskefonologi

k a f f e p a u s e

- Lokale 340
Ordstyrer Karen Margrethe Pedersen, Ahenrå
11.20-11.50 Tore Kristiansen: Sprogholdninger i praksis
- 11.50-12.20 Bent Jul Nielsen og Magda Nyberg: Talesprogsvariationen i Odder Kommune

- Lokale 342
Ordstyrer Mette Kunøe
Eugeniusz Rajnik: Tautonyme präfixale Personenbezeichnungen im Dänischen und Polnischen
- Jørgen Chr. Bang og Jørgen Dør: Semantisk Tvang (constraints) i Nudansk - en diskursanalyse af to Texter

- 12.20-12.50 Niels Haastrup: Når interpretamenta oversættes i stedet for lemmata

- Anne Duekilde: Fraseologiske enheder bestående af småord

f r o k o s t

- Lokale 340
Ordstyrer Kurt Braunmüller
- 14.00-14.30 Karen M. Lauridsen og Ole Lauridsen: Modalverber med passiv infinitiv i moderne dansk
- 14.30-15.00 Erik Vive Larsen: Genstand, hensyn eller forhold - indirekte objekt, en besværlig grammatisk relation

k a f f e p a u s e

- Ordstyrer Torben Andersen
- 15.30-16.00 Lars Heltoft: Talesprog og Sætningsskema
- 16.00-16.30 H.A. Koefoed: Svenske sprogtræk i Pelle Erobreren I
- 16.30-17.00 Carol Henriksen: Hvad skal vi med fagsprog som forskningsområde?

Fredag den 14. oktober 1988 i lokale 340

- Ordstyrer Elisabeth Hansen
- 9.00-9.30 Elin Frøsted: Variable og invariable fejl i tysksprogede elevers udtale af dansk
- 9.30-10.00 Knud Sørensen: Om 'indirekte' anglicismer
- 10.00-10.30 Torben Kisbye: John/Hans, Jean/Johanne - om såkaldt transponerede navne

k a f f e p a u s e

- Ordstyrer Niels Haastrup
- 10.50-11.20 Hans Basbøll: Mellem Moræ og Morfologi: Nyt om stødet i moderne rigsdansk
- 11.20-11.50 Kurt Braunmüller: Er det danske sprogs morfologi 'naturlig'?
- 11.50-12.20 K. Ringgaard: Hvornår skete forenklingen af det morfologiske system?

f r o k o s t

- Lokale 340
Ordstyrer Randi Stevens Brodersen
- 13.30-14.00 Else Bojsen: Sprognævnets telefonrådgivning
- 14.00-14.30 Hans Jørgen Schiødt: Billeddialog - en danskdisciplin?
- Lokale 342
Ordstyrer Erik Vive Larsen
- Søren Brandt: Toniveau-beskrivelse af dansk morfologi
- Henrik Holmboe: Dansk radiørordbog

k a f f e p a u s e

- Lokale 340
Ordstyrer Inge Lise Pedersen
- 14.50-15.20 Kirsten Gomard: Kvindelige kommunikationsstrategier
- 15.20-15.30 Afslutning

DEL T A G E R E

Erwin Stæt Andersen
Søndergade 15, 8464 Galten

Torben Andersen
Institut for kommunikation
Aalborg Universitetscenter
Langagervej 6, PB 159, 9100 Aalborg

Torben Arboe Andersen
Institut for jysk sprog- og
kulturforskning
Aarhus Universitet

Jørgen Chr. Bang
Nordisk Institut
Odense Universitet
Campusvej 55, 5230 Odense M.

Hans Basbøll
Nordisk Institut
Odense Universitet
Campusvej 55, 5230 Odense M.

Inger Bévort
(Institut for dansk dialektforskning)
Poppel Alle 19
3500 Værløse

Else Bojsen
Dansk Sprognævn
Njalsgade 80, 2300 Kbh. S.

Søren Brandt
Råbylillestræde 1
4780 Stege

Kurt Braunnüller
Universität Hamburg
Germanisches Seminar
Von-Melle-Park 6, D-2000 Hamburg 13
Vesttyskland

Semantisk Tvang
(constraints) i nudansk
- en diskursanalyse af
to texter

Mellem Morø og
Morfologi: Nyt om
stødet i moderne
rigsdansk

Sprognævnets telefon-
rådgivning

Toniveaubeskrivelse
af dansk morfologi

Er det danske sprogs
morfologi 'naturlig'?

Randi Stevens Brodersen
Scandinavisch Instituut
Universiteit van Groningen
Grote Knusstraat 1
Groningen
Holland

Jens Cramer
Nordisk Institut
Aarhus Universitet

Anne Duekilde
ODS-Supplementet
Njalsgade 80, 2300 Kbh. S.

Jørgen Dør
Filosofisk Institut
Odense Universitet
Campusvej 55, 5230 Odense M.

Elin Fredsted
Meiereiweg 10
D-2371 Gross Vollstedt
Vesttyskland

Brita Olrik Frederiksen
Det arnamagnæanske institut
Njalsgade 76, 2300 Kbh. S.

Kirsten Gomard
Cekviņa
Finlandsgade 26, 8200 Århus N.

Hans Götzsche
Lillekär Norra 90
S-42535 Hisings Kärra
Sverige

Elisabeth Hansen
Danmarks Lærerhøjskole
Emdrupvej 101, 2400 København NV

Lars Heltoft
RUC 0324
Postbox 260, 4000 Roskilde

Fraseologiske enheder
bestående af småord

Semantisk tvang
(constraints) i Nudansk

Variable og invariable
fejl i tysksprogede
elevers udtale af dansk

Kvindelige kommunika-
tionsstrategier

Talesprog og sætnings-
skema

Carol Henriksen
RUC
Postbox 260, 4000 Roskilde

Henrik Holmboe
Afd. f. Datalingvistik
Handelshøjskolen i Århus
Fuglesangsallé 4, 8210 Århus V.

Niels Haastrup
Stenstykkevej 51
2650 Hvidovre

Hanne Janssen
Universiteit van Amsterdam
Skandinavisch Seminarium
Spuistraat 134
NL-1012 UB Amsterdam
Holland

Nils Jörgensen
Institutionen för nordiska språk
Lund
Mejerivägen 3
S-232 52 Åkarp, Sverige

Allan Karker
Nordisk Institut
Århus Universitet

Jan Katlev
IAAS, KU
Njalsgade 96, 2300 Kbh. S.

Torben Kisbye
Engelsk Institut
Århus Universitet

Tore Kristiansen
(Institut for dansk dialekt-
forskning, KU)
Hasselvænget 8, 4700 Næstved

Hvad skal vi med fag-
sprog som forsknings-
område?

Dansk radiørordbog

Når interpretamenta
oversættes i stedet
for lemmata

Københavnsk sjukske-
fonologi

John/Hans, Jean/Johanne
- om såkaldt transpone-
rede navne

Sprogholdninger i praksis

H.A.Koefoed
Nordisk Institut
Odense Universitet
Campusvej 55, 5230 Odense M.

Kirsten Koefoed
Højløkkeallé 2
5270 Odense N.

Mette Kunøe
Nordisk Institut
Århus Universitet

Erik Vive Larsen
Nordisk Institut
Århus Universitet

Karen M. Lauridsen
Handelshøjskolen i Århus
Fuglesangsallé 4
8210 Århus V.

Ole Lauridsen
Handelshøjskolen i Århus
Fuglesangsallé 4
8210 Århus V.

Eva Linnerdal
Nordisk Institut
Århus Universitet

Bent Jul Nielsen
Institut for dansk dialekt-
forskning, KU
Njalsgade 80, 2300 Kbh. S.

Magda Nyberg
Institut for dansk dialekt-
forskning, KU
Njalsgade 80, 2300 København S.

Inge Lise Pedersen
Institut for dansk dialekt-
forskning
Njalsgade 80, 2300 København S.

Svenske sprogtræk i
Pelle Erobreren I

Genstand, hensyn eller
forhold - indirekte ob-
jekt, en besværlig gram-
matisk relation

Modalverber med passiv
infinitiv i moderne
dansk

Modalverber med passiv
infinitiv i moderne
dansk

Talesprogsvariation
i Odder Kommune

Talesprogsvariation
i Odder Kommune

Under vejrs med kø-
benhavnsk talesprog

Karen Margrethe Pedersen
Institut for grænseregionsforskning
Persillegade 6, 6200 Åbenrå

Eugeniusz Rajnik
Katedra Skandynawistyki
A-Mickiewicz-Universitet
61-874 Poznań
Ul. Marchlewskiego 124/126
Polen

K. Ringgaard
Nordisk Institut
Århus Universitet

Hans Jørgen Schiødt
Danmarks Lærerhøjskole
Emdrupvej 101
2400 København NV

Knud Sørensen
Engelsk Institut
Århus Universitet

Karen Thuesen
Uppsala Universitet
Institutionen för nordiska språk
Box 513, 75120 Uppsala, Sverige

Tautonyme präfixale
Personenbezeichnungen
im Dänischen und
Polnischen

Hvornår skete forenk-
lingen af det morfolo-
giske system?

Billeddialog - en
dansk disciplin?

Om 'indirekte' angli-
cismer

Semantisk tvang (*constraints*) - En kategori i dialektisk sprogteori og en analyse af en nudansk text

Af Jørgen Chr. Bang & Jørgen Døør

0: Indledning

Møderne og forskningen i og omkring "Udforskningen af Dansk Sprog" er vigtige og væsentlige ikke mindst set i lyset af vores forhold til EF - og det åbne marked i 1992. Udtrykket "dansk sprog" får naturligvis dele af sin mening fra sine relationer til her og nu. Eller mao "dansk sprog" er et *deictisk ord*.

I vores første bidrag til "Udforskningen af Dansk Sprog" behandlede vi aspekter af deixisfænomenet ud fra vores dialektiske sprogteori ("Målenes Mål - nogle teoretiske overvejelser over udforskningen af danske sprog", Århus 1987). Vi fortsætter i dette essay med nogle overvejelser omkring "semantisk tvang/constraints", idet vi mener, at enhver semantisk overvejelse må knyttes sammen med deixis. At vi ser sådan på sagen hænger sammen med den måde vi bestemmer kategorien "semantik". Kort sagt definerer vi *semantik* som en helhed af *social sense*/social betydning og *individual meaning*/individuel mening. Begge disse prædikater (social betydning og individuel mening) er deictiske udtryk i og med, at såvel *social betydning* som *individuel mening* henviser til specifikke træk ved en context. Den sociale orden som den sociale betydning henviser til, og det individ som den individuelle mening henviser til, er primært historiske størrelser. Det betyder videre, at de herredømmeforhold og magtrelationer, der karakteriserer den sociale orden, sætter nogle kritiske grænser for både de sociale betydninger og de individuelle meninger, som et givet udtryk kan forbindes med.

Før 1968 brugtes udtrykket "kapitalistisk samfund", men der var snævre grænser for i hvilke sammenhænge det kunne bruges, og det var ikke først og fremmest dette prædikat der brugtes til at karakterisere Danmark eller det danske samfund. Derfor var det også semantisk fint at indføre udtrykket "velfærdssamfundet" i stedet for ordet "velfærds kapitalismen". I det første udtryk skjules

klassemodsætninger, hvilket gør at dette ord kan bruges semantisk på en helt anden måde end udtrykket "velfærdskapitalismen".

Dansk sprog er del af en virkelighed der defineres ved visse modsætningsforhold, hvilket naturligvis udtrykkes direkte eller indirekte i sprogbrugen. Disse modsætningsforhold medbestemmer, hvilke kritiske grænser der er socialt og individuelt for, hvad tekster kan bruges til. Dette forhold forsøger vi at identificere med udtrykket "semantisk tvang".

Vi definerer **semantisk tvang** som de kritiske grænser der socialt og individuelt eksisterer for et udtryks eller en texts semantiske kraft. I en sådan semantisk teori får deixis selvfølgelig en konstituerende position.

1: To modeller af sprogteori

Vi præsenterer nedenfor to modeller af sprogteori. Den første er vores egen, som vi karakteriserer som **dialektisk**. Den anden har *G. Leech* som ophavsmand, og kan iøvrigt karakteriseres som en **traditionel** model af sprogteori.

Vores dialektiske model adskiller sig fra den traditionelle ved at symbolisere relationerne mellem disciplinerne ved en dialektisk pil ($\rightleftharpoons$), og ved at explicitere at sprogteori (samt sprogteoretikere og sprogteoretisk praksis) er en integreret del af kulturformationerne.

Den dialektiske pil orienterer et historisk dominansforhold mellem to entiteter. Her har vi orienteret pilene med semantik som dominerende, fordi vi her netop arbejder med semantik og derfor er koncentreret om at definere semantikens dominans, nærmere bestemt semantisk tvang. Det betyder, at vi så at sige ser på semantikken som aktiv og ikke blot som resultat af fx pragmatikkens eller syntaxens bestemmelser af semantikken. At pilen er dialektisk, betyder at semantikken også bestemmes af fx pragmatikken og syntaxen.

Expliciteringen af kulturformationen betyder bl.a., at kategoriale bestemmelser og textanalyser skal defineres i relation også til kulturformationen.

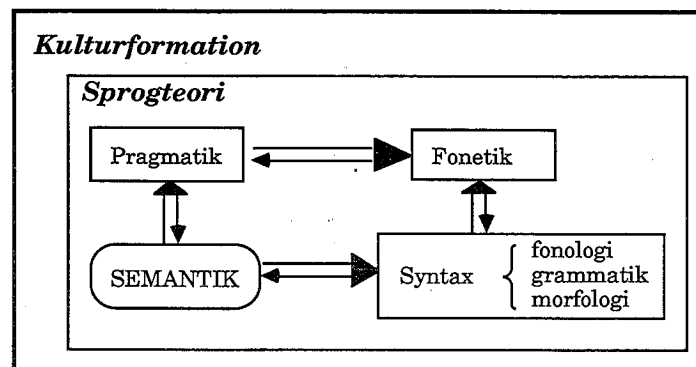

Fig. 1: Døør & Bang (1986)

Når Leech ikke anvender dialektiske pile eller indskrives kulturformationen i sin model, betyder det ikke nødvendigvis, at han, eller traditionens bedste teoretikere iøvrigt, dermed benægter disse forhold, men nok, vil vi hævde, ikke prioriterer dem som værd at nævne og ikke definerer dem som konstituerende for sprogteori og sprogteoretiske aktiviteter.

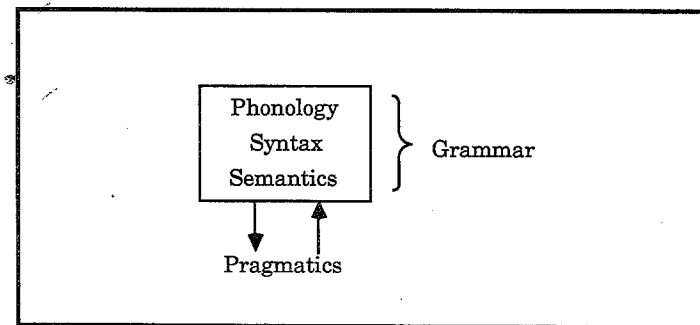

Fig. 2: Leech (1983)

Før at illustrere forskelle mellem de to modeller og deres traditioner opstiller vi nedenfor to sæt teser, som udgør grundantagelser for de respektive traditioner:

Teser om Semantik (Hurford & Heasley):

- T1: SEMANTICS is the study of MEANING in LANGUAGE
- T2: SPEAKER MEANING is what a speaker means (i.e. intends to convey) when he uses a piece of language
SENTENCE MEANING (or WORD MEANING) is what a sentence (or word) means, i.e. what it counts as the equivalent of in the language concerned.
- T3: The meanings of words and sentences in a language can safely be taken as known to competent speakers of the language. Native speakers of languages are the primary source of information about meaning.
- T4: Doing semantics is largely a matter of conceptual analysis, exploring the nature of meaning in a careful and thoughtful way, using a wide range of examples, many of which we can draw from our own knowledge.

Teser om Semantik (Bang & Døør):

- T1: Enhver sprogteori (sprogbeskrivelse, -forklaring, og -kritik) er indgreb i praksis og i en politisk konjunktur
- T2: Enhver sprogteori er primært optaget af at beskrive, forklare og kritisere dialoger og tekster
- T3: i inhomogene samfund og contexter
- T4: og med asymmetriske relationer mellem kommunikatorerne
- T5: som altid impliceres i paralingvistiske *ques* og kontradiktioner i os selv og i omgivelserne
- T6: Semantik er studiet af social betydning og individuel mening
- T7: Semantiske analyser implicerer deixisanalyser
- T8: Metodologiske regler for deixisanalyse:
 - 8.1: bestem først deixisformerne
 - 8.2: undersøg deres positioner i den syntaktiske organisation
 - 8.3: bestem øvrige former i forhold til deixisformernes SEMANTISKE og syntaktiske organisation
 - 8.4: undersøg dialogdeltagernes forhold til deixisudtrykkene
 - 8.5: analysér og kritisér textens semantiske implikationer, d.v.s. dens produktions-, kommunikations- og konsumtionsbetingelser.

1.2: Bestemmelse af deixisformerne.

Traditionelt defineres deixis :

"those features of LANGUAGE which refer directly to the personal, temporal or locational characteristics of the SITUATION within which an UTTERANCE takes place, whose MEANING is thus relative to that situation; e.g. *now/then, here/there, I/you, this/that* are deictics ('deictic' or EXOPHORIC words). Deixis is analogous to the philosophical notion of INDEXICAL EXPRESSION. [...]" (Crystal 1985:86)

"A DEICTIC word is one which takes some element of its meaning from the situation (i.e. the speaker, the addressee, the time and the place) of the utterance in which it is used." (Hurford & Heasley 1983:63)

Det er vores tese, at ethvert ord og ethvert træk ved texten/diskursen har deictiske *ques*. Det betyder, at "full words" og anaforske former ligevel har deictiske funktioner og efter vores mening netop får betydning i og med tilknytningen til textens/diskursens deictiske dialektik. Hermed mener vi ikke, at ordenes deictiske funktion lægger sig som en "*speaker meaning*" til deres "*sentence meaning*", men netop at *sentence meaning* dialektisk bestemmes af deixis. Det kan også udtrykkes på den måde, at deixisbetydningen altid er primær i forhold til de øvrige betydnings-dimensioner.

(Traditionelt skelnes der mellem **deixis** og **anafor**, således at anaforen henviser til en etableret enhed i teksten:

(X 1): *Lektoren skrev en bog. Den handler om, hvordan hun betragter [...].*

Den første sætning instituerer *lektoren* som referent for *hun*, og *en bog* som referent for *den*. Referencen her kaldes traditionelt for anaforisk i modsætning til den deictiske reference i situationen, hvor Carl viser mig en bog og siger:

(X 2): "*Den handler om, hvordan hun betragter [...].*"

Den anaforske funktion i X 1 hviler på den deictiske i X 2.)

Som det fremgår af citaterne er der traditionel enighed om at betragte visse lexico-syntaktiske former som deictiske ord, nemlig de

personlige pronominer og tids- og steds-adverbierne: ex: *jeg, du, den, nu, her*.

Der er her tale om lexico-syntaktiske former for 1., 2. og 3. deixis-person samt de til 1. og evt. 2. person knyttede topokalisering-deixis. Vores pointe er, at der er gode grunde til at vie netop disse deixisfunktioner særlig opmærksomhed, men ikke til at lade sig fange af den lexico-syntaktiske tvang, at funktionerne altid eller som hovedregel får netop disse LS-former. Faktisk bruges disse former og deres respektive varianter semantisk som **retoriske ques** til at bestemme 1. og 2. deixispersons fortolkningsramme. Lad os illustrere disse forhold nærmere gennem en analyse af nogle deixistræk ved teksten "*Lad os få et universitetsoprør*".

2: Lad os få et universitetsoprør

skriver rektor Carl Th. Pedersen i Fyens Stiftstidendes kronik til de fynske læsere den 1. oktober 1988 (bemærk steds- og tids-deixis). Det er den text eller diskurs vi i det følgende behandler, og som i afskrift (!) nedenfor er aftrykt som bilag. Kronikken er et udsnit af den tale som Odense Universitets daværende rektor ved universitetets årsfest dagen før holdt for medlemmer af universitetet (forskere, lærere, TAP'ere, studenter), Direktoratet for de videregående uddannelser (DVU), regeringen, kongehuset, pressen, politiske partier m.fl. En mere omfattende version af talen er aftrykt i NYT 16 fra Odense Universitet, 17. oktober, 1988. Her kan man bl.a. læse et afsnit om den fynske lægeskoles evt. nedlæggelse, hvor Carl Th. Pedersen konkluderer: "Lad os derfor blive et friuniversitet og lad os løse vore problemer selv og lad så København løse sine problemer i København!"

Det var denne geografistiske kamp, der blev fremdraget i det journalistiske referat af talen i Fyens Stiftstidende den 1. oktober.

Men nu til kronikken som er rensat for direkte henvisninger til det geografiske modsætningsforhold mellem metropolen og provinsen. Det ligger i contexten.

I deixisanalysen er der to hovedpersoner, nemlig **D1** (1. person) og **D2** (2. person), som i visse dialoger svarer til de lexico-syntaktiske LS-1. person (*jeg*) og LS-2. person (*du*). Som bl.a. Lyons(1977)

gør opmærksom på, er 1. person den der ordner og organiserer synspunkt og perspektiv i teksten, det deictiske udgangspunkt, mens 2. person er dialogpartneren. Vi vil sige det sådan, at teksten eller diskursen er organiseret af den deictiske 1. person i dialektiske modsætningsforhold til den deictiske 2. person, og at alle øvrige forhold og træk ved teksten - **D3**-nominer og -pronominer, verber, adverbier, morfemer, tegnsætning, understregninger, betoning etc. - er formet af dette D1-D2-modsætningsforhold. D3's semantiske indhold tvinges af D1-D2-relationen, både med hensyn til aspektet **social betydning** (*social sense*) og **individuel mening** (*individual meaning*).

2.1: Jeg: LS-1. person ental

Lad os indledningsvis begynde med at selekttere lexico-syntaktiske personlige pro-nominer i 1. person, som en vej til at identificere D1, og først jeg-formen i ental: (Cifrene henviser til afsnit-nummereringen i afskriften).

- 8: *Jeg vil tillade mig den påstand [...],*
- 11: *Jeg nævnte [...],*
- 13: *Efter min mening gjorde man en fejl [...],*
- 19: *Dette er efter min mening et uholdbart synspunkt.*
- 20: *Jeg er personlig mest tilhænger af det sidste. Det ville være mest logisk at [...],*
- 25: *Ministeriet - og her tænker jeg ikke blot på Undervisningsministeriet, men i højere grad på Finansministeriet - skal vise at man[!] mener noget med det [...]*
Hvis et sådant forsøg skal have nogen værdi og føre til resultater, man [!] kan bygge på, og være attraktivt for universitetet [!], må forsøget være stort anlagt og mindst omfatte de problemkomplekser, jeg her har berørt.
- 26: *Jeg håber, organisationerne kan indse [...]*
- 27: *Jeg har her kastet en handske i oprørets ånd. Jeg håber, at finansministeren og undervisningsministeren - og også universitetet - tør tage den op, og lad os så sammen starte oprøret!*

Det volder næppe kvaler at blive enige om, at de af os understregede LS-1.person ental må tolkes som D1: Her er der tale om sam-

menfald af LS-1 og D1.

Men allerede når vi går til LS-1.person flertal dukker problemerne op:

2.2: Os og vi

Overskriften indeholder *os*, som er LS-1. person flertal, oblik kasus.

Er der her tale om D1 eller også om D2? Og hvordan bestemmes D1 og D2 gennem de retoriske anvendelser af LS-1.person flertal? Hvem og hvad er D1 og D2?

Her er det vigtigt at holde rede på, hvilken text vi forholder os til. Selvom årsfesttalen, kronikken og NYT-gengivelsen havde været ordret - lexico-syntaktisk - identiske, ville der alligevel være kritiske forskelle i identifikationerne af D1 og D2 og dermed i det semantiske indhold af *in casu* LS-1.person - og for den sags skyld alle LS-ques.

D1 og D2 er *ques* der refererer til henholdsvis "afsender/afsendere" og "adressat/adressater", hvor det iøvrigt er et teoretisk og praktisk problem at definere og betegne hver side og relationerne imellem dem. I denne skitse gennemgang holder vi os til enheder og forhold som er benævnt i teksten, mens fx rektors stab og avisens redaktion, (D1-kandidater), og iøvrigt relevante læsere (D2-kandidater), det være sig individer og organisationer, lades ude af denne fremstilling.

I det foregående afsnit gik vi stiltiende ud fra at de forskellige former af 'jeg' refererede til den afbildede og angivne forfatter af kronikken, nemlig rektor Carl Th. Pedersen.

Da det er en sund og naturlig tolkning er den flertydig: Er det primært rektor for Odense Universitet, eller er det en forsker/lærer ved Odense Universitet, eller er det en "privat-person", der tegner teksten? De specifikke historiske omstændigheder udelukker nok de to sidste tolkninger, i den forstand at en anden lektor eller en anden privatperson næppe havde fået kronikør-status den dag i den avis, og endnu mindre plads på talerstolen dagen før på det sted og det tidspunkt. Den blandt lingvister velkendte *substitutionsmetode* anvendt på spørgsmålet "viser", at forfatteren (og taleren) netop kun kan være rektor eller dennes substitut, pro-

rektor. Denne pragmatiske *constraint* fungerer osse som semantisk tvang i produktionen, kommunikationen og konsumtionen af teksten:

Det er rektor for Odense Universitet, der skriver (underskriver) kronikken, og dét er dominerende for interpretationen af *the social sense*, den sociale betydning, af teksten og dens *ques*, samt af *the individual meaning*, den individuelle mening.

Nu ligger der i vores teoretiske bestemmelse af begreberne netop en dialektik mellem *social sense* og *individual meaning*, som bl.a. implicerer, at dominansforholdet er et åbent og konkret historisk spørgsmål. Det betyder her, at selvom det kun er rektor eller dennes institutionelt lovformelige stedfortræder prorektor, der på dette sted og denne tid kan være kronikør og taler, så drager vi *ikke* heraf den konklusion, at så er kronikken eller talen personuafhængig eller person-invariabel. Vi drager heller ikke den konklusion, at de textdele, der lexico-syntaktisk "markeres" som individuelle momenter, som fx de citerede 'jeg'-eksempler, nødvendigvis er mindre socialt tvungne og mere individuelt "frie" end de lexico-syntaktisk "umarkerede" dele, som igen heller ikke nødvendigvis er mere socialt tvungne og mindre udtryk for *the individual meaning*.

Selv "overmarkeringen" i afsnit 20: *Jeg er personlig mest tilhænger af det sidste.* er for en rimelig tolkning stadig knyttet sammen med, at det netop er rektor, der personligt mest er tilhænger.

D1 bestemmes først og fremmest som universitetets rektor, og Carl Th. Pedersen taler og skriver på Odense Universitets vegne. De nærmere **juridiske** constraints skal vi ikke her komme nærmere ind på.

Ud fra disse overvejelser er det rimeligt at betragte *Odense Universitet* og *universitetet* som inkluderet i D1 og således også i interpretationer af *vi/os*.

Som bekendt regnes der osse traditionelt lexico-syntaktisk med, at *vi* både eksklusivt kan være 1. person og inkludere 2. person (og sågar okkupere 3. person fx: *vi mennesker, vi levende skabninger, vi danskere, vi fynboer, vi universitetsfolk* etc., således at andre end de i situationen tilstedeværende personer mv subsumeres under D1-D2-positionerne.)

2.3: Hvem er D2?

En simpel kommunikationsanalyse vil pege på "Fyens Stiftstidendes kroniklæsere", men det vigtige er selvfølgelig at definere nærmere bestemmelser af denne inhomogene gruppe. I denne sammenhæng ser vi i første omgang på de bestemmelser som deixisanalysen fører til, dvs de personer og grupper, som forfatteren ved hjælp af textens indre og ydre organisering gør til D2.

De traditionelle lexico-syntaktiske midler er at definere personer, grupper mv som *du/ De/ I* i den aktuelle diskurs. I denne text bruges ingen af disse explicitte henvendelses-bestemmelser. Men der bruges nogle LS-3-former, som for en rimelig tolkning kan fungere som D2-bestemmelser, og vi vil her især pege på det sidste afsnit, som klarest kan tolkes som adressat-definition.

Det er iøvrigt som regel i begyndelsen og slutningen af tekster, at vi finder de konstituerende deixisbestemmelser, hvad der jo ikke er så mærkeligt ud fra en teori om, at deixisformerne sætter væsentlige rammer for den øvrige text.

I det sidste afsnit står der med vores understregning af D2-definerede enheder:

27: *Jeg har her kastet en handske i oprørets ånd. Jeg håber, at finansministeren og undervisningsministeren - og også universitetet - tør tage den op, og lad os så sammen starte oprøret!*

Går vi baglæns i teksten finder vi yderligere mulige D2-definitioner:

26: *Organisationerne må også sluge nogle kameler. De bliver nødt til at [...]
Jeg håber, organisationerne kan indse [...], må det også være i deres medlemmers interesse [...]*

Vi kan således danne denne liste af mulige D2-bestemmelser:

*universitetet
undervisningsministeren, -ministeriet
finansministeren, -ministeriet
organisationerne og deres medlemmer*

Det er her bl.a. bemærkelsesværdigt, at vi med rimelighed kan tolke **universitetet** som D2-defineret, når vi tidligere har tolket enheden som D1. Men det er netop en af textens retoriske maskier, at der leges kispus med orienteringen i D1-D2-definitionerne, og det er også det der så spilles på i overskriftens: *Lad os få et universitetsoprør*. Texten igennem skifter *vi* betydning, i og med at de rimelige tolkninger af D1 og D2 skifter referent:

Det er forskellige personer, grupper og institutioner der gennem de anvendte retoriske *ques* gøres til snart D1 snart D2 snart ekskluderet til en observatør D0, som retorisk tildeles en favorabel plads på den aktuelt positive side, snart til D3 når de skal kritiseres.

Retorikken organiserer lærere og studenter som D3 når studienævnene skal hænges ud, og som D1 når finansministeriet skal åles for dets mest hellige køer osv. Ja, selv *vi* gøres til D3:

24: *Hvad er omkostningerne for os ved et sådant eksperiment - vil de fleste formentligt spørge. [...] Nu bliver det lige pludselig et langt stykke hen ad vejen vores egen skyld, hvis tingene går skævt. Det ansvar må vi tage, hvis vi mener noget med den kritik, vi gennem årene har fremsat overfor systemet.*

Tiltalte gøres til omtalte, og omtalte gøres til tiltalte gennem textens organiseringer af de deictiske *ques*. Det er universitetet der taler som D1, det er universitetet der tiltales som D2 og det er universitetet der omtales som D3. Spørgsmålet er selvfølgelig: Hvem rammes og lader sig ramme af positioneringen som de respektive deictiske positioner, og hvem medinddrages i det store og nye og moderne *vi* som medskaber (og medunderskriver) af det store og nye og bedre *friuniversitet*.

Det er historisk interessant, hvilke personer og grupper der primært søges indfanget i *vi*, nemlig ministre og organisationer, mens fx studerende og TAP'ere åbenbart anses for så magt-betydningsløse nu, at de uden videre kan subumeres også i det nye universitet. Henvisningen til andre tider bliver ovenikøbet indledningsvis gjort explicit: det er 20-året for studenteoprøret, uden

at det tilsyneladende bliver nødvendigt nu at appellere til de studerende. Definitionen af studentoprøret bliver i teksten fremstillet som "hvad der egentligt skete": Resultatet, som anføres ikke at være blevet beskrevet på tilsvarende vis som Stavnshåndbogens resultat, blev en **Styrelseslov**, der i studienævnene gav studenterne 50% af magten til skade for alle: "lidet frugtbare trakasserier mellem lærere og studerende."

Nedenstående fig. 3 illustrerer det dialektiske dominansforhold mellem D1 og D2, hvor vi betoner, at det er et historisk spørgsmål, om det i en given diskurs er alternativ 1 eller 2 der dominerer.

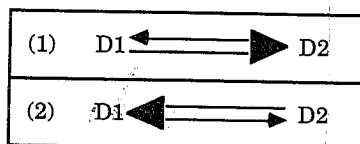

Fig. 3: Alternative dominansforhold mellem D1 og D2

I vores text og diskurs er der nok en tendens til at forskere, lærere og studenter som D2'ere er i alternativ 1-form, mens organisationer, UM og FM er i alternativ 2-form. Det modsvarer af en **byrokratimodel**, som teksten åbenbart bruger som semantisk ramme, og som definerer rektor som overordnet i universitetet og underordnet i forhold til ministerierne. Organisationerne er ikke klart defineret, men er dog dels defineret som ydre, dels som nogen der må tages alvorligt, omend deres medlemmer er identiske med rektors underordnede personale som ansatte. Derfor den dobbelte form: på den ene side de nødvendige respekt for en selvstændig magtfaktor, på den anden side appellen til den sunde fornuft i underordning.

Om denne tolkning er rigtig, er selvfølgelig et åbent spørgsmål, som vi ikke går yderligere ind i her. (Det forhold, at vi véd at Carl Th. Pedersen ikke genopstiller til rektorvalget om kort tid, kan vi inddrage som underbygning af vores tolkning: der er ikke den store grund til at appellere til universitetets personale og studerende, fordi de skal ikke bruges som vælgere. Derimod kan en kommende ex-rektor måske nok bruge den aura af at være hævet over disses interesser i "omgivelsernes" øjne; her kommer "de fynske læsere" måske ind i billedet som relevant D2.)

En implicit D2 er de fynske "læsere", der kan fungere som en art magtfaktor over for de (i første omgang fynske) politikere og øvrige magtfolk, der skal bruges til at være magt bag de stipulerede reformforslag over for ministrene mv. - *dem* i København.

2.4: MAN

'Man' er lexico-syntaktisk kendt som en elastik-kategori, der kan omfatte 1., 2. og/eller 3. person: 'Man' kan bruges som D1 med reference til den talende, som D2 med reference til den taltale og som D3 med reference til enhver.

'Man' sidestilles undertiden funktionelt med "agent-løse" formuleringer, såsom visse passiv-konstruktioner og "det er/der er"-konstruktioner. (Jvf. Frands Mortensens historisk værdifulde *Kommunikationskritisk analyse af 22-Radioavisen*, der jo som bekendt nåede langt ind og ud med påpegningen af agentivstrygninger.)

Eksempler:

- 04 Hvis man ser meget konkret på de problemer, der udløste studentoprøret ved Sorbonne i maj 1968, så var det forhold som det. at [...] [jeg ell. enhver?]
- 09 Her har man ikke nogen sikker målemetode. [jeg / "nogen"?]
- 11 Man har skabt et såkaldt tostrengt system. [lovgiverne?]
- 12 En lang række forhold udenfor styrelsesloven vanskeliggør imidlertid en rationel styring af forskning og undervisning. Det er vanskeligt at se, hvordan man kan løse dette problemkompleks med et snuptag. [Og så kommer det retoriske højdepunkt:] Lad os derfor i 20-året for studentoprøret lave et nyt oprør. Denne gang ikke blot et studentoprør, men et universitetsoprør. Lad os løsrive Odense Universitet fra det almindelige bureaukratiske system og lad os udråbe os som et friuniversitet.
- 13 Hvis man beslutter sig til at starte et friuniversitetsforsøg bør der [...] Man skal være enige om hvilke mål, man vil nå, og hvordan man vil afgøre, om man når målet. [...] Det må så vise sig [...]

Det som MAN skal være enige om er bl.a. adgangsbegrænsningen:

19. *Med de dystre perspektiver, OECD lige har oprullet for den danske økonomi, synes fri adgang til de videregående uddannelser ikke at være nogen farbar vej, når man på kort sigt - i hvert fald - kan se, at [...]*
20. *Det ville være mest logisk [med stopprøver] Desværre er det ikke nogen helt billig løsning.*
22. *Vi jagter formentligt her en af Finansministeriets mest helige køer, men det er nødvendigt, at den bliver slagtet, hvis man skal have et rimeligt forsøg.*

Her har vi en konfrontation af D1 vi og D2 Finansministeriet og så det "almindelige" man; er det D1 eller D2 der vurderer den almindelige rimelighed, eller ophæves D1-D2-modsætningen med et snuptag i enighed?

I afsnit 25 er det Finansministeriet, der er det MAN der

skal vise at man mener noget med det, når man i den senere tid har talt så meget om modernisering og decentralisering.

I afsnit 26 er organisationerne til gengæld ikke man men de:

De bliver nødt til at slække på nogle krav vedrørende løn- og ansættelsesvilkår [...] må det også være i deres medlemmers interesse, at man forsøger at finde frem til, hvordan et universitet kan fungere optimalt, og det kan man kun ved at eksperimentere.

Man må sige at rektor kan sit retoriske 'man'-kram, hvor han glider mellem at lade man bestemme som D1, D2 og D3, og hvor forskellige af hans domme om logisk og økonomisk rimelighed, nødvendighed og tvang, rationel styring osv lægges ind i en deis-karrusel, så man næsten helt kan glemme, at det er domme og logikker som står for det individuelle D1's egen regning, og ikke en regning vi andre nødvendigvis behøver at acceptere eller betale. Hermed hævder vi ikke at have fanget vores rektor i særlig eller abnorm manipulation, men blot at have blotlagt og omfunktioneret nogle såre almindelige retoriske ques, der fører "læseren-lytteren" ind i en semantisk tvang, der gør D1's individuelle menin-

ger og værdier til almene sociale betydninger og værdier, og således også til D2's meninger og værdier, netop uden at pådutte dem som sådanne.

2.5: D3 med videre

Med den opmærksomhed om de væsentlige person-deixis-forhold, som vi (og her mener vi vores D1-vi, hvad vi netop kan gøre fordi vi er mere end én forfatter) nu har etableret (og her mener vi hos D1 og D2), er det en enkel sag at analysere og tolke og kritisere textens øvrige træk med henblik på deres relationer til D1-D2-dialektikken og dermed bestemme dialektikken af social betydning og individuel mening.

Lad os tage et par eksempler:

- 21 *at universitetet kan få det nødvendige personale med de rigtige kvalifikationer* [nu kender vi dommeren og hans logikker]
- 26 *hvordan et universitet kan fungere optimalt*
- 08 *lidet frugtbare trakasserier mellem lærere og studerende*
- 14 *Ansvar for undervisningen og forskningen er en af de ting, der er gået tabt med den kollektive ledelse, som er en konsekvens af styrelsesloven*
- 16 *En fremragende underviser risikerer i en nedskæringssituation at blive afskediget, hvis han har prioriteret undervisningen så højt, at han ikke også kan fremlægge en solid publikationsliste. - Dette må ændres.*

Hvem er det dog der kunne finde på at afskedige en fremragende underviser, der oveni er en mand. Hvad er mon kriterierne for en fremragende underviser, er det mon her én der accepterer stopprøver eller én der ikke gør? Og hvorfor skal det ændres, at der kræves en solid publikationsliste af forskere, der er ansat til bl.a. at publicere, mon ikke snarere det er kriterierne for solid der evt. skal ændres?

- 04 *auditorierne var forældede og for små. [...] Lærerkrafterne var for få og ofte for dårlige. Undervisningsformen var for-*

ældet, og de studerende havde ingen indflydelse på deres egen situation.

Hvem kan dog gå ind for noget, der er for ringe etc, ja, det afhænger vel af hvem der bestemmer definitionen og applikationen af for ringe etc. Hvis det er den samme dommer og semantik, som ser fri adgang som for uforenelig med perspektiverne for den danske økonomi, men til gengæld ser stopprøver som det mest logiske, selvom det *desværre ikke er nogen helt billig løsning*, ja, så kan det godt være, at vi vil være meget indstillet på at bryde den semantiske tvang, der ligger i den slags påstande, ved at få dem præciseret og konkretiseret. Men det er jo da, ikke sandt, svært at gå imod det gode og ind for det onde. Men netop derfor gælder det bl.a. om at bryde den semantiske tvang, som forfatteren lægger ind med retoriske *ques*, og det mener vi, helt personligt, at man kan gøre ved systematisk at spørge til de virkelige referenter for ytringsenhederne og ikke blot acceptere ytringsenhedernes semantiske og lexico-syntaktiske orden. (Iøvrigt kan vi godt gå ind for et demokratisk friuniversitet.)

00: Konklusion

En sprogteori, hvori *semantisk tvang*, *social betydning* og *individuel mening* og *deixis* er nøglekategorier, har implikationer for andre fag end lingvistik. Kort sagt for alle humanistiske og samfundsvidenskabelige discipliner. Vi kan også udtrykke det på den måde, at ud fra vores definition af semantik bliver semantiske problematikker snarere et *transdisciplinært* område end et specielt felt inden for lingvistikken. Det betyder imidlertid ikke, at de enkelte discipliner mister deres genstandsområder, men snarere at intensjonsdybden og intensjonsbredden forøges. Semantiske teorier som arbejder ud fra *de-contextualiserede* modeller giver ringe støtte fx til psykiatere og psykologer, der både teoretisk og praktisk er i bekneb for frugtbare sprogteorier. Derimod har sprogteorier med en *deixisbaseret semantik*, som samtidig tager udgangspunkt i de kernemodsætninger som konstituerer hverdagen for alle og enhver, væsentlige implikationer for disse fags praktiske og teoretiske udviklinger. Sådanne udviklinger og transdisciplinære samarbejder finder imidlertid også sted både nationalt og internationalt.

Bibliografi:

- Bang, J. Chr. 1987: *Deixis analysis. A dialectical method applied to Isac Dinesen / Karen Blixen, "Peter & Rosa"*. Odense Universitet.
- Bang, J. Chr. & J. Døør 1987: *Målenes Mål. - Nogle teoretiske overvejelser over udforskningen af danske sprog*, IN Ringgaard (ed), 1. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus.
- Bang, J. Chr., J. Døør & H. Perridon 1985: *Sprogteori. - To essays om samtaleanalyse*. Odense Universitet.
- Crystal, D. 1985: *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford.
- Døør, J. & J. Chr. Bang 1986: *Sprogteori II. - To essays om børnesprog og lingvistiske modeller*. Odense Universitet.
- Hurford, J.R. & B. Heasley 1983: *Semantics: a coursebook*. Cambridge.
- Leech, G. 1983: *Principles of Pragmatics*. London.
- Lyons, J. 1977: *Semantics*. (2 vols) Cambridge.
- Mortensen, F. 1972: *22.00 Radioavis. Kommunikationskritisk analyse af 22-Radioavisen*. GMT: Grenå.

Bilag:

"FYENS STIFTSTIDENDES KRONIK 1. OKTOBER 1988

Lad os få et universitetsoprør

Jeg kaster en handske i oprørets ånd. Gør Odense Universitet til et friuniversitet, skriver rektor CARL TH. PEDERSEN. Ansvar for undervisning og forskning skal gives tilbage til den enkelte forsker, lærer og studerende

- [1] Det er i år 200-året for Stavnsbåndets ophævelse og 20-året for studenteroprøret.
- [2] I forbindelse med Stavnsbåndsjubilæet i foråret udgav lektor Ingrid Markussen ved Danmarks Lærerhøjskole en bog med titlen: *Visdommens Lænker, studier i enevældens skolereform fra Reventlow til skolelov*. Bogen handler om den indflydelse, begivenhederne omkring Stavnsbåndets ophævelse havde på landbobefolkningens skolegang, og om skolens undervisning og dens lærerkræfters kvalifikationer.
- [3] En tilsvarende bog er ikke skrevet om studenteroprørets betydning for universitetsbefolkningen. Lad os derfor se lidt nærmere på, hvad der egentlig skete i 1968.
- [4] Det var en kompleks situation med mange politiske og ideologiske momenter, der førte til studenteroprøret. Hvis man ser meget konkret på de problemer, der udløste studenteroprøret ved Sorbonne i maj 1968, så var det forhold som det, at det gamle hæderkronede universitet under presset fra et stigende antal studenter bød disse helt uacceptable arbejdsforhold. De fysiske forhold for studierne var uantagelige, auditorierne var forældede og for små. Ofte måtte de studerende stå langt ud på gangene til forelæsningerne. Lærerkræfterne var for få og ofte for dårlige. Undervisningsformen var forældet, og de studerende havde ingen indflydelse på deres egen situation. Det var disse forhold, der førte til den konfrontation, der i maj 1968 som en steppebrand bredte sig fra Sorbonne til hele den vestlige verden.
- [5] Branden nåede også Danmark, men i overensstemmelse med den blide danske nationalkarakter kom det ikke her til voldsommere konfrontationer. Branden var blevet til en hyggelig knitrrende ild.
- [6] Begivenhederne førte alligevel til, at de videregående uddannelsesinstitutioner i 1970 fik deres første styrelseslov. Danmark fik verdens nok mest vidtgående og demokratiske styrelseslov, selv om de begivenheder, der førte til den, ikke var særlige voldsomme.
- [7] Oprettelse af studienævn var den centrale nydannelse indenfor undervisningen med lovens indførelse. Studienævnene er organer, som består af 50% studerende og 50% lærere. De skulle være det sted, hvor nye tanker vedrørende

undervisningen fødtes. Det skulle være disse organer, der kritisk holdt øje med undervisningens omfang og kvalitet. Det var studienævnene, der skulle råbe vagt i gevær, hvis de studerende ikke kunne følge med, hvis studietiden blev for lang, eller for mange faldt fra i løbet af studiet. Til at varetage disse vigtige områder blev der oprettet to typer af studienævn: Faglige studienævn, der kun omfatter et enkelt fag som f.eks. spansk, fysik, fysiologi, samt centralstudienævn for større områder som f.eks. det humanistiske centralstudienævn.

[8] Jeg vil tillade mig den påstand, at studienævnene i det store og hele har svigtet på disse centrale områder og spillet fallit! Det er nok ikke alene studienævnenes egen skyld - men de har haft en stor del af skylden. De har brugt megen af deres tid på lidet frugtbare trakasserier mellem lærere og studerende. De har ofte været lammede, fordi de på grund af deres sammensætning ikke har kunnet beslutte noget, eller de har ikke kunnet blive beslutningsdygtige, fordi medlemmerne ikke mødte op.

[9] I år i 20-året for studenteroprøret har der været en større diskussion i pressen om gennemførelsestider og studiefrafald. Det er to størrelser, der let kan måles på en rimelig sikker måde. Det er straks langt mere usikkert at diskutere, om undervisningen er relevant og af en rimelig kvalitet. Her har man ikke nogen sikker målemetode.

[10] En rapport udsendt af det faglige landsudvalg for naturvidenskaberne viser, at for de naturvidenskabelige studier gennemfører 30-40% af de studerende, og den gennemsnitlige studietid er 8-10 år med en stigende tendens. Der er endda relativt mange kandidater, der har været 10-12 år eller længere om studiet. Dette er fuldstændig uacceptabelt, og studienævnene burde for længst have prioriteret løsningen af disse problemer som deres fornemste opgaver.

[11] Jeg nævnte, at det kun delvis var studienævnenes egen skyld, at de var kuldsejlet. Der er i styrelsesloven indbygget kimen til, at det skal gå galt. Man har skabt et såkaldt tostrengt system. Studienævnene tager sig af tilrettelæggelsen af studierne, og fakultetsrådet tager sig af den økonomiske side. Der er intet råd til at tage sig af divergenser mellem to organer. Det kræver ikke megen fantasi at indse, at et sådant system vanskeligt kan fungere optimalt.

[12] En lang række forhold udenfor styrelsesloven vanskeliggør imidlertid en rationel styring af forskning og undervisning. Det er vanskeligt at se, hvordan man kan løse dette problemkompleks med et snuptag. Lad os derfor i 20-året for studenteroprøret lave et nyt oprør. Denne gang ikke blot et studenteroprør, men et universitetsoprør. Lad os løsrive Odense Universitet fra det almindelige bureaukratiske system og lad os udråbe os som et *friuniversitet* (navnet er selvfølgelig hentet fra frikommuneforsøget). Lad os så se, om vi kan få det hele til at fungere bedre, når vi ikke hele tiden bliver slået af banen ved indgreb udefra. Måske bliver det kun et tankeeksperiment, men lad os prøve, det er en del af universitetets virksomhed at udføre eksperimenter.

[13] Der har været delte meninger om, hvor succesfyldt frikommuneeksperimentet har været. Efter min mening gjorde man en fejl, da man igangsatte

dette. Man skulle fra begyndelsen klart have defineret forsøgsbetingelserne, men man besluttede i stedet, at kommunerne hen ad vejen skulle have deres forsøg godkendt. Hvis man beslutter sig til at starte et *friuniversitetsforsøg*, bør der ved forsøgets start ligge en klar projektbeskrivelse. Man skal være enige om hvilke mål, man vil nå, og hvordan man vil afgøre, om man når målet. De tidligere nævnte gennemførelsestider og gennemførelsesprocenter vil være udmærkede størrelser til at måle et sådant eksperiment. Der skal indgås en kontrakt mellem universitet og ministeriet. Denne skal give universitetet frihed til indenfor projektbeskrivelsen at handle uden indblanding i en periode på f.eks. 6 år, derefter skal eksperimentet evalueres, og det må så vise sig, om nogen af de erfaringer, der er indhøstet, kan danne grundlag for permanente ordninger.

[14] Ansvar for undervisningen og forskningen er en af de ting, der er gået tabt med den kollektive ledelse, som er en konsekvens af styrelsesloven. Det er diffust blevet fordelt over en række styrende organer: institutråd, studienævn og fakultetsråd, hvilket populært sagt har resulteret i, at der er blevet 1% ansvar til hver. For at effektivisere undervisningen må den enkelte lærer i langt højere grad gøres ansvarlig for sin undervisning og forskning. Instituttet i institutbestyrerens person skal være ansvarlig for instituttets undervisning.

[15] Den ansvarlighed, der må kræves af underviseren, må også kræves af de studerende. De må i langt højere grad forpligte sig til at følge undervisningen, aflevere opgaver og rapporter etc. Hvis de studerende ikke opfylder visse minimumskrav til deltagelse i undervisningen, må der eksistere muligheder for at bortvise dem fra studiet.

[16] Det har altid været fortjenstfuldt at drive forskning, men aldrig at anvende sin tid på undervisning. En fremragende underviser risikerer i en nedskæringssituation at blive afskediget, hvis han har prioriteret undervisningen så højt, at han ikke også kan fremlægge en solid publikationsliste. - Dette må ændres.

[17] For at skabe et levende og aktivt universitet er det vigtigt, at man kan udvikle nye uddannelses tilbud, uden at man bagefter skal igennem en lang række af høringer i mere eller mindre relevante udvalg, som måske kan have synspunkter i sagen, som er udsprunget af helt andre interesser.

[18] De lange studietider og de lave gennemførelsesprocenter skyldes også andre forhold end lige selve studiernes tilrettelæggelse. De studerendes dårlige økonomiske forhold har været en stærkt medvirkende faktor, men dens indflydelse skulle forhåbentlig være blevet stærkt formindsket med den nye SU-reform.

[19] En anden faktor, der spiller ind, er egnetheden af de studerende, der optages på universitetet. Her springer vi lige ind i et andet af eftersommerens store diskussionsemner - adgangsbegrænsningen og det store antal afviste ved de videregående uddannelser. Den tidligere rektor for Roskilde Universitetscenter og tidligere boligminister, Erling Olsen, udtalte for nylig ved Danske

Studerendes Fællesråds 25-års jubilæum: "I løbet af 5-10 år har vi fri adgang til alle uddannelser, men ingen ret til arbejde bagefter. De studerende får lov at uddanne sig og udvikle sig personligt og menneskeligt, men de mister de gamle privilegier". Dette er efter min mening et uholdbart synspunkt. En sådan udvikling vil give en lang række af kandidater, der er frustrerede over ikke at kunne få lov at anvende deres eksamen. Med de dystre perspektiver, OECD lige har oprullet for den danske økonomi, synes fri adgang til de videregående uddannelser ikke at være nogen farbar vej, når man på kort sigt - i hvert fald - kan se, at det må betyde noget i retning af en fordobling af aktiviteten.

[20] På den anden side er det helt klart, at det nuværende adgangssystem ikke sikrer, at man får de bedste studerende ind til de rigtige uddannelser - hvordan sikrer man sig det? Jeg har ikke nogen entydig løsning, men det ville da være helt oplagt i et *friuniversitetsforsøg* også at eksperimentere med nye adgangskriterier. Der kunne nævnes interviews, adgangsprøver og stopprøver. Jeg er personlig mest tilhænger af det sidste. Det ville være mest logisk at lade de studerende prøve kræfter med det område, hvor de senere skulle fortsætte. Desværre er det ikke nogen helt billig løsning.

[21] For de forskellige delprojekter i et sådant universitetseksperiment skal lykkes, er det nødvendigt, at en række regler, der regulerer universitetets hverdag, smidiggøres. En første betingelse for, at forsøget kan komme i gang, er, at universitetet kan få det nødvendige personale med de rigtige kvalifikationer, hvad det ikke i øjeblikket kan. Det hindres i dag af et stift ansættelses- og lønningssystem. Universitetet må have mulighed for at give relevante løntillæg både ved ansættelsen og senere til belønning og fastholdelse af allerede ansatte. Det vil formentlig også i langt højere grad være hensigtsmæssigt at anvende åremålsansættelse.

[22] Det gælder i alle livets forhold, at skal et tiltag have succes, må økonomien være i orden. Her adskiller et *friuniversitetseksperiment* sig ikke fra dagligdagen. I det nuværende system får universitetet den 1. januar en finanslovbevilling. Man får så i løbet af året en lang række ekstra bevillinger. Alle disse penge skal i princippet være brugt, inden finansåret er omme. Det er et meget stift system, der ofte hindrer en rationel udnyttelse af ressourcerne, specielt lønmidlerne. Det er derfor tvingende nødvendigt for et *friuniversitet*, at man har oversigt over den totale bevilling ved finansårets begyndelse, og der må være rimelig frie muligheder for i årets løb at konvertere fra drift til løn og omvendt, ligesom begge bevillingstyper må kunne overføres fra det ene finansår til det andet. Vi jagter formentlig her en af Finansministeriets mest hellige køer, men det er nødvendigt, at den bliver slagtet, hvis man skal have et rimeligt forsøg.

[23] Vi har gennem et *friuniversitet* mulighed for at være med til at præge det 21. århundredes universitet i Danmark, således at vi får en bedre undervisning, bedre tidssvarende uddannelser og en forskning af international standard, samt en bedre udnyttelse af ressourcerne og de ansattes tid til gavn for

alle.

[24] Hvad er omkostningerne for os ved et sådant eksperiment - vil de fleste formentlig spørge. Vi påtager os et nyt ansvar, vi ikke tidligere har haft. Vi har tidligere, når tingene gik skævt, når organisationen var dårlig og timingen i uorden, kunnet kaste skylden på Direktoratet for de Videregående Uddannelser eller undervisningsministeren. Nu bliver det lige pludselig et langt stykke hen ad vejen vores egen skyld, hvis tingene går skævt. Det ansvar må vi tage, hvis vi mener noget med den kritik, vi gennem årene har fremsat overfor systemet.

[25] Ministeriet - og her tænker jeg ikke blot på Undervisningsministeriet, men i højere grad på Finansministeriet - skal vise, at man mener noget med det, når man i den senere tid har talt så meget om modernisering og decentralisering. Det er ikke tilstrækkeligt, at man er villig til at give slip på nogle hjørner hist og her. Hvis et sådant forsøg skal have nogen værdi og føre til resultater, man kan bygge på, og være attraktivt for universitetet, må forsøget være stort anlagt og mindst omfatte de problemkomplekser, jeg her har berørt.

[26] Organisationerne må også sluge nogle kameler. De bliver nødt til at slække på nogle krav vedrørende løn- og ansættelsesvilkår, dog således, at de krav, der er i den nugældende overenskomst, bliver minimumkrav. Jeg håber, organisationerne kan indse, at selv om de principielt har været modstandere af sådanne separate løsninger, må det også være i deres medlemmers interesse, at man forsøger at finde frem til, hvordan et universitet kan fungere optimalt, og det kan man kun ved at eksperimentere.

[27] Jeg har her kastet en handske i oprørets ånd. Jeg håber, at finansministeren og undervisningsministeren - og også universitetet - tør tage den op, og lad os så sammen starte oprøret!"

MELLEM MORA OG MORFOLOGI: NYT OM STØDET I MODERNE RIGSDANSK

Af Hans Basbøll [11]

"Det er som om der ved stødet er noget lokkende, som om forskeren, blot han trænger dybt nok ned i emnet, får lovning på at kunne forstå og (bort)forklare stødet [...] Dansk ville i sandhed være et kedeligere sprog uden stødet" (Heger 1980: 78).

MORA-ANALYSEN

Som jeg nævnte i mit foredrag ved dette mødes forgænger (Basbøll 1986: 32) har jeg efter Basbøll 1985 "gennemført en ny, mere teoretisk orienteret, analyse af stødet, med udgangspunkt i Larry Hymans teori om "fonologisk vægt" (Hyman 1985)". I dette indlæg tager jeg udgangspunkt i den nævnte analyse der netop nu er færdigtrykt (Basbøll 1988).

Afgørende for denne analyse er det klassiske (og senere "Pragerske") begreb "mora", her forstået som et mål for stavelsesvægt: danske stavelser kan være enten lette (= monomoriske) eller tunge (= bimoriske); fx er stavelser med fonologisk langvokal (fx *pæn*, 1. stavelse i *sofa*) tunge, og tryksvage stavelser (fx 2. stavelse i *sofa*) lette. Principperne for stavelsesvægt er delvis sprogspecifikke og derved typologisk interessante: fx har oldnordisk (som latin og i øvrigt også fx finsk) tillige overtunge (= trimoriske) stavelser, og i de fleste moderne nordiske sprog er alle trykstærke stavelser tunge (som også i fx italiensk). Dansk adskiller sig fra alle de øvrige nævnte sprog ved at obstruenter ikke kan medvirke til at gøre stavelsen tung. Således er fx dansk *kæt* en let stavelse, men svensk og norsk *katt* en tung stavelse; tilsvarende er 1. stavelse i den

bekendte form *katten* let på dansk men tung på svensk og norsk. *Hest* er tung på norsk men let på dansk (eller måske rettere: neutraliseret i henseende til stavelsesvægt, se Basbøll 1988), osv.

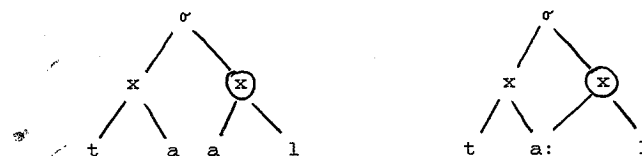
At denne anvendelse af morabegrebet kan belyse nogle vigtige sprogtypologiske og sproghistoriske forhold, vil jeg prøve at illustrere med følgende tabel (som med en enkelt justering er oversat fra et arbejde om italiensk: Basbøll (i trykken); jvf. i øvrigt Vennemann 1988):

	LATIN	ITAL	OLDNO	MISL/SV	DANSK
Antal moræ i bet stav	1,2,3	2	1,2,3	2	1,2
Antal moræ i ubet stav	1,2,3	1,2	1*	1*	1*
Hvilke C kan være C:?	"alle"	"alle"	"alle"	"alle"	sonor.
C: intervokalisk?	ja	ja	ja	ja	kun i stødstav**
C: ordfinalt?	nej	nej***	ja	ja	kun i stødst****
C: kun efter V?	ja	ja	ja	ja	ja
V: ordfinalt?	ja	nej	ja	ja	næsten kun i stødst*****
kort bet V ordfinalt?	nej	ja	nej	nej	ja

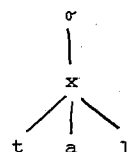
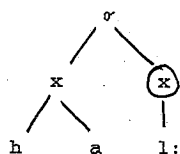
NOTER TIL TABELLEN:

- *) I germanske sprog har bitrykstavelser normalt samme vægtmuligheder (kvantiteter) som betonedede stavelser (jvf. svarene i øverste række).
- **) I eksempler som *begynde*, *Canada* (se nedenfor).
- ***) Hvis man inddrager låneord som *gas*, *tram* udtalt med final langkonsonant, bliver svaret i stedet et "(ja)".
- ****) Herudover (jvf. note **) kan lang konsonant forekomme i stødløse stavelser som i *faldne*, *jambe*, men det er jo kun stavelses- og ikke ordfinalt.
- *****) Herudover i ordet *far* samt fx nyere engelske låneord (typen *tattoo*) og interjektioner (*Åh* osv.).

Efter min opfattelse er der således gode argumenter for at anvende morabegrebet i fonologien. Men i dansk er der faktisk også direkte fonetisk evidens ("prima facie") for moraen, nemlig i stødstavelser. Ifølge Eli Fischer-Jørgensens store stødundersøgelse (1987) består en stødvokal fonetisk set af to halvdele hvoraf den første svarer ganske til første halvdel af en stødløs langvokal, hvorimod den anden er laryngaliseret med en række akustiske følger vedr. tonehøjde, intensitet m.v. Dette stemmer smukt med en analyse hvorefter en fonologisk langvokal (der i øvrigt er ca. dobbelt så lang som en kortvokal) falder i to moræ, således at stavelsens stødfase i givet fald begynder ved den anden moras begyndelse. Jeg angiver stavelsesstrukturen i ordet *tal* således (hvor den venstre figur blot er en notationsvariant af den højre som er den der anvendes i det følgende; 'r' betegner en stavelse, 'x' en mora; den stødholdige mora er markeret med en cirkel):

Når vi sammenligner kortvokaliske ord som *hal*, *tal* er stødkonsonanten konsekvent og signifikant længere end den tilsvarende konsonant i stødløs stavelse (se Riber Petersen 1973 og Fischer-Jørgensen 1987). Det ville være ganske urimeligt at påstå at denne længdeforskel skyldes stødet, idet en stødvokal kan være klart kortere end, men ikke længere end, den tilsvarende stødløse langvokal (i så fald skulle man altså postulere at stødet forlænger en konsonant, men kun kan forkorte en vokal). Jeg vil sige lige det omvendte, at konsonantlængden muliggør stødet (dette er i øvrigt en klassisk opfattelse, jvf. Aage Hansen 1943). Denne opfattelse vil jeg udtrykke således i stavelsesstrukturen:

('x', der som nævnt står for moræ, svarer til Hymans (1985) "Weight Units"; segmentlængden er kun angivet af praktiske grunde: den er forudsigelig ud fra stavelsesstrukturen).

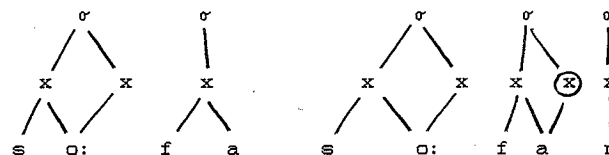
Ifølge Basbøll 1988 forudsiges stød i det store flertal af hjemlige og fremmede ord (dog ikke fx nyere engelske lån der er stødløse), herunder de fleste bøjningsformer men ikke generelt afledninger og sammensætninger, af følgende regel:

DEN FONOLOGISKE STØDREGEL: STØD SIGNALERER PÅBEGYNDelsen AF EN 2. MORA I ULIGE STAVELSER (REGNET BAGFRA)

Bemærk at man ikke i denne regelformulering, der er gjort så generel som mulig, behøver nævne nogen accentuelle eller segmentale betingelser for stød overhovedet (jvf. begrebet "stødbasis" der er nødvendigt i alle andre mig bekendte analyser af støddistributionen) [2].

Reglen gør også rede for den traditionelle danske skoleudtale af latin og græsk. I praksis dækker den stød i ultima og antepenultima, idet stavelser før den betonedes (i en trykgruppe) kun kan være lette (ved en generel regel) [3]. Ordene på -el, -er m.v. opfører sig stødmæssigt undertiden som enstavede, undertiden som tostavede. En final syllabisk konsonant ignoreres af stødreglen (som "ekstrametrisk"; man kan endda begrænse denne type til finale bøjningsendelser uden vokal, men jeg tør ikke sige om disse to formuleringer adskiller sig empirisk). Om alle disse forhold (hvoraf mange stadig er helt uafklarede), se nærmere Basbøll 1988.

Jeg vil nu illustrere denne stødanalyse ved hjælp af et enkelt men temmelig indviklet eksempel: En bøjningsform som *sofaen* beskrives normalt som bestående af en tostavet stamme og en enstavet endelse, således at stammens 2. stavelse på en række punkter (vokallængde og -kvalitet, stød, tryk) alternerer med den tilsvarende stavelse i *sofa*. Jeg vil derimod hævde at tegngrænsen i *sofaen* går mellem 2. stavelser 1. og 2. mora (ganske som stødet i den bekendte form *nu'et* hører med til endelsen og ikke til stammen). Hvis man siger at endelsen begynder med en "fri mora" falder hele dette kompleks af alternationer på plads, sml. de følgende figurer af *sofa*, *sofaen*:

De enklitiske pronominer og substantivernes produktive pluralisendelse begynder ligeledes med en sådan "fri mora". Efter denne opfattelse er denne "frie mora" ikke noget rent abstrakt, den manifesteres ved stødet (jvf. analysen af *nu'et* i stamformen [nu] plus endelsen (stød plus syllabisk δ)). I tilfældet *sofaen* er alle ændringer i den bekendte form (i forhold til den ubekendte): vokalforlængelse, stødtilkomst, vokalkvalitetsændring og bitrykstilkomst, automatiske konsekvenser af morfemtilføjelsen. Dette stemmer med at alternationen er helt produktiv og diakronisk stabil (jeg har aldrig hørt om nogen tendens blandt (i vid forstand) rigsmålstalende danskere til udtaler af sådanne ord med almindeligt kort tryksvagt [a], hvilket man ellers kunne vente hvis der var tale om en (morfologisk) alternationsregel).

Det er velkendt at enstavelsesord mister stødet før bøjningsendelsen schwa, sml. *hus, huse; fin, fine*. Efter min opfattelse stiller Orešnik (1979) tingene på hovedet når han postulerer en morfologisk betinget regel der tilskriver stød (bl.a.) "i ubestemt positiv ental af tillægsord af *fin*-klassen" (p. 125): at enstavelsesord med fonologisk langvokal får stød er netop ikke noget morfologisk betinget, men noget rent fonologisk. Derimod har han ret i at selve alternationen *fin, fine* (osv.) ikke er rent fonologisk, således som alternationen *sofa, sofaen* ifølge min (men ikke ifølge Orešniks (1979: 124)) analyse er det. Der er nemlig velkendte undtagelser til reglen om stødtab foran schwa (fx *smart, gængs*), og ved ad hoc-dannelser tror jeg ikke man vil følge stødtabsreglen (tænk fx på adjektivet *fil* brugt spøgende om *homofil, pædofil* osv.: i alle disse *file* personer ville der være stød på *fil*); sml. heroverfor den uundgåelige stødtilkomst ved bekendt artikel af ord på final kortvokal, også i rene ad hoc-dannelser. Jeg vil derfor opstille følgende regel (efter Aage Hansen 1943):

DEN MORFONOLOGISKE STØDREGEL:

ENSTAVEDE STAMMER MISTER STØD FORAN SYLLABISK MORFEM

Stammer på udlydende vokal og stammer på *-el, -er* m.v. har særlige stødforhold og kan ikke diskuteres her. Også visse bøjningsparadigmer, specielt inden for verberne, er problematiske og må tages op ved en anden lejlighed (en del af disse problemer er diskuteret i Basbøll 1985 og 1988, begge med henvisninger). Jeg vil derimod nu drøfte nogle typiske eksempler på den morfonologiske stødregel.

Substantivet og verbet *tale* har samme enstavende rod (en rod er også en stamme, efter min terminologi, men ikke nødvendigvis omvendt [4]); disse former har derfor begge den morfologiske struktur [[*tal*] *e*], hvilket medfører stødløshed ifølge den morfonologiske stødregel (hvis nogen ville regne substantivet *tale* som monomorfemisk, ville det intet ændre på muligheden for at forudsige stødløshed). Adjektivet *kantet* får ligeledes stødløshed (modsat substantivet *kant*) ved den morfonologiske stødregel: [[*kant*] *et*].

Den morfonologiske stødregel dækker også hovedtendenserne for sætningernes vedkommende, fx stødtabene i veletablerede enstavelses førsteled som i [[*sol*] [*skin*]], [[*vin*] [*glas*]], [[*land*] [*mand*]]; ligeledes dækkes [[*mand*] *e* [*fald*]] og [[*mand*] *s* [*tøj*]] (sidstnævnte i form af "manglende stødtab"). At reglen ikke (modsat den fonologiske stødregel) har "alt-eller-intet"-karakter vises bl.a. af former som [[*bil*] [*færge*]], hvor stød synes i fremtrængen, og af tendensen til stødbevarelse i ad hoc-dannelser (jvf. ovenfor, fx *fillitteratur* om *homofili, pædofili* osv.).

Præteritumsformen *klædte* er regelret stødsløs ifølge den morfonologiske stødregel: [[*klæd*] *te*]. Præteritum participium af fx *klæde* i pluralis eller bestemt form bevarer - ligeledes regelret - stødet: [[[*klæd*] *t*] *e*]; participiumsendelsen *t* er en regelret bøjningsendelse (eller en bøjningsnær afledningsendelse, hvilket ikke vil gøre nogen forskel i henseende til stødreglerne, se nedenfor), og hører altså ikke med til stammen (jvf. den " nøgne " participiumsform [[*klæd*] *t*]). Heroverfor kan sættes verbet *blomstre*, afledt af substantivet *blomst*. *r* hører klart med til stammen, og infinitivsformen er således stødløs: [[*blomst* + *r*] *e*]. Denne forskel mellem "stammelementer" (som *r* i *blomstre* eller *l* i *samle*) på den ene side, og bøjningsendelser og (relativt) produktive

afledningsendelser (som *t* i *klædt(e)* eller *ning* i *vejning*) på den anden, er forventelig ud fra almene morfologiske principper. Jeg kan desværre ikke diskutere disse interessante og vigtige morfologiske spørgsmål nærmere her. Endelig skal det nævnes at verber med flerstavede stammer naturligvis ikke undergår den morfonologiske regel, fx [[*erobr*] *e*] (jvf. Heger 1980).

Jeg vil afslutningsvis diskutere om der virkelig - som det normalt hævdes - er en særlig (ordklassespecifik) stødregel for komplekse verber som *betale*, *udtale*, og komplekse adjektiver som *behåret*, *firkantet*. Min påstand er at en sådan regel ikke findes, og at stødforholdene afhænger af almindelige morfologiske principper (foruden naturligvis fonologiske, som omtalt ovenfor) som kan formuleres uafhængigt af ordklasser. Der er altså efter min opfattelse tale om et sammenspil mellem de to allerede formulerede stødregler, hvorimod der ikke behøver opstilles nogen speciel stødregel, og således heller ikke en ordklassespecifik stødregel. Men det er indlysende at stødforholdene under alle omstændigheder er underlagt leksikalske restriktioner og at generelle regler således ikke er nok.

Tag som eksempel det komplekse adjektiv *firkantet*: semantikken viser klart at det er en afledning af *firkant* (og ikke en sammensætning af *fir-*, *-kantet*): [[[*fir*] [*kant*]] *et*]. Verbet *udtale* har stammen *udtal*, som vi også finder i participiumsformen *udtalt*, og infinitivsendelsen *schwa*: [[[*ud*] [*tal*]] *e*]; da stammen er tostavet sker der ikke stødtab i infinitiv. Substantivet *udtale* er derimod sammensat af *ud-*, *-tale* (jvf. at det tilsvarende simplexsubstantiv er *tale*, hvorimod der ikke kan påvises nogen substantivstamme *[*udtal*], sml. participiumsformen *udtalt* for verbet ovenfor): [[*ud*] [*tale*]] (eller mere detaljeret: [[*ud*] [[*tal*] *e*]]; denne struktur forudsiger - korrekt - stødtab på andetledet som om det stod isoleret.

Bemærk at der intetsteds af de morfologiske strukturer fremgår noget (eksplicit) om ordklasser.

Tilsyneladende er *uskyldig* analytisk tvetydigt: er det afledt via *uskyld* eller *skyldig*? Ex hypotesi tager jeg trykmønstret som et symptom på den talendes strukturering, parallelt med at enhedstryk er et symptom på den talendes "frasedannelse" (snarere end noget der kan forudsiges fra en autonom syntaks):

[*spise fisk*] vs. [*spise*] [*fisken*]
[*gå i vandet*] vs. [*gå*] [*i vandet*]
(jvf. Rischel 1983). Dette ræsonnement peger på konstituentstrukturen [[*uskyld*] *ig*], der stemmer med stødforholdene. Tryk og stød peger ligeledes på strukturen [[*mærkværd*] *ig*]; jeg vil naturligvis ikke hævde at [*mærkværd*] er nogen naturlig konstituent, men derimod nok at *-ig* er en selvstændig, og for den talende analyserbar, endelse.

I et tilfælde som *behåret* stemmer tryk- og stødforholdene med strukturen [[*be* [*hår*]] *et*] (eller [[*behår*] *et*]); dette støttes af at det tilsvarende substantiv er *behåring*, hvorimod der ikke findes noget **håring*. De såkaldte "samdannelser" stemmer også med denne analyse: [[*kold blod*] *et*], jvf. *koldt blod*, men ikke noget adjektiv **blodet*.

Ad hoc-dannelser som *efterårsgrave* er som bekendt normalt uden stød i andetledet (modsat fx *begrave*, *udgrave*). Jeg ser dette forhold i sammenhæng med den fra intonationsforskningen bekendte tendens (se Thorsen 1980) til at bryde særlig lange potentielle intonationsgrupper op i mindre fraser: det vil være naturligt for sprogbrugeren at strukturere en sådan ad hoc-dannelse som [[*efterårs*] [*grave*]] (evt. med yderligere intern struktur), ifølge hvilken *grave* skal udtales som når det står isoleret, dvs. uden stød.

Det sidste eksempel jeg vil nævne er emphatiske dannelser som *pisseregne* (med hovedtryk på begge led); dem har jeg tidligere analyseret således at det emphatiske tryk falder på *regne* (der derved, i stedet for det "neutrale" bitryk, på grund af emfasen får stærktryk), og at emfasen således er udtrykt både leksikalsk og prosodisk (jvf. at der kan være syntaktisk og prosodisk fremhævelse på én gang: *det var "HAM der gjorde det"*). At der ikke er stød i "andetleddet" i *pisseregne* stemmer ifølge denne analyse med at stød tilskrives uafhængigt af ("før") emfase, jvf. at der ikke er stød i verbet, selv ved emphatisk tryk på dette, i så "*stå dog "op i "H... "H... "H..., klokken er 11!!!*".

Jeg håber denne kortfattede gennemgang har kunnet illustrere min hovedpointe: at der er to centrale stødregler i moderne dansk rigsmål, nemlig den fonologiske og den morfonologiske stødregel, der følger de almene principper for henh. fonologiske og morfonologiske regler, og at de komplicerede stødforhold vi finder hovedsagelig skyldes disse reglers sammenspil; det er klart at reglerne forudsætter relevant leksikalsk information (herunder om de enkelte fleksivformer). De hyppigt opstillede stødregler der siges specifikt at gælde for (komplekse) verber og adjektiver, skylder efter min opfattelse en utilstrækkelig morfolgisk analyse deres eksistens. Jeg understreger at dette kun er hovedkonturerne af et forslag til stødanalyse, og at mangfoldige komplekse problemer endnu står tilbage.

Noter

[1] Dette bidrag er indholdsmæssigt nært beslægtet med min artikel "Stød in Present-Day Standard Danish: A Case of Phonology-Morphology Interface" der forventes publiceret i W. U. Dressler et al. (eds.): *Phonologica 1988. Papers from the Sixth International Phonology Meeting, Krems, July 1-4, 1988* (Cambridge University Press). Jeg skylder Eli Fischer-Jørgensen tak for gode stød-diskussioner i forbindelse med disse arbejder.

[2] I virkeligheden er denne regel en kombination af to der måske nok burde adskilles: et generelt strukturudsagn om stødstavelser, nemlig at de er tunge (med stød som signal for den stavelsesinterne moragrænse); og en regel om hvilke af de tunge stavelser der har stød. Denne sidste regel er formuleret ud fra de produktive forhold (jvf. latinudtaler m.v.), og gælder især monomorfemiske danske ords ultima og de fleste låneords (antepen)ultima; men den er altså ikke generel i samme forstand som strukturudsagnet. Stødforhold i bøjningsformer dækkes kun delvis.

[3] Jeg opfatter muligheden for egentlig (overdistinkt?) langvokal, og ligeledes for den indiskutabelt forekommende langvokalske kvalitet, i 1. stavelse af *maleri*, *måle op* m.v. som analogisk (efter de trykstærke former *male*, *måle*), jvf. at hverken langvokalisk kvantitet eller kvalitet kan forekomme i 1. stavelse i *anafor* osv. trods ortografiens klare opfordring hertil. Tilsvarende kan der være stød i "optaktstavelser" i forbindelser som *betale skat*, hvad der også kan opfattes som en form for analogi. Hele dette interessante analogispørgsmål vil blive diskuteret i en kommende publikation. (For udtaleformer med mulighed for egentlig langvokal og stød i optaktstavelser gælder den i teksten nævnte restriktion om optaktstavelers vægt ikke.)

[4] Ifølge denne sprogbrug er *stamme* (modsat *rod*) således en rekursiv kategori; fx i *flyvskhed* er *flyv* både *rod* og *stamme*, *flyvsk* er en *stamme*, og det samme er *flyvskhed*: [[[*flyv*] *sk*] *hed*].

Litteraturhenvisninger

- Basbøll, Hans. 1985. "Stød in Modern Danish", *Folia Linguistica* 19. 1-50.
- Basbøll, Hans. 1986. "Nogle synspunkter på moderne dansk ordprosodi", 1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog (K. Ringgaard, ed.), Århus. 29-35.
- Basbøll, Hans. 1988. "The Modern Danish Stød and Phonological Weight", *Certamen Phonologicum* (P.M. Bertinetto & M. Loporcaro, eds.), Torino. 119-152.
- Basbøll, Hans. I trykken. "Phonological Weight and Italian Raddoppiamento Fonosintattico", *Rivista di Linguistica* 1.
- Fischer-Jørgensen, Eli. 1987. "A phonetic study of the stød in Standard Danish", *Annual Report of the Institute of Phonetics, University of Copenhagen (=ARIPUC)* 21. 55-265.
- Hansen, Aage. 1943. *Stødet i dansk = Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filologiske meddelelser XXIX.5*. København.
- Heger, Steffen. 1980. "Stødregler for dansk", *Danske Studier*. 78-99.
- Hyman, Larry. 1985. *A Theory of Phonological Weight*. Dordrecht.
- Orešnik, Janez. 1979. "Stødet i rigsdansk morfologi", *Danske Studier*. 123-129.
- Riber Petersen, Pia. 1973. "An instrumental investigation of the Danish "stød"", *ARIPUC* 7. 195-234.
- Rischel, Jørgen. 1983. "On Unit Accentuation in Danish - and the distinction between deep and surface phonology", *Folia Linguistica* 17. 51-97.
- Thorsen, Nina G. 1980. "Intonation contours and stress group patterns in declarative sentences of varying length in ASC Danish", *ARIPUC* 14. 1-29.
- Vennemann, Theo. 1988. *Preference Laws for Syllable Structure*. Berlin.

SPROGNÆVNETS TELEFONRÅDGIVNING

Af Else Bojsen

Det er mest almindeligt at komme her og præsentere projekter der er i gang, men det projekt jeg vil fortælle om er afsluttet, og den endelige rapport er udgivet. Alligevel tror jeg det kan være på sin plads og måske ligefrem nyttigt at præsentere dette projekt for netop dette forum.

Projektet kom nemlig i stand efter et nordisk sprognævns-møde med hovedtemaet "Hvad ønsker sprog-røgten af (sprog)forskningen?" Og selv om rapporten ikke foreslår bestemte ønskværdige forskningsprojek-ter, kunne den måske inspirere en og anden til at fundere nærmere over nogle af emnerne, enten i so-ciologisk eller i sprogvidenskabelig retning.

Det er blevet sagt - lidt anklagende - at pro-jektet blot var til "indvortes brug" i sprognævnene, men jeg håber altså at det også på en eller anden måde kan bruges udvortes. I det mindste kan projek-tet minde om at sprognævnene sidder inde med et stort materiale der kan være med til at belyse for-skellige sider af sprogtilstanden i Norden.

Kort fortalt gik projektet ud på at indsamle oplys-ninger om de mennesker der benytter sprognævnenes telefoniske svartjeneste. Det skete ved at udspørge dem der ringede i december 1984 og marts 1985 om bl.a. deres alder, erhverv og arbejdsplads og om hvad svaret skulle bruges til. Undersøgelsen omfat-

tede spørgerne til i alt 500 sprogsprogsmaal i hvert navn.

Det materiale der indgaar i den danske undersøgelse er blot et lille udsnit af hvad der strømmer ind til Sprognævnet under det daglige praktiske rådgivningsarbejde. Selve interviewet af spørgerne foregik midt i hverdagens larm og tummel og kom istand ved at medarbejderen ved spørgetelefonen hagede sig fast i kunden efter at have svaret på kundens spørgsmål som sædvanlig.

Kunderne (eller spørgerne) kan kaldes vores meddelere, og det er vigtigt at slå fast at hvad de "meddelere" om sproglige vanskeligheder eller bevægelser i sprogbrugen ikke nødvendigvis er identisk med hvad der gælder generelt. Man kan heller ikke tyde sprognævnsbrugernes manglende spørgsmål inden for dette eller hint område som at problemerne ikke eksisterer eller som at der ikke sker bevægelser i sprogbrugen her. Påvirkningen fra engelsk, for eksempel, mht. brugen af apostrof foran genitivsændelsen bekymrer øjensynlig ikke sprognævnsbrugernes; de spørger i hvert fald ikke om den, enten fordi den er helt naturlig for dem, eller fordi de véd at den er ganske forfærdelig forbudt i de fleste tilfælde.

Men med disse nødvendige forbehold må man sige at sprognævnsbrugernes spørgsmål er et godt barometer for den almindelige opfattelse af sprognormernes tilstand. I det følgende vil jeg forsøge at vise hvordan Sprognævnet har taget bestik af situationen i sit normeringsarbejde, og hvor smukt udsvingene på brugerbarometeret stemmer overens med bevægelserne i Retskrivningsordbogen. Kun på ét område står

brugerbarometeret stadig på STORM - muligvis med retning helt ned mod Cornelius Knudsen. Jeg skal gøre opmærksom på at undersøgelsen fandt sted inden Majonæsekrigen og altså et års tid inden den nye Retskrivningsordbog udkom. På undersøgelsestidspunktet forelå den nye ordbog dog i næsten trykkeklart manuskript hos os selv, og spørgerne blev vejledt ud fra både den gamle og den nye.

Undersøgelsesperiodens seks hyppigste spørgsmålstyper er følgende, med procenttal der viser de enkelte spørgsmålstypers andel af samtlige 501 spørgsmål:

1. Særskrivning/sammenskrivning	9%
2. Fuge-s eller ej i sammensætninger	4%
3. Fordansket stavemåde eller ej (af fremmede ord og navne)	3%
4. Dobbeltkonsonant eller ej	3%
5. Det adverbelle -t (vedr. adj. på -(l)ig og -vis)	3%
6. Stort/lille begyndelsesbogstav (Hvad er et navn?)	3%

Alle typerne er noget Retskrivningsordbogen giver svar på, men den nye mere udførligt end den gamle.

Jeg vil begynde bagfra med nr. 6, dernæst nr. 5 osv. og kommentere forholdene under synsvinklen: det eventuelle misforhold mellem udbredt sprogbrug og officiel norm, idet jeg går ud fra at mange spørgsmål på et område er udtryk for en slags kamp om hvad der skal anerkendes som officiel norm.

Stort/lille begyndelsesbogstav (nr. 6)

Da den gamle Retskrivningsordbog (R055) var ung var befolkningen ved at sunde sig oven på retskrivningsreformen fra 1948, hvorefter substantiverne ikke længere skulle skrives med stort begyndelsesbogstav. I 1984/85 var det ikke det problem spørgerne havde. Alligevel er der nok en sammenhæng: R055 var så optaget af de nye regler at det gjaldt om at skrive så meget som muligt med småt som ikke kunne siges at være et navn, for nu at tage det i meget grove træk. Men netop problemet med at afgøre om et ord eller en ordforbindelse kunne siges at være et navn, levede videre. De fleste af undersøgelsens spørgsmål om stort eller lille begyndelsesbogstav drejer sig om dette problem. Det gælder navne på ministerier og offentlige institutioner og også på politiske partier, afdelinger i et firma og projekter og arrangementer. Desuden hvad man kunne kalde navneerstatninger, fx Kongens By, Hellige Guds Moder, og ordforbindelser med navne, fx Storårrhus, hollandstur/Hollandstur.

En god del af dette her drejer sig også om ærbødighed eller blot høflighed. Trangen til at vise sin ærbødighed ved at skrive fx institutionsnavne med stort har været der hele tiden og er ikke blevet mindre med årene. Med ændringerne i den nye Retskrivningsordbog (R086) er denne trang blevet gjort stueren.

Det adverbielle -t (nr. 5)

R055's vejledning eller nærmest krav om at bruge t-løse adverbielle former af adjektiver på -(l)ig er

i R086 afløst af en tilladelse til t-løshed i visse tilfælde. Der må være sket noget i sprogbrugen siden nævnet har kastet om på tingene i den grad. Der er sket det at ikke blot er der kommet flere t'er i skriftsproget, men folk er også begyndt at udtale et -t i disse adverbier, endda også i fødte adverbier på -ig, fx nødig. Hvordan det er gået til ved jeg ikke. Der er måske tale om en form for hyperkorrekthed som kunne være opstået blandt t-løse jyder. Eller kan det tænkes at der er tale om en påvirkning fra svensk?

Under alle omstændigheder er vejledningen i R055 vanskelig at håndtere. Her tales der om "uegentlig betydning", og beskrivelsen gælder også andre adjektiver end dem der ender på -(l)ig. Jeg har prøvet at gå tilbage i Sprognævnets svarprotokoller for at se om der har været en stigning i spørgsmålene om dette emne. Men jeg fandt mærkeligt nok ingen markant stigning. Det bølgler lidt frem og tilbage mellem godt 2% og knap 5%. Dog virker det som om der er flere spørgsmål i de første år end i de senere om -t eller ikke -t på andre adjektiver end dem på -(l)ig. Det eneste markante jeg fandt, var et fald i spørgsmålene på dette område til ca. 1%, nemlig i april 1988, hvor man må formode at de nye anvisninger i Retskrivningsordbogen er blevet godt indarbejdet blandt de faste spørgere.

Dobbeltkonsonant eller ej (nr. 4)

Hvis man skal dømme efter mængden af spørgsmål om et enkelt ord, var det et folkekrav at ordet tilbud blev optaget i Retskrivningsordbogen. Ved en for-

glemmelse var ordet ikke med i R055. Det er selvfølgelig kommet med i R086. Ellers vil jeg ikke komme nærmere ind på dette emne, men blot gøre opmærksom på de nye fastere regler ved ord af typen møtrik, leksikon og petroleum og på nyindførte valgfrie stavemåder af fx pen(n)alhus og galop(p)ere.

Indtil nu må man sige at der en nydelig samklang mellem bevægelserne i den faktiske sprogbrug og i nævnets normeringsarbejde. Om det også gælder det næste emne er mere usikkert.

Fordansket stavemåde eller ej (nr. 3)

De mennesker der ringer til os, er på forhånd indstillet på at rette sig efter vores svar. Og det virker som om de venter en fordansket stavemåde. Det må være begrundelsen for de mange spørgsmål om acceptere og succes. Stavemåden med -kc- er stadig ganske udbredt, men den strider altså stadig mod den officielle retskrivning. Til gengæld er der fx på fagsprogenes område modstrid mellem faglige u-danske stavemåder og den officielle fordanskede norm. Det gælder for eksempel inden for den kemiske fagterminologi. Kemikerne er i hvert fald overbevist om at Sprognævnet vil fordanske for enhver pris. Men sådan forholder det sig altså ikke. Heller ikke hvor Sprognævnet kunne have fået den fordanskede form helt gratis: Valgfriheden mellem miljø og milieu er opretholdt i R086 skønt den franske stavemåde er næsten helt fortrængt, i hvert fald i offentligt sprogbrug, jf. Miljøministeriet osv. Men som det fremgår af oversigten er hovedtendensen klar: De fremmede ord er blevet mere danske, dog

fortrinsvis på valgfrihedsplanet. Og det afspejler måske alligevel ganske godt bevægelserne i den faktiske sprogbrug og i den almene sprogholdning.

Oversigt til nr. 3 Fordanskede stavemåder

Bevægelser fra fremmed til dansk og omvendt mellem R055 og R086 (if. ændringslisten i R086):

Fremmed til dansk, fx bolschevik til bolsjevik,
charmeur til charmør, chiasme til kiasme i alt 28
Dansk til fremmed, fx kampere til campere,
kan (sb) til khan i alt 16

Valgfrihed nyindført:

Fremmed + dansk, fx buste/byste, checke/tjekke,
ion/ion, pie/pai, serve/serv, vanille/vanilje,
zar/tsar i alt 45
Dansk + fremmed, fx bolsje/bolche, føderal/federal,
egypter/egypter i alt 13

Valgfrihed ophævet:

Fremmed droppet, fx backe/bakke til bakke,
czekisk/tjekkisk til tjekkisk i alt 7
Dansk droppet: offert/offerte til offerte i alt 1

Fuge-s i sammensætninger (nr. 2)

Fuge-s'erne har været i fremmarch i almindelig sprogbrug i årene efter R055, og det i en grad så at et nyt sprogrøgtsselskab fandt anledning til at kæmpe mod dette i deres øjne sproglige forfald ved at tage navnet Modersmål-Selskabet. En del af sel-

skabets stiftere var tillige knyttet til partiet Centrum-Demokraterne. Ifølge R055 får både modersmål og centrum -s- i sammensætninger. I R086 er fuge-s'et blevet valgfrit for centrum, men er stadig obligatorisk for modersmål, i tråd med de generelle regler for dobbeltsammensætninger.

Man kan roligt sige at spørgernes store usikkerhed på området svarer til den bevægelighed der fremgår af oversigten (nedenfor). Den faktiske sprogbrug som den kan konstateres i nævnets citatsamling, har i høj grad været styrende for ændringerne i den officielle norm. Man kan bemærke at hovedtendensen går mod valgfrihed, og på en sådan måde at s-muligheden er forstærket.

Oversigt til nr. 2 Fuge-s i sammensætninger

Bevægelser fra obl. -s- til -0- og -(s)- og omvendt mellem R055 og R086 (if. ændringslisten i R086):

Fra -s- til -0-: points- til point-, æselspark
til æselspark i alt 2
Fra -(s)- til -0-: film(s)- til film-, safian(s)-
til safian- i alt 2
Fra -s- til -(s)-, fx lofts- til loft(s)-, nedbørs-

til nedbør(s)-, æseløre til æsel(s)øre i alt 16

Fra -0- til -s-: spøgelse- til spøgelses- i alt 1
Fra -(s)- til -s-, fx ansvar(s)havende til ansvarshavende, fabrik(s)arbejder til fabriksarbejder, spøgelse(s)- til spøgelses- i alt 7
Fra -0- til -(s)-, fx barsel- til barsel(s)-,

blyant- til blyant(s)-, værelse- til værelse(s)-

i alt 18

Alt i alt ser det ud til at misforholdet mellem udbredt sprogbrug og den officielle norm er mindsket væsentligt på disse fem områder som hyppigst voldte sprognævnbrugernes kvaler i undersøgelsen. Tilbage står at se på spørgernes allerstørste problem: særskrivning og sammenskrivning.

Særskrivning og sammenskrivning (nr. 1)

De overvældende mange spørgsmål på dette område går for en meget stor del på præpositionsudtryk som ud over, over for og på præpositionsforbindelser af typen til lykke, til stede, i dag, i alt, om bord, på ny, et emne som med Rasmus Rasks ord "ikke hører til de vigtigste i Retskrivningslæren". Sprognævnet går som Rask principielt ind for særskrivning her, men synes ikke det gør så meget hvis der synes mod princippet i det små. I R055 var der i forordet en bemærkning om at det ville være urimeligt at betragte afvigelser fra reglerne om sær- og sammenskrivning som en fejl. Noget tilsvarende står der ikke i R086, men i hæftet "Om den nye Retskrivningsordbog" hedder det: "...men det må stadig gælde, at formelt set ukorrekte skrivemåder som fx "ialt", "ombord", "påny", "udenfor døren" kun bør regnes for ubetydelige afvigelser".

Hvad er dog dette? som Jeppe sagde. Det mest påtrængende problem for Sprognævnets samvittigheds-

fulde spørgere, der lige så ofte som vi andre ser disse ordforbindelser skrevet sammen, bliver spist af med at det er en slags fejl, men at den dog er så mikroskopisk at nævnet næsten ikke gider tale om den. Og på dette område er der kun foretaget ganske få ændringer i RO86; bl.a. skal man nu generelt særskrive præpositionsudtrykkene når der er en styrelse, også i "uegentlig" betydning. Men alligevel! Hvad med lidt valgfrihed her! Det ville dog passe bedre med nævnets almindelige linje at tage hensyn til en udbredt praksis blandt i øvrigt omhyggelige og rutinerede sprogbrugere.

Hvorfor nævnet er underlig stædigt på dette punkt har Allan Karker gjort udførligt rede for i Nyt fra Sprognævnet, nr. 3 1986. Konsekvenserne ville blive uoverskuelige hvis der blev lukket op for godteposen. Karker skriver: "Til eksempel måtte sammenskrivningen igår for en systematisk betragtning medføre ikke blot idag, imorgen, iforgårs, iaftes, men også iforgårsaftes, iovermorgeneftersmiddag osv." Okay, okay, det er godt nok et uhyggeligt perspektiv. Men lad os få en eneste lille valgfrihed endnu: Lad os få lov til at skrive udover, overfor, indenfor osv. som rigtige præpositioner i ét ord! Og lad så bare dem der kan kende en styrelse når de ser den, fortsætte med særskrivningen.

TONIVEAUBESKRIVELSE AF DANSK MORFOLOGI

Præsentation af en persondatamatversion af Kimmo Koskenniemi's datamorfologiske model, anvendt til beskrivelse af nudansk skriftsprogsmorfologi.

Af Søren Brandt

1. Datalingvistiske modeller

Når man diskuterer forskellige grammatikker og sprogteorier (sprogmodeller), der beskriver det samme sproglige materiale, kan man klassificere dem i forhold hvor 'adækvate' de er, hvilket groft sagt angiver, i hvor høj grad de udtrykker generelle regelmæssigheder. Dette er ikke stedet til en nøjere gennemgang af de pågældende begrebsdannelser, og vi skal indskrænke os til at postulere én mulig karakterisering:

1. En iagttagelsesadækvat grammatik opregner de acceptable sproglige størrelser og tilskriver dem en konstituentanalyse. De pågældende størrelser vil være sætninger i den syntaktiske del af grammatikken og ordformer i den morfologiske del.

2. En beskrivelsesadækvat grammatik er iagttagelsesadækvat og tilskriver endvidere de sproglige størrelser en (dybde)strukturel analyse.

3. En forklaringsadækvat grammatik er beskrivelsesadækvat og baserer endvidere de strukturelle analyse på almensproglige (universelle) lovmæssigheder.

Det er klart, at man ud fra et (almen)lingvistisk synspunkt vil stræbe efter at udvikle grammatikker der er adækvate på et så højt niveau som muligt. Man skulle derfor tro, at hvis man som grammatiksprog, metasprog, benytter en datamatisk specifikation i stedet for en mere traditionel specifikation med et naturligt sprog som metasprog, så ville også en sådan datalingvistisk model være bedre, jo højere dens adækvansniveau var. Det er imidlertid ikke nødvendigvis tilfældet. En forklaringsadækvat datalingvistisk model må nemlig være baseret på en konkret, forklaringsadækvat sprogmodel, og den vil derfor være bundet til netop denne sprogmodels begrebsdannelser og forudsætninger, og det vil følgelig være umuligt at benytte den pågældende datalingvistiske model i forbindelse med nogen anden sprogmodel.

Nu véd vi jo forbavsende lidt om de almensproglige regelmæssigheder som vores grammatikker ideelt set skulle afspejle, og den lingvistiske debat handler især om de forskellige almensproglige teorier og deres respektive fortrin og mangler. Hvis vi derfor betragter en datalingvistisk model som et stykke værktøj, så er det klart, at det vil være mere velegnet, jo flere forskellige almensproglige modeller det kan benyttes i forbindelse med. Hvis man vil benytte en datalingvistisk model til at afprøve almensproglige modeller, vil man foretrække en model der er mest muligt teorineutral og som

følgelig uden større vanskeligheder kan benyttes i forbindelse med forskellige teoridannelser og forskellige varianter af en bestemt teoridannelse.

Det betyder at den datalingvistiske model skal være mindst mulig restriktiv. Mens man i en almensproglig model søger de mest mulig restriktive formuleringer for at opnå en model der er så karrig som mulig, d.v.s. så falsificerbar som mulig, vil man i en datalingvistisk model søge de mindst mulig restriktive specificationsmetoder for at opnå en model der er så frodig som mulig, således at hver af de almensproglige modeller der vil anvende den, kan vælge sit eget (karrige) udsnit af de beskrivelsesmuligheder modellen stiller til rådighed. Man må altså ikke forveksle en datalingvistisk model med en sprogmodel: der kan godt, som her, argumenteres for at der bør stilles modsatrettede krav til de to modeltyper.

På den anden side skal en datalingvistisk model naturligvis helst være iagttagelsesadækvat; ellers kan man ikke rigtig bruge den til noget. I hvert fald skal dens eventuelle begrænsninger være veldefinerede og indgå i beskrivelsen af den pågældende model. De begrænsninger den datalingvistiske model besidder, vil samtidig være begrænsninger på, hvilke almensproglige teorier den kan benyttes i forbindelse med, og disse begrænsninger afspejler altså i virkeligheden postulerede eller forudsatte almensproglige regelmæssigheder.

Den datalingvistiske model vi her skal diskutere er mere specifikt en datamorfologisk model, d.v.s. en model hvori man kan beskrive forskellige sprogs morfologi. Den såkaldte toniveaumorfologi (Two-Level Morphology, TLM) er udviklet af den finske datalog Kimmo Koskeniemi, og det er næppe helt tilfældigt at han netop er finne: finsk har ca. 12.000 bøjningsformer af verberne og ca. 2.000 bøjningsformer af substantiverne. Denne model har i praksis vist sig i hvert fald iagttagelsesadækvat for så forskellige sprog som finsk, japansk, rumænsk, fransk og engelsk (Koskeniemi 1983a:137) samt svensk og oldkirkeslavisk (Koskeniemi 1983b:154). Hertil kan vi føje dansk, idet jeg har implementeret to udvidede versioner af den på forskellige mikrodatabaser (Brandt 1985, Brandt 1988). Denne model kalder jeg XTLM (Extended Two-Level Morphology), i (Brandt 1988) dog af tekniske grunde MX-TLM. Forskellen mellem TLM og XTLM ligger hovedsagelig i, at XTLM benytter en mere lettilgængelig brugergrænseflade, så det er lettere at læse - og skrive - de morfologiske specificationer. Der er også større metasyntaktiske variationsmuligheder; men derimod er der ikke tilføjet væsentligere teoretiske udvidelser, og en XTLM-specifikation vil altid kunne omskrives til en - typisk noget mere kompliceret - TLM-specifikation.

2. Kort introduktion til toniveaumorfologi

2.1 De to repræsentationsniveauer og forbindelsen mellem dem

Toniveaumodellen er baseret på et leksikonssystem og et kompleks af morfologiske regler som relaterer de leksikalske repræsentationer til overfladeformer. TLM er karakteristisk derved, at reglerne i systemet er parallelle og ikke som konventionelle generative regler appliceres efter hinanden. Denne parallelitet, i sammenhæng med at der kun er netop to repræsentationsniveauer som kædes sammen, gør TLM til et egentligt tovejssystem, idet regelformuleringerne hverken behøver at læses som specificationer af hvordan overfladeformerne deriveres fra de leksikalske former eller som specificationer af hvordan de leksikalske former fremanalyseres fra overfladeformerne; men simpelthen udtrykker en retningsneutral relation mellem de to repræsentationsformer. Relationen kan være 1-til-1, 1-til-N eller N-til-1.

De to niveauer som toniveaumorfologien henter sit navn fra er et leksikalsk niveau og et overfladeniveau. I lighed med mange fonologiske beskrivelser forudsætter TLM således at den fonetiske eller grafiske fremtrædelsesform for et ord kan være relateret til en abstrakt leksikalsk repræsentation. I den nu klassiske generative fonologi postuleres frit underliggende segmenter af endog meget abstrakt karakter, og overfladeformerne udledes heraf ved en række af sekventielt ordnede regler, således at de tidligere regler afleder mellemliggende former fra de underliggende, hvorefter senere regler eventuelt afleder nye mellemliggende former o.s.fr., indtil den ønskede overfladeform fremkommer. Det kan vises at de postulerede regler i visse tilfælde skal benyttes i en bestemt rækkefølge for at få de rigtige resultater, og det der især adskiller TLM fra konventionel generativ fonologi er, at man her arbejder med ordnede regler uden mellemliggende former.

En toniveaubeskrivelse kan derfor ikke på en simpel måde afledes af en beskrivelse i form af generative genskrivningsregler; men man må for hvert leksikalsk segment undersøge hvilke overfladerealisationer det i henhold til genskrivningsreglerne vil kunne få, og i hvilke kontekster. Hvis et segment undergår ændring ved flere regler, og hvis disses interaktion er kompleks, er det langt fra nogen simpel opgave at omdanne en traditionel fonologisk beskrivelse til den datamatiske specification som en toniveaubeskrivelse er. Når toniveaumodellen ikke desto mindre har vist sig alment anvendelig og rimelig lettilgængelig, skyldes det formentlig især at netop inden for morfologien og specielt måske inden for grafo-morfologien er (komplekse) regelinteraktioner ualmindelige, således at sammenhængen mellem leksikalsk segment og overfladesegment i mange tilfælde kun beskrives ved en enkelt regel.

Korrespondancerne mellem leksikalske segmenter og overfladesegmenter angives ved notationer af typen

d	e	T	O
!	!	!	!
d	O	d	e

hvor det øverste tegn repræsenterer det leksikalske niveau og det nederste repræsenterer overfladeniveauet. Vi skal betegne sådanne korrespondancer som segmentpar, og de morfologiske regler i TLM gør det muligt at beskrive restriktionerne på rækkefølgen af sådanne segmentpar i en parallelstreng bestående af en leksikalsk repræsentation og en overfladerepræsentation der tegn for tegn er synkroniseret med hinanden, idet der dog som allerede vist kan forekomme tegn i den ene streng, som ikke har konkret repræsentation i den anden og der i stedet noteres med et specielt tegn, her O, som altså betyder 'ingenting'.

De morfologiske regler i et TLM-system skal altså specificere de tilladte sekvenser af segmentpar i en parallelstreng som repræsenterer en mulig ordform i det pågældende sprog. Det er vigtigt at bemærke at reglerne omhandler netop segmentpar, idet dette har den effekt at reglobetingerne kan referere til begge repræsentationsniveauer. Regelsyntaksen i (Koskeniemi 1983a) kan illustreres ved nedenstående regelformuleringer for reglen der beskriver alternationen mellem "t" og "d". "?" betyder 'hvad som helst'.

T	?	?	T
!	<=>	! __ !	! => __ (1b)
d	e	e	t

I reglerne anføres det segmentpar reglen angår på venstre side, og i reglens højre side markerer symbolet __ det sted i parallelstrengen hvor det pågældende segmentpar forekommer, idet denne forekomst så nøjere kan specifi-

ceres ved en venstrekontekst og en højrekontekst, begge bestående af ingen, et eller flere segmentpar. Reglens to sider forbindes ved et regelsymbol som angiver en eller begge af de to regeltyper i systemet (Koskenniemi 1983a:36-39):

=> betegner at det pågældende segmentpar kan forekomme i den angivne kontekst. Sådanne regler kaldes her adgangsregler. For at et segmentpar skal kunne forekomme i parallelstrengen, skal mindst én adgangsregel for dette segmentpar være opfyldt.

<= betegner at det pågældende segmentpar skal forekomme i den angivne kontekst. Sådanne regler kaldes her bindingsregler. For at et segmentpar skal kunne forekomme i parallelstrengen, skal samtliche bindingsregler for dette segmentpar være opfyldt.

<=> betegner kombinationen af de to andre regeltyper og kaldes følgelig for kombinationsregler.

De foranstående regler kan herefter udlæses f.eks. som følger: Regel (1a) fastsætter at leksikalisk "T" kan og skal realiseres som "d" mellem to overflade-"e"-er (uanset disses leksikalske herkomst), mens regel (1b) tillader leksikalisk "T" realiseret som "t" overalt. At der er en undtagelse, fremgår af (1a), men ikke af (1b).

I det oprindelige TLM-system findes en række yderligere regelnotationskonventioner som først og fremmest tjener til at gøre det muligt at sammenkrive flere elementære regler til én. Der er bl.a. mulighed for at definere delalfabeter ('subsets'), og regelnotationen giver endvidere mulighed for at angive fakultative elementer, elementer der kan gentages én eller flere gange, o.lign. Vi skal ikke gå nærmere ind herpå, da vi i XTLM benytter en anden måde at nedskrive de morfologiske regler på.

2.2 Leksikonstrukturer

Vi har indtil nu omtalt relationerne mellem en leksikalisk repræsentation og en overfladerepræsentation uden at komme ind på hvor egentlig den leksikalske repræsentation kommer fra. Den stammer selvfølgelig fra et leksikon, eller rettere et leksikonsystem bestående af et antal større eller mindre enkeltleksikoner, kædet sammen i en træstruktur. Formelt er der ikke tale om en træstruktur, idet et enkeltleksikon udmærket direkte eller indirekte kan have sig selv som efterfølger; men det er mest frugtbart at anskue strukturen som et træ der så kan indeholde visse identiske delkomponenter.

Hvert enkeltleksikon indeholder en eller flere leksikalske enheder som hver igen indeholder (1) leksikalske oplysninger, (2) oplysninger om efterfølgerleksikoner og (3) evt. yderligere data. I XTLM-systemet er de leksikalske oplysninger delt i en segmentstreng og hvad vi betegner som en klassemarkørstreng, indeholdende grammatiske oplysninger. I det oprindelige TLM-system måtte denne type oplysninger indkodes mellem de segmentale data. Også den måde efterfølgerleksikonerne angives på, er forskellig i de to implementeringer. I TLM henviser hver leksikalisk enhed til en fortsætter, som er en selvstændig liste over efterfølgerleksikoner. I XTLM kan der for hver leksikalisk enhed umiddelbart specificeres en liste over forbindere til efterfølgerleksikoner. Gennem sådanne sammenkædninger kan f.eks. komplekse bøjningsendelser opbygges af simple dele, eller mulige afledninger og sammensætninger kan specificeres gennem den leksikalske struktur. XTLM-systemet benytter et særligt initialt leksikon og et særligt finalt leksikon til at signalere begyndelsen og slutningen af leksikonstrukturen.

Enkeltleksikonerne kan i stedet for stammer eller bøjningsendelser indeholde vilkårlige orddele, hvilket man bl.a. vil kunne drage nytte af ved beskrivelsen af ord hvis stammer ændres under bøjningen som f.eks. "gymnasium, konto" o.lign. Man kan her opfatte de variable dele som stammedannende suffixer og opføre dem i særskilte alternationsleksikoner.

Før vi forlader leksikonbeskrivelsen skal vi diskutere karakteren af de segmenter de leksikalske strenge opbygges af. Man vil typisk benytte tre typer, svarende til forskellige enheder i den traditionelle fonologiske analyse (Koskenniemi 1983a:23-24):

1. Overfladesegmenter. De segmenter der kan optræde i overfladeudtryk, vil typisk også kunne forekomme i den leksikalske repræsentation og vil typisk manifestes som 'sig selv'.
2. Arkifonemer og morfofonemer som benyttes til at beskrive morfologiske, morfofonologiske og fonologiske alternationer. De har to eller flere alternative overflademanifestationer, muligvis inklusive 0 (ingen overflademanifestation).
3. Morfologiske træk, også kaldet tekstmarkører, der dels benyttes som grænsesignaler og kan influere på visse morfologiske regler og dels kan indgå i bøjningsmønstre o.lign. og eksempelvis udløse aflyd eller omlyd i foranstående morfofonemer. De vil typisk ikke have nogen overflademanifestation.

Det er imidlertid ikke noget systemkrav at man skal bygge sine leksikalske strenge op af segmenter der ligner sædvanlige fonologiske størrelser. Der er f.eks. intet i vejen for at bruge vilkårlige symboler også for de segmenter der undtagelsesløst manifesteres på en bestemt måde; men det gør selvfølgelig leksikonspecifikationerne vanskelige at læse, herunder korrekturlæse, hvis man repræsenterer overflade-f ved et #-tegn i leksikonnet og til gengæld bruger leksikalisk f som ordgrænse.

De mulige segmenter defineres i XTLM ved hjælp af et alfabetprogram der indlæser en række specifikationer der hver angiver et segmentsymbol samt en eller flere eksterne repræsentationer for det. Man kan således, hvis man har en gammeldags mikrodatamat, indtaste sekvensen "ø:" og få den skrevet på printerens som "ø,Baktegn,-", og man kan benytte flertegnsnavne til sine segmenter, f.eks. kan "I1, I2, I3" angive forskellige vokalalternationsmønstre. Der kan endvidere defineres navne på delmængder af alfabeter, herunder navne på 'hvad som helst' (f.eks. "?") og 'ingenting' (f.eks. "0"). Alfabetprogrammet omdanner specifikationerne til en række tabeller, der benyttes af de øvrige programmer i systemet.

De leksikalske specifikationer i XTLM behandles af en gruppe leksikonprogrammer der opbygger et internt leksikon i et kompakt format som det er rimeligt effektivt at afsøge.

2.3 Regelformalisme

Implementeringen af de morfologiske regler er baseret på, at det følger af TLM's regelformalisme at hver enkelt regel kan udtrykkes ved hjælp af en endelig tilstandsmaskine (finite state automaton), og konventionen om at reglerne anvendes parallelt gør det muligt at implementere hver regel som en selvstændig tilstandsmaskine, der uafhængigt af alle de øvrige følger parallelstrengen og kontrollerer at netop den tilstandsmaskines regelbetingelser er opfyldt. (I XTLM kontrolleres klassemarkørerne også, men det ser vi for nemheds skyld bort fra i den følgende fremstilling.)

Hele parallelstrengen bliver kun accepteret såfremt (1) ingen af maskinerne indtræder i en fejltilstand, d.v.s. med sikkerhed konstaterer at parallelstrengen ikke er acceptabel, og såfremt (2) samtlige tilstandsmaskiner er i en såkaldt sluttilstand når afslutningen på parallelstrengen nås, hvilket vil sige at de ikke har nogen manglende højrekontekst som betingelse for forekomsten af de segmentpar som strengen består af. En tilstandsmaskine kan defineres formelt som bestående af følgende elementer:

1. En endelig mængde af tilstande, som hver repræsenterer at en bestemt situation foreligger, i dette tilfælde at en bestemt sekvens af segmentpar indtil nu er blevet 'lagt mærke til' af den pågældende maskine.
2. Et endeligt alfabet af segmentpar, idet enhver kombination af et leksikalsk segment og et overfladeselement er et element i maskinens alfabet.
3. En tilstandsovergangsfunktion, der for hver kombination af tilstand og alfabetelement specificerer hvilken tilstand maskinen skal overgå til, hvis maskinen er i den pågældende tilstand, og det pågældende element er det næste segmentpar i strengen.
4. En starttilstand som maskinen befinder sig i, før det første segmentpar i strengen behandles.
5. En deltmængde af tilstandsmængden: sluttilstandene, der repræsenterer de tilfælde hvor en parallelstreng (indtil videre) er blevet accepteret af den pågældende maskine. Tilstande der ikke er sluttilstande repræsenterer tilfælde hvor der enten kræves bestemte efterfølgende betingelser opfyldt (ventetilstande), eller hvor det allerede med sikkerhed er konstateret at parallelstrengen ikke kan accepteres (fejltilstande).

Ventetilstande og fejltilstande adskiller sig fra hinanden derved at tilstandsovergangsfunktionen for en fejltilstand altid, uafhængig af de følgende segmentpar, fører over i samme tilstand igen. Derimod er der i en ventetilstand mindst ét segmentpar der fører over i en anden tilstand. Det følger heraf, at hvis blot én af tilstandsmaskinerne går ind i en fejltilstand er det unødvendigt at behandle parallelstrengen videre. I stedet for at benytte fejltilstande lader vi derfor tilstandsmaskinerne signalere fejl så snart en sådan situation opstår.

En tilstandsmaskine kan repræsenteres som en matrix hvor hver række repræsenterer en bestemt tilstand og hver søjle en bestemt type segmentpar (der checkes fra venstre mod højre), og hvor matrixelementerne udgør tilstandsovergangsfunktionen, d.v.s. indeholder nummeret på den nye tilstand. Benyttes 0 for at markere fejlsignalering kan en tilstandsmaskine for t/d-alternationen repræsenteres ved følgende matrix, hvor en '*' efter tilstandsnummeret angiver sluttilstande:

	?	T	t	+	?
	!	!	!	!	!
	e	d	t	?	?
1 *	2	0	1	1	1
2 *	1	3	5	1	1
3	0	0	0	4	0
4	1	0	0	0	0
5 *	2	0	1	6	1
6 *	0	0	1	1	1

I den oprindelige TLM-implementation indlæses de morfologiske regler faktisk - tro det om man vil - på denne form, idet regelformalismen omsættes med håndkraft til tilstandsmaskiner på matrixform i henhold til retningslinier som gives i (Koskenniemi 1983a:103-107), og denne metode har altså også vist sig gennemførlig i praksis, men som det anføres 'The need for a rule compiler is, however, obvious', og der er da også allerede samme sted i disputatsen skitseret en sådan, som senere er blevet udviklet (Koskenniemi 1985).

I XTLM-systemet benytter vi en helt anden metode, idet vi beskriver tilstandsmaskinerne i et symbolsk sprog. Hver tilstand angives ved et symbolsk navn, og for hver tilstand angives tilstandsovergangsfunktionen som en ordnet sekvens af vilkår (segmentpar eller klasser af segmentpar) med tilhørende overgangstilstand. Der er adskillige raffineringer hertil som vi imidlertid ikke skal gå ind på. Regelspecifikationerne oversættes til en intern repræsentation med et regelprogram.

3. Leksikalsk beskrivelse af talord

3.1. Forudsætninger

Der benyttes et alfabet bestående af nedennævnte enheder med tilhørende realisationsregler:

a - å	realiseres som sig selv
J	realiseres som "i" eller "j" efter frit valg
N	realiseres som "t" foran et endelses-I, ellers som "n"
=	realiseres identisk med den foregående konsonant, hvis denne forudgås af en vokal, og der også følger en vokal efter
+	indleder endelser; realiseres som ingenting.
#	adskiller ord; realiseres som ingenting
&	realiseres som mellemrum eller (normstridigt) ingenting

Der antages følgende morfologiske regler:

+e	bortfalder efter "e"
+t	bortfalder efter "t" (også når det stammer fra leksikalsk N)
%' og %S	realiseres efter reglerne for genitivendelser (RO86:551)

3.2. Indlejningsfiler

NUM/EN.DIC		
eN	NumCard	NumTE
NUM/ET.DIC		
eN+t=	NumCard	
NUM/CARD.DIC		
to	NumCard	
tre	NumCard	
fire	NumCard	
fem=	NumCard	NumTE
seks	NumCard	
syv	NumCard	NumENDE
ot=e	NumCard	NumENDE
ni	NumCard	NumENDE

NUM/ORD.DIC
 O: første S
 O: anden PronT
 tredje NumOrd
 fjer NumDE
 sjet NumTE

3.3. Hovedleksikon

MAIN LEXICON Talord: NumOg
 .FI NUM/EN.DIC

MAIN LEXICON Talord: NumHund NumTus
 .FI NUM/ET.DIC

MAIN LEXICON Talord: NumOg NumTi NumHund NumTus
 .FI NUM/CARD.DIC

MAIN LEXICON Talord
 .FI NUM/ORD.DIC

MAIN WORDLIST Talord: NumTi
 fir, ot

MAIN LEXICON Talord
 ti NumCard NumENDE NumTus
 elv NumTE
 elleve NumTE
 elleve NumCard NumHund NumTus
 tolv NumCard NumTE NumHund NumTus

MAIN WORDLIST Talord: NumCard NumDE NumHund NumTus
 tretten, fjorten, femten, seksten, sytten, atten, nitten

MAIN LEXICON Talord20
 tyve NumCard NumENDE NumTus

MAIN LEXICON Talord30-90
 tredv NumTE
 trediv NumTE
 tredive NumCard NumTus
 fyrre NumCard NumTyve NumTus

MAIN WORDLIST Talord30-90: NumSind
 halv#tred, tre, halv#fjer, fir, halv#fem

MAIN LEXICON Talord100
 hundrede NumE

MAIN LEXICON Talord1000
 tusind NumE

3.4. Morfologiske leksikoner

NUM LEXICON NumTyve
 # Talord20

NUM LEXICON NumSind
 s= NumCard
 #sind+s# Talord20

NUM LEXICON NumOg
 #og# Talord20 Talord30-90

NUM LEXICON NumHund
 & Talord100

NUM LEXICON NumTus
 & Talord1000

NUM LEXICON NumTi
 #ti NumENDE
 #ti# NumNord

NUM LEXICON NumNord
 .FI NUM/EN.DIC
 .FI NUM/ET.DIC
 .FI NUM/CARD.DIC
 .FI NUM/ORD.DIC

NUM LEXICON NumTE
 +te NumOrd

NUM LEXICON NumE
 C: "" S
 +e NumOrd

NUM LEXICON NumDE
 +de NumOrd

NUM LEXICON NumENDE
 +ende NumOrd

C: NUM PATTERN NumCard
 S NumER

NUM LEXICON NumER
 +er N/NE2

O: NUM PATTERN NumOrd
 S NumDel

NUM LEXICON NumDel
 #del N/NE1

3.5. Bøyningsleksikoner

SFX LEXICON S: # ; # er navnet på det finale leksikon
 ""

G: %*%S

SFX LEXICON PronT: S
 ""

T: +t

N: SFX LEXICON N/NE1: S
 ""
 D: +en
 P: +e
 PD: +ene
 N: SFX LEXICON N/NE2: S
 ""
 D: +en
 P: +e
 PD: +ne

3.6 Eksempel

I overfladestrengen er 'ingenting' her markeret som '_' for at synkronisere den med leksikonstrengen. Klassemarkørstrengen er også vist synkroniseret med leksikonstrengen for overskuelighedens skyld, men er det ikke i praksis.

					N/NE1
				NumDel	:
				NumOrd	:
				NumENDE	:
				NumTyve	:
				NumSind	:
				Talord30-90	:
				NumOg	:
				TalOrd	:
					:

Klassemarkør: 0 NP
 Leksikonstreng: fem=#og#halv#tred#sind+s#tyve+ende#del+e
 Overfladestreng: fem__og_halv_tred_sind_s_tyv__ende_del_e

4. Alfabetdefinition og morfologiske regler

4.1 Alfabetdefinition (uddrag)

COMMON ALPHABET ; Normal alphabetic characters

* Upper case letters are used for alternating characters in the
 * primary alphabet, but stand for themselves in the secondary
 * alphabet. Capitalization is signaled in the dictionary by the
 * flag characters !n.

UpCase: A
 ...
 UpCase: Å
 LoCase: a
 ...
 LoCase: å

Spec: '
 Space: Spec: -
 Spec: "/"
 Spec: " " ; Required blank
 Space: Blk " " ; Required blank

PRIMARY ALPHABET ; Special blank characters

Spec: (') ; Optional quote
 Space: Spec: (-) ; Optional hyphen
 Space: & ; Prescribed blank, often omitted
 Space: () ; Optional blank
 Space:)(; Unprescribed blank often inserted

* The genitive ending is "%'XS", realized as "s" after non-sibilants, and
 * as "'s", "'s" or (rarely) "es" after sibilant letters (S, Z, X)

%'
 %S

COMMON ALPHABET ; Markers

Null: 0 ; Null character
 Store: #1 ; FSA memory unit
 Store: #2 ; FSA memory unit
 Nil: / ; Only keyboard value, omitted unit
 Feat: !1 / !, !1 ; Capitalization markers
 Feat: !2 / !!, !2 ; InitCaps
 ; AllCaps

PRIMARY ALPHABET

Feat: # ; Word boundary
 Feat: + ; Morpheme boundary
 Feat: [; Precedes silent letters at end of word
 Feat: = ; Doubling stem
 Feat: * ; Syncope stem
 Feat: \$; Represents final "." in abbreviations

COMMON SUBSET

Any: ? ; Any character whatever
 UpCase: Upp
 LoCase: Low
 Spec: Spc ; Special characters in lexicon

Vowl	a e i o u y æ ø Å E I O U Y Æ Ø Å
Cons	b c d f g h j k l m n p q r s t v w x z
Gem	b d f g k l m n p r s t ; Geminating
Sib	s S x X z Z ; Sibilants

PRIMARY SUBSET

Space: SP
Feat: ~

4.2 Korrespondancedefinitioner (uddrag)

PAIRS

Z	z	s	Z	S
Low	Low			
a	A			
...				
a	A			
{'}	0	'		
{-}	0	-		

; The genitive ending consists of the two units "%S" and is realized as
; ' or 'S after silent sibilants
; ES, ' or 'S after pronounced sibilants
; S after non-sibilants

%'	0	e	s
%S	0	s	

END

4.3 Morfologisk regel for genitivformer

Genitive: RULE ; Realization of genitive endings

!Reset:	[	?	Silent	; Special rules if silent final letter
		?	Sib AudSib	; Pronounced sibilant letter
		%'	0 ReqS	; No ' allowed
		%'	?	Error
!Silent:	?	Sib	SilSib	; Silent sibilant letter
		%'	0 ReqS	; No ' allowed
		%'	?	Error
!AudSib:	~	0	Loop	
		%'	e ReqS	; Endings ES,
		%'	' OptS	; or ' or 'S allowed
		%'	0 Error	
		else	Begin	; Not genitive
!SilSib:	~	0	Loop	
		%'	' OptS	; Endings ' or 'S allowed
		%'	?	Error
		else	Begin	; Not genitive

```
?ReqS: ? s Reset ; Secondary S must follow
        else Error
!OptS:  else Reset ; Accept secondary S or 0
END
```

5. Status og bestik

Vi har ovenfor illustreret nogle af de beskrivelsesteknikker der kan benyttes i XTLM, og vi skal nu prøve at vurdere toniveaumodellen og fremdrage nogle punkter hvor den vil kunne forbedres. Det er naturligvis ikke vanskeligt at opfinde yderligere beskrivelsestekniske finesser man kunne ønske sig; men vanskeligheden består i at begrænse sig til forbedringer, der ikke angriber de grundstrukturer i toniveaumorfologien, der har gjort det muligt at konstruere rimelig effektive datamatiske implementeringer af den. Af disse grundstrukturer skal navnlig fremhæves to: (1) Den leksikalske beskrivelse gør det muligt at opbygge særdeles kompakte leksikondatasæt, der ikke desto mindre kan afslæges med acceptabel hastighed. (2) Den morfologiske komponent er simpel nok til at kunne implementeres uden brug af avancerede programteknikker og kræver kun ubetydelige ressourcer i form af arbejdsplager i datamaten.

TLM-modellen bygger principielt på den grundantagelse, at ordformer kan beskrives ved kontekstfri grammatikregler af typen

<Non-terminal> ::= <Præ-terminal> (<Non-terminal>)

hvor højresidens <Non-terminal> kun kan udelades i det finale leksikon, d.v.s. det leksikon der afslutter alle leksikonstrukturer. I alle andre enkeltleksikoner vil <Non-terminal> være den mængde af enkeltleksikoner, som forbinderne henviser til, og <Præ-terminal> vil være den mængde af leksikalske strenge (i XTLM incl. klassemarkører), der benytter netop denne forbindermængde. I den lingvistiske praksis er det imidlertid langt mere almindeligt også at benytte regler af formen

<Non-terminal> ::= <Præ-terminal> <Non-terminal> <Præ-terminal>

altså regler der tillader indlejring. Det er simpelt at påvise, at TLM-modellen ikke kan anvendes til ubegrænsede indlejningskonstruktioner, mens man derimod godt kan specificere indlejrende konstruktioner, såfremt man kan begrænse sig til et forudbestemt antal indlejningsniveauer. Det er også klart, at regler af typen

<Non-terminal> ::= <Non-terminal> <Præ-terminal>

der forbinder 'baglæns', ikke umiddelbart kan nedskrives i et TLM-leksikon. Man skal derimod fremfinde de enkelte præfigerede (nonterminale) enkeltleksikoner og give dem forbinderne til det præfigerende (præterminale) leksikon reglen omhandler.

De nævnte to vanskeligheder kan begge afhjælpes ved at indføre en yderligere forbehandlerfunktion der tillader regler af de viste typer (indlejrende, hhv. præfigerende) og automatisk omsætter dem til de korrekte forbinder-specifikationer. Hvis samtidig vi erstatter regelsystemets tilstandsautoma-ter med stakautoma-ter, en ændring der ikke er vanskelig at gennemføre, vil systemet i princippet også kunne håndtere ubegrænset indlejrende konstruk-

tioner. Disse ændringer vil ikke have nævneværdig indflydelse på systemets ressourcekrav og vil forenkle dets brug mærkbart.

Vi har dog i beskrivelsen af dansk morfologi indtil nu (Brandt 1988) ikke fundet nogen fænomener der ikke med større eller mindre indsats kan beskrives i XTLM, og de nævnte raffineringer er derfor næppe af påtrængende karakter.

Litteraturreferencer

Brandt 1985

Brandt, Søren: Implementation of Two-Level Morphology on a Microcomputer. Nordic Linguistic Bulletin 9, nr. 2, s. 6 - 9.

Brandt 1988

--- : En model til automatisk morfologisk analyse. Lambda 8, Institut for Datalogistik, Handelshøjskolen i København.

Koskenniemi 1983a

Koskenniemi, Kimmo: Two-Level Morphology: A General Computational Model for Word-Form Recognition and Production. Publication no. 11, Department of Linguistics, University of Helsinki.

Koskenniemi 1983b

--- : A General Computational Model for Word-Form Recognition and Production. Sågvall Hein, Anna (ed.): Föredrag vid de nordiska datalogistikdagarna 1983, Centrum för datorlingvistik, Uppsala Universitet, 1984, pp. 145 - 154.

Koskenniemi 1985

--- : Compilation of Automata from Morphological Two-Level Rules. Karlsson, Fred (ed.): Papers from the Fifth Scandinavian Conference of Computational Linguistics. Publication no. 15, Department of Linguistics, University of Helsinki, 1984, pp. 143 - 149.

RO86

Dansk Sprognavn: Retskrivningsordbogen. Gyldendal.

Mette Kunø og Erik Vive Larsen (udg.):
2. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1989

ER DET DANSKE SPROGS MORFOLOGI 'NATURLIG'?

Af Kurt Braunmüller

1. Teorien om den 'morfologiske naturlighed'

Teorien om den morfologiske naturlighed (MN), også kaldet teorien om den naturlige morfologi, har sit udgangspunkt i Stampes arbejder om fonologisk naturlighed (jf. Stampe 1969).

Mens det er nogenlunde uproblematisk at begrunde begrebet 'naturlig' inden for rammerne af en fonetisk eller en fonologisk teori, så har anvendelsen af dette begreb på morfologien derimod hos mange ført til misforståelser og forkerte associationer. Begrebet 'naturlig' skal i denne sammenhæng ikke forstås som 'konkret, enkel, intuitiv plausibel' eller som modsætning til 'kunstig'. Derimod står begrebet 'naturlig' som fagterminus brugt om en meget kompleks teori om morfologi; en teori, som her kort skal karakteriseres.

Teorien om MN inddrager data fra mindst fire forskellige områder: (a) den almene semiotik, (b) sprogtypologi og forskning i sproglige universalier, (c) undersøgelser af sprogforandring samt (d) data angående sprogtilegnelse (hos børn). Teorien om den MN gør således krav på at give en omfattende forklaring af et bestemt enkeltsprogs morfologiske strukturering såvel som af den morfologiske strukturering af sprog overhovedet. De mest overbevisende resultater foreligger på de svagt flekterende sprogs område og specielt på de agglutinerende sprogs område. Større problemer er der stadig med

de stærkt flekterende sprog såvel som med sprog med suppletivfleksion.

Udgangspunktet for teorien om MN er idealbilledet af en optimal kodering af leksikalske og fremfor alt af grammatiske indhold og sidstnævntes morfologiske repræsentation, dvs. repræsentationen på udtrykssiden. For de (ikke-flekterende) sprogs vedkommende er dette optimum opnået, når der kun findes en ringe grad af allomorfi og ikke nogen suppletivfleksion, når grammatiske kategorier udtrykkes monofunktionelt, og når der består en uniform symbolisering mellem den grammatiske indholdsside og den tilsvarende udtryksside.

Som parameter herfor bruges tre begreber fra semiotikken: (1) den såkaldte konstruktionelle ikonisme, også kaldet princippet om diagrammaticitet, (2) princippet om uniformitet og (3) princippet om transparens. Ved transparente koderinger forstås, at én bestemt repræsentation monofunktionelt dækker én bestemt kategori. Ved uniformitet forstår man en 1:1-symbolisering af indholds- og udtryksside. Konstruktionel ikonisme foreligger så, når den måde, de grammatiske morfemer i forhold til hinanden er koderet på, kan betragtes som værende motiveret. Den ældre forskning derimod kendte kun til de leksikalske morfemers motivering f.eks. i form af onomatopoëtika.

Da disse grundantagelser er idealiseringer og ofte ikke giver nogen udtømmende forklaringer især for de (stærkt) flekterende sprogs vedkommende, eller endog kunne føre til forkerte prognoser med hensyn til den forventede sprogforandring, så har f.eks. Wurzel (1984) udvidet de ovenfor omtalte parametre med et 4. punkt, nemlig normalitet. Ved normalitet forstår han den sys-

temspecifikke MN, der somme tider kan dominere over den almene MN. Ved den almene MN drejer det sig om at henføre en bestemt betydning til en bestemt formel repræsentation. Ved den systemspecifikke MN, som går ind på det enkelte sprog, drejer det sig derimod i første række om relationerne mellem forskellige former, f.eks. inden for en grammatisk kategori eller inden for et paradigma.

For at nå frem til en intern vurdering af, hvilken art af morfologisk repræsentation, der nu er mere 'naturlig' end andre, arbejder man med begreberne 'markeret' kontra 'umarkeret', som jo allerede er kendte fra den generative fonologi. Umærkede koderinger er - ifølge teorien - enten meget udbredte, læres relativ tidligt af børn, er perceptuelt nærliggende eller er mere resistente over for sprogforandring. Sat på spidsen kan man sige, at kun det er af interesse, som åbenlyst eller kun tilsyneladende afviger fra enkeltpunkterne i teorien om MN, det vil altså sige, det, der er 'markeret'. Det gælder så bare om at finde de rigtige forklaringer. Ofte virker forsøgene herpå vilkårlige og søgte. Det hænger til dels sammen med den opfattelse, at et sprog i sin morfologiske struktur skulle være så 'naturlig' som mulig [netop i ordets tekniske betydning]. Dels får man det indtryk, at tilfælde, der er vanskelige at forklare, enten bortforklares, eller at teorien ad hoc udvides med et par undtagelsesregler. Dette viser, at teorien om MN stadig er under udvikling.

Om teorien kan man læse nærmere hos Mayerthaler (1981), Wurzel (1984) eller hos Dressler (1985, 1986).

Målet med mine overvejelser har været at efterprøve, hvorvidt centrale områder af den danske morfologi kan

beskrives adækvat med denne teori. Desuden har jeg haft for øje at undersøge, om man ved hjælp af denne teori vinder ny indsigt i det moderne danske sprogs typologiske struktur - specielt i sammenligning med de skandinaviske nabosprog. Dette vil jeg komme ind på i det følgende med udgangspunktet i substantivernes pluralisfleksion og i dannelsen af verbernes fortidstempora.

2. De danske pluralisallomorfer: Et typisk eksempel på en optimal morfologisk kodering?

Den danske pluralisfleksion hører givetvis til de relativt enkle systemer inden for de germanske sprog. Alligevel kunne det være interessant at finde ud af, om den også svarer til principperne inden for MN.

Lad os se bort fra de ikke-native ord: de, som i singularis ender på *-um* og som danner pluralis med *-a* (som *fakta*), de, som danner pluralis med *-s* (som *fotos*) eller de på *-a* i singularis og *-ær/-er* i pluralis (som *kolleg(a)er*), og hvis vi desuden ser bort fra de native ord *øje/øjne* og *øre/øren*, så har vi kun tre pluralisallomorfer i form af suffikserne *-(e)r*, *-e* og *Ø*. Imidlertid kan der dog forekomme en modulation, dvs. vokalforandring i alle tre former (jf. *stæder*, *fædre*, *børn*).

Ud fra koderingen ved hjælp af suffiks og modulation kan det påvises, hvilke former, der bedst svarer til teorien om MN og hvilke der svarer mindre godt.

Ikonisk koderede pluralisformer er i første linje former med suffiks. Ikonisk kalder man dem - i overensstemmelse med Peirces tegnteori - fordi repræsentationen på udtrykssiden korrelerer med den indholdsmæssige kom-

pleksitet. Med andre ord: suffiksdannelsen afspejler, at pluralis semantisk set er mere. Denne 'flerhed' gengives altså også ved en større mængde af fonisk masse, som f.eks. i *hus - huse*. Ved ikke-ikoniske former kommer denne større mængde af semantisk information ikke til udtryk i det pågældende leksem, som f.eks. ved *(en) fisk - (to) fisk* eller *(et) år - (to) år*. En kontraikonisk kodering ville foreligge, hvis pluralisformerne ville fremvise mindre fonisk masse end singularisformerne, hvilket så godt som aldrig forekommer - i det mindste ikke inden for de germanske sprog. I hvert fald synes der ikke at være eksempler på dette i dansk.

Ud fra synspunktet markeret/umarkeret ville de ikonisk koderede former være umarkerede, fordi disse former ikke blot er den ideale form, men også fordi de i dansk er identiske med den normale pluralisform. Hvis der fandtes kontraikoniske pluralisformer, ville de være markerede i høj grad og ville totalt skifte fortegn for markeringsforholdene.

Modulationen af leksemvokalen spiller kun en underordnet rolle i forhold til suffigering af pluralisallomorfer. Den er kun relevant ved de såkaldte *Ø-pluralis*-former som *børn* eller *gæs*, fordi man her ved undgår en intransparent pluraliskodering som f.eks. ved *fisk* eller *år*. Selv en såvel kvantitativ som kvalitativ modulation af leksemvokalen ved pluralisdannelsen som ved *fod - fødder* træder i baggrunden, i forhold til den også her dominante suffiksdannelse, når synsvinklen er ikonismen.

Nu kunne man så standse med den konklusion, at der i dansk kun findes tre pluralisallomorfer ved de native ord, nemlig *-(e)r*, *-e* og *Ø*. Af disse repræsenterer de

første to en ikonisk pluralisdannelse, sidstnævnte dog en ikke-ikonisk. Ved de ikke-ikoniske former skulle man så yderligere skelne mellem svage ikke-ikoniske former af typen *børn* eller *gæs*, over for de stærke ikke-ikoniske former af typen *år* eller *fisk*, hvor singularis er lig med pluralisformerne.

Man kan imidlertid gå endnu et skridt videre. Det ser ud til at være et typologisk karakteristikum for den danske pluralismorfologi, at den ikoniske kodering på udtrykssiden i mange tilfælde realiseres så økonomisk som overhovedet muligt. Dvs., at pluralisformerne kun adskiller sig fra singularisformerne ved at indeholde ét lydsegment mere (jf. følgende eksempler).

pluralis-allomorfer	singularis	pluralis
-(e)r	<i>uge, kage</i>	<i>uger, kager</i>
-e	<i>hus, hest lærer</i>	<i>huse, heste lærere</i>

Denne typologiske fremgangsmåde kunne man betragte som teleskopisk kodering, da suffigeringen her kun består af ét element (uafhængig af en modulation af den betonedede vokal,) som f.eks. i *huse* eller *heste*.

Norsk og svensk fungerer på dette område ganske anderledes, ganske vist også delvis agglutinerende, men ikke 'teleskopisk' suffigerende som dansk. Pluralis af

norsk *hest* er *hester*, pluralis af svensk *häst* er *hästar*. Disse to sprog foretrækker åbenbart en tydelig suffiksdannelse (-er hhv. -ar), hvilket på udtrykssiden imidlertid ikke er den højeste grad af økonomi, da ét enkelt segment allerede ville slå til til en afgrænsning fra singularis (som på dansk *heste*).

Ved neutrumsord af typen *hus* har dansk i lighed med det tidlige nyhøjtyske, men i modsætning til norsk og svensk opgivet den ikke-ikoniske pluralisdannelse (jf. *et(t) hus - to/två hus*). Selv fremmedord (igen neutrumsord) tilpasses på dansk denne tendens til at danne pluralisformer, som f.eks. *et problem - to problemer* (versus svensk *två problem*).

Alligevel er der en del ord - frem for alt neutrumsord - tilbage, som har ikke-ikonisk pluralis: *år*, *ord*, men også utrumsord som *fisk* eller *sko*. At denne form for pluralis i morfologisk henseende er ikke den allerbedste, kan man aflæse af børns grammatik: de foretrækker ikoniske former som *(to) *fiske* i stedet for det (endnu) 'normale' *(to) fisk*.

Argumenter fra børnesprogets område (jf. **fiske*) og fra sprogforandringens område (jf. *huse*) støtter altså den morfologiske naturlighedsteoris forudsigelse af, at ikoniske pluralisformer foretrækkes, er produktive og favoriseres i sprogforandringsprocessen - i det mindste inden for de ikke-flekterende sprog.

Men også ved pluralisformerne på -r ved leksemer, der ender på -e, kan man se, at der også her gælder princippet om teleskopisk kodering i det danske sprog, i hvert fald hvis man går ud fra en fonologisk analyse. Tager vi som sammenlignende materiale de svenske former

for dansk uge eller kage, så erkender man, at svensk - trods sammenlignelig morfologisk struktur - er koderet fuldstændig anderledes end dansk:

dansk uge - uger vs. svensk vecka - veckor
kage - kager vs. kaka - kakor.

Fonetikere kunne nu komme med den indvending, at pluralisallomorfen {-er} er et tryksvagt a, og at singularis- eller leksemendelsen er et tryksvagt e. Det ville betyde, at der her ville foreligge en ikke-ikonisk kodering. Tilhængere af teorien om MN ville her indvende, at et vokaliseret r i form af et tryksvagt a i sammenligning med et tryksvagt e, stadig har noget mere volumen og der med mere fonisk masse. Man kunne også fortolke dette tryksvage a-pluralissuffiks som resultat af en konflikt mellem den morfologiske kodering og reglen om r-vokalisering - en konflikt, der her er blevet løst på morfologiens bekostning. Ligegyldigt hvordan man betragter sagen, så er den typologiske forskel i forhold til svensk tydelig, da såvel singularis som pluralis på svensk har deres egne, distinkte endelser.

Sammenfattende kan man fastslå, at dansk overvejende har ikoniske pluralisformer. Nogle ikke-ikoniske former er til dels allerede opgivet. Denne optimale form for kodering trues af r-vokaliseringen, altså af lydlige forandringer. Set fra et fonologisk synspunkt er denne udvikling dog også typisk for dansk: nemlig en udvikling hen imod større funktionel belastning af minimale oppositioner (her: tryksvagt, centraliseret e i singula-

ris vs. tryksvagt a i pluralis). Dette ville - set fra det fonologiske synspunkt - støtte Wurzels teorem om den (systems specifikke) normalitets dominans i forhold til ikke-enkeltsprogsspecifikke regulariteter.

3. Verbernes fortidstempora: på vej hen imod en uniform symbolisering

I det danske sprog findes der to regelmæssige og en gruppe af uregelmæssige konjugationsklasser. Hvad frekvensen angår dominerer til en vis grad verber med uregelmæssige datidsformer, mens verberne med regelmæssig tempusdannelse både er talmæssigt dominerende og med hensyn til produktivitet er den eneste gruppe, hvor nydannelser overhovedet er mulige.

Den første klasse af verber med regelmæssig tempusdannelse er verber, der i præteritum ender på -ede, som f.eks. (at) vaske eller (at) sy: vaskede hhv. syede. Kun denne gruppe er åben for nydannelser (jf. f.eks. accepterede). Dannelsen af præteritum følger den uniforme symboliserings princip, dvs., der består en 1:1-overensstemmelse mellem indholdet og udtryk af det leksikalske og det grammatiske morfem:

vask(e)	-	ede
sy	-	ede
accepter(e)	-	ede
'leksikalsk indhold'		'præt.'

Kort sagt: her foreligger idealformen af en morfologisk-

grammatisk kodering.

Ved den anden, ikke længere produktive klasse af verber med regelmæssig tempusdannelse optræder der fonologiske forandringer. Resultatet er ganske vist stadigvæk en relativ transparent kodering, men på bekostning af en allomorf mere i det leksikalske morfem:

/'kø:b-/ + /də/ ==> /'købdə/
/'kø:γ-/ + /də/ ==> /'køgdə/
/'fø:δ-/ + /də/ ==> /'fø:də/; [undtagelse].

Her optræder altså ikke blot en modulation af vokalen i form af en forkortelse af vokalen, men også i form af en kontaktassimilation ved de stemte spiranter (γ, δ). Skønt denne morfofonemiske proces er et fuldstændig regelmæssigt fænomen, som optræder hyppigt og nemt kan beskrives fonologisk, så er denne konjugationsklasse ikke længere produktiv.

Åbenbart foretrækkes der hos de regelmæssige verber en 1:1-symbolisering og klare segmenteringsmuligheder, når det drejer sig om fortidstempora. Morfofonemiske variationer er ikke længere 'in'. Hertil kommer, at alle præteritalformer i den første konjugationsklasse er betydeligt længere end præsens- eller infinitivformerne:

vaske(r) - vaskede
sy(r) - syede etc.

Alle disse betingelser gælder i meget ringere grad for den anden regelmæssige konjugation. Som følge af den morfofonemiske alternation er der vanskeligheder med

segmenterbarheden og den uniforme symbolisering. En følge heraf er, at præteritum kun i ringe grad adskiller sig fra præsens- og infinitivformerne in punkto morfologisk masse. I og for sig skulle man - ifølge teorien om MN - forvente, at feature [præteritum] også på udtryksiden skulle genspejles i kvantitativ henseende, i det mindste ved de agglutinerende eller restflekterende sprog. For man går ved disse sprog ud fra, at - ideelt set - den korteste form (altså her infinitiv) samtidig er den umarkerede form, mens kategorien 'præteritum' medfører en specialisering af betydningen og dermed en markering af denne form.

/'kø:bə/ - /'købdə/
/'kø:γə/ - /'køgdə/ etc.

Ved denne konjugationsklasse spiller argumentet om større masse på udtrykssiden kun en ringe rolle, hvis det i det hele taget er relevant (jf. eksempler ovenfor). Koderingen beror fuldt og helt på dentalsuffiksets funktion. Allomorfiske processer forstyrrer imidlertid såvel muligheden for at segmentere som den (formodede) tendens til symbolisering.

Når man betragter den komplekse gruppe af såkaldte stærke verber ud fra MN, så er det påfaldende, at præteritumsformerne (bortset fra enkelte undtagelser) altid er kortere end infinitivformerne eller endog kortere end præsensformerne. I gunstige tilfælde har de samme omfang i præteritum som i infinitiv:

/'lige/	-	/'lɔː/	infinitiven tydeligt længere
/'væ:rə/	-	/'var/	
/'ry:ɤə/	-	/'rɔiː/	
/'skri:və/	-	/'skreːv/	
/'binə/	-	/'banːd/	
/'stoː/	-	/'stoːd/	begge former ca. lige lange.

At denne form for præteritumsdannelse ikke længere er produktiv forklares af den historiske sprogvidenskab for det meste med, at aflyd ikke længere finder anvendelse som modulatorisk middel til repræsentation af morfologiske kategorier. De germanske sprogs nydannelse, nemlig at danne præteritumsformen ved hjælp af et dentalsuffiks på *-ba*, kan på baggrund af teorien om MN betragtes som en tendens hen imod en uniform symbolisering af denne grammatiske kategori. Samtidig bliver de (markerede) præteritumsformer længere. Ved de stærke verber passer dette markeringsforhold derimod ikke mere, for de umarkerede præsens- og infinitivformer viser sig at være længere og præteritumsformerne kortere. Hertil kommer, at en segmentering i leksem og tempustegn ikke længere er mulig. Sådanne intransparente former medfører, at disse uregelmæssige præteritumsformer ikke passer ind i sprogets nye morfologiske type som restflekterende eller agglutinerende sprog. Det forhold, at disse præteritumsformer ikke lader sig segmentere, stiller sig hindrende i vejen for, at det ideale agglutinerende princip om 1:1-symboliseringen af udtryk og indhold kan sætte sig igennem. Samtidig vanskeliggøres en integrering i de regelmæssige klasser med dentalsuffiks, ligesom de stærke præteritumsformer heller ikke længere svarer til de nu-

gældende markeringsforhold. Når verber med uregelmæssig præteritum analogt bevæger sig over i en klasse af regelmæssige verber, sker det næsten altid til fordel for den første, 'ideelle' klasse af regelmæssige verber, nemlig klassen på *-ede*. Eksempel: (at) *jage* - *jog* eller *jagede*. Formen /'jagdə/ analog til /'ba:ɤə/ - /'bagdə/ ville teoretisk set også have været mulig. At denne form ikke har sat sig igennem hænger ikke udelukkende sammen med en uheldig homofoni (*jagte*), men taler efter min mening også for gyldighed af princippet om morfologisk kodering med 1:1-symbolisering af præteritumsformet.

Da verbet *have* (præsens /'ha:r/) har en 'normal' præteritumsform (/ 'ha:ðə/) koderes alle perfektums- og pluskvamperfektumsformer på parallel måde: Mellem de omtalte former består der principielt samme koderings- og dermed markeringsforhold som mellem præsens- hhv. præteritumsformerne.

Hvad markeringsforholdene angår, så har vi fastslået, at præteritum over for infinitiv og præsens indeholder en feature mere, nemlig [fortid], og dermed er markeret. Stærkere markeret end præteritum er perfektum, da det ikke blot indeholder feature [fortid], men også feature [med relation til nutid]. Mest markeret er endelig pluskvamperfektum, som ganske vist kun anvendes sjældent sammenlignet med de to andre fortidstempora.

Sammenfattende kan man sige, at de regelmæssige verber danner deres præteritumsformer i overensstemmelse med den MN's teoremer. Ved hjælp af teorien om den MN kan det efter min mening også forklares, hvorfor de uregelmæssige verber ikke længere er produktive og i

tvivlstilfælde tenderer til regelmæssige præteritumsformer.

4. Slutbemærkning

Som facit kan vi fastslå, at der er flere tegn på, at dansk er et sprog, hvis morfologi meget vel kan beskrives og karakteriseres typologisk ved hjælp af teorien om MN. I flere henseender genspejler det danske sprog næsten idealtypen af et restflekterende eller agglutinerende sprog.

Ud fra eksemplet med pluralisallomorferne er imidlertid også medaljens bagside for et øjeblik kommet til syne: nemlig den høje funktionelle belastning af sprogets fonologisk-fonetiske side. Det er spændende at se, hvordan denne interne typologiske konflikt vil ende, når nemlig den fonetiske og den fonologiske udvikling vil tendere til stadig mere 'unaturlige' former, mens den morfologiske udvikling vil bevæge sig mod mere 'naturlige' former.

Litteraturhenvisninger

Dressler, Wolfgang U. (1985): Typological aspects of natural phonology. I: *Wiener Linguistische Gazette* 35/36, s.3 -26. (Også i: *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 35, 1985 [1987], s.51 - 70.

Dressler, Wolfgang U. (1985): Explanation in natural morphology, illustrated with comparative and agent -

noun formation. I: *Linguistics* 24, s.519 - 548.

Mayerthaler, Willi (1981): *Morphologische Natürlichkeit*. Wiesbaden (Linguistische Forschungen 28).

Stampe, David (1969): The acquisition of phonetic representation. I: *Papers from the 5th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago, s.443 - 454.

Wurzel, Wolfgang Ullrich (1984): *Flexionsmorphologie und Natürlichkeit*. Ost-Berlin (studia grammatica XXI).

FRASEOLOGISKE ENHEDER bestående af SMAORD

Af Anne Duekilde

De undersøgelser og overvejelser som jeg vil fremlægge, er langt fra at være et færdigt arbejde. Men der tegner sig nogle spørgsmål som jeg har brug for at formulere og som forhåbentlig kan være af interesse for andre.

Jeg har gennem nogen tid samlet på faste ordforbindelser og vendinger af typen:
have med at gøre
være ude efter
i et og alt
alt efter som
når alt kommer til alt

Det er forbindelser af såkaldte småord. Jeg har gennemgået ca. 100 artikler fra Ordbog over det danske Sprog og udskrevet, hvad jeg anså for at være faste småordsforbindelser i moderne dansk.

Mine spørgsmål angår dels afgrænsningen af de faste ordforbindelser, dels deres plads i leksikografien.

Småord

Småordene er store ord i en almenordbog, i den forstand at de har forholdsvis store artikler. Ordforbindelserne kan derfor være svære at finde. Og desuden er det svært at gætte hvilket ord en ordforbindelse er placeret under. Dette rent praktiske - eller upraktiske - forhold var grunden til at jeg begyndte på en registrering af småordsforbindelserne, med angivelse af hvor de kan findes i ODS.

Småord kaldes også funktionsord, med tanke på deres syntaktiske funktion og ofte minimale betydningsindhold. Det drejer sig især om ubøjelige ord som præpositioner, partikler, konjunktioner, adverbier, pronominer og pronominale adjektiver (ord som *al*, *nogen*, *samme*). Man kan også tale om funktionsverber.

Det er foruden hjælpeverber og modalverber ord som *gøre*, *gå*, *komme*, *lade*, *tage*, som i mange anvendelser især har den syntaktiske funktion at danne verbale ordforbindelser, fx *gå i stykker*, *tage af sted*. - Antallet af småord ligger omkring 150 (Lewandowski 1984, I s. 321, om engelsk).

Fraseologi

Fraseologi er den disciplin inden for sprogforskningen der beskæftiger sig med sprogets fast etablerede flerordsudtryk. Ordet fraseologi bruges også om et sprogs bestand af den slags udtryk. I løbet af de sidste ca. 20 år er der sket en fornyelse af fraseologiforskningen. Inspirationen er kommet dels fra den amerikanske transformationsgrammatik dels fra sovjetisk strukturalistisk fraseologiforskning, formidlet af østtyske forskere. Man kan måske også sige, at først nu er fraseologien blevet til en selvstændig disciplin.

Fraseologien lider af en betydelig terminologisk forvirring, så man må være forsigtig for ikke at fare vild i begreber og termer. De sproglige størrelser som undersøges af fraseologien er blandt andet blevet kaldt "syntagmatiske enheder", "polyleksikale enheder" og "faste syntagmer". Jeg har valgt betegnelsen "fraseologiske enheder" (efter Pilz 1983, s.336ff.).

Afgrænsningen af disse enheder i forhold til de frie ordforbindelser har været et vigtigt emne i fraseologien. Man kan formulere nogle kendetegn eller definitionskriterier (se fx Fleischer 1982, s.72; Gréciano 1983, s.233-235) ud fra forskellige synsvinkler. Jeg vil opstille et ortografisk, et semantisk, et grammatisk og et pragmatisk kriterium. Disse kriterier angår ikke specielt småordsforbindelserne.

Det ortografiske kriterium: fraseologiske enheder består af flere ord.

I dansk kan det bero på forskellige forhold om en forbindelse af ord skrives i et eller flere ord (se Retskrivningsordbogens retskrivningsregler paragraf 18 og 19). Ved småord er der ofte blot tale om en hævdvunden praksis. Nogle eksempler:
alt efter som (men: eftersom)
alt sammen
frem for alt

ganske vist (men: vistnok)
 hen ved
 hvad som helst
 om end (men: omendskønt)
 selv om (el. selvom)

Jeg vælger altså at lade den gældende
 retskrivningsordbog være bestemmende for hvad der kan
 høre til de fraseologiske enheder. Sammenskrevne
 ordforbindelser har traditionsmæssigt en sikker plads
 i ordbøgerne, mens der diskrimineres groft mod
 flerordsforbindelserne.

Det semantiske kriterium: fraseologiske enheder kan
 have en betydning som er uforudsigelig ud fra de
 enkelte ords betydning.

Omtydningen kan være betydningstab eller der kan være
 en billedlig eller en helt uigennemskuelig brug af
 ordene (fx komme ind i billedet, gå i fisk).

Ordfølgen "er ude efter" kan enten være en fri
 forbindelse eller en fraseologisk enhed. Som fri
 ordforbindelse:
 han er ude efter en kniv
 Her betyder "ude" det modsatte af inde, og indholdet
 kan tydeliggøres ved en udvidelse:
 han er ude i køkkenet efter en kniv
 Som fraseologisk enhed:
 han er ude efter stillingen /anerkendelse / dig
 Ordet ude er her omtydnet i forhold til betydnings-
 mulighederne i fri brug. Ordforbindelsen "er ude
 efter" er en enhed der her betyder vil gerne have, er
 ivrig efter at få, efterstræber. (I andre kontekster
 kan "være ude efter" betyde genere, kritisere, være på
 nakken af, efterstræbe).

Det semantiske kriterium konstituerer fraseologiens
 centrale område, de idiomatiske ordforbindelser eller
 idiomerne. De er også blevet kaldt fraseoleksemer (fx
 Kjør 1986) eller fraseologismer (fx Grindsted 1988,
 s.36). Jeg henviser til danske afhandlinger for at
 terminologien i den danske faglitteratur eventuelt kan
 diskuteres.

Det grammatiske kriterium: i fraseologiske enheder er
 de grammatiske variationsmuligheder begrænsede.

Verbalbøjning er i reglen mulig, men ikke de ændringer
 som kan true udtrykkets stabilitet. Et par eksempler
 (stjernen markerer uacceptable sætninger):

når alt kommer til alt
 når alt kom til alt
 * når alt er ved at komme til alt

han er ude efter stillingen
 han har længe været ude efter stillingen
 * han har været ude længe efter stillingen

Her går det ikke at sætte noget ind midt i den
 fraseologiske enhed.

Det pragmatiske kriterium: i fraseologiske enheder er
 de leksikale variationsmuligheder begrænsede.

Valget af kontekstpartner kan være en sproglig
 konvention og ikke et frit valg for sprogbrugeren.
 Flere synonyme ord kan undertiden synes at stå til
 rådighed for sprogbrugeren, men sprogbrugen accepterer
 kun en bestemt mulighed. Man taler om idiosynkratiske
 syntagmer (Grindsted 1988, s.35; Fleischer 1982,
 s.26), når det semantiske kriterium ikke samtidig er
 opfyldt, altså når der ikke er tale om idiom i
 snæver forstand. Sproget har modvilje mod visse
 kombinationer af ord, fx kan synonymerne "alt" og "det
 hele" ikke bytte plads i følgende udtryk:

frem for alt	i det hele taget
* frem for det hele	* i alt taget

Disse forskellige kriterier skal altså indkredse
 begrebet fraseologiske enheder, faste flerords-
 forbindelser. Et sprogs fraseologi skal læres ligesom
 ordene skal læres. Der er ingen regler til hjælp, det
 kan blot konstateres at det hedder sådan og sådan
 (Toftgaard Andersen 1986 s.28). Det semantiske krite-
 rium angår de fraseologiske enheders idiomaticitet,
 dvs deres grad af uforståelighed ud fra de enkelte
 ords betydninger.

Ikke alle højfrekvente ordforbindelser er fraseolo-
 giske enheder. Høj frekvens kan skyldes at der på
 grund af forhold i den ikke-sproglige verden
 forholdsvis mange gange er brug for at kombinere de
 begreber det drejer sig om. Grænsen til de frie
 ordforbindelser er vanskelig at fastlægge. Desuden er
 grænsen ikke lukket, idet der kan ske
 fraseologiseringer og defraseologiseringer.

Ved småordene kompliceres opgaven af at vi ofte ikke har en anvendelig semantisk og grammatisk beskrivelse af de enkelte ord. Det er måske tvivlsomt om ordforbindelser som: alt efter, alt for, for at, så at ofl. bør regnes for fraseologiske enheder.

Mit registreringsprojekt er tænkt som et hjælpemiddel for ODS-Supplementets redaktion. Men det kan måske også være af betydning for andre ordbøger.

Fraseologiske enheder og ordbøgerne

Den enkelte ordbogs omfang og formål må naturligvis være bestemmende for hvad der medtages, og hvilke oplysninger der gives. Men alt taget i betragtning vil jeg mene at de fraseologiske enheder har fået en for ringe behandling.

Medtagelse: Det kan diskuteres hvad man skal forstå ved medtagelse i en ordbog. I Nudansk ordbog finder man i artiklen vist: ganske vist er han hjemme, men jeg tror, han er optaget. Denne sætning står som eksempel på brugen af adverbiet vist, og der er ingen oplysninger om betydningen af "ganske vist" eller nogen markering af at det er en fraseologisk forbindelse. Er "ganske vist" så medtaget?

Medtagelse kan ske på forskellige niveauer i artiklen:

- som opslagsform, lemma
I danske ordbøger er der ikke tradition for dette. Dog er der i synonymordbøgerne en del flerordsudtryk som opslagsformer.

- som sublemma
Herved forstås jeg en redaktionel fremhævelse af ordene, bl.a. typografisk, i artiklen for et af de indgående ord. Denne medtagelsesform er den almindeligste for fraseologiske enheder i de fleste ordbogstyper.

- som eksempel, med en semantisk eller pragmatisk markering
Imellem eksemplerne på et ords eller en ordbetydnings brug kan der stå nogle forklaringskrævende ordforbindelser, der så har fået en betydningsforklaring, i reglen efter et dvs.-tegn.

I Nudansk ordbog fx i artiklen have:

det har man for sin godhed dvs. man har kun ubehageligheder til gengæld;
jeg vil ikke have det! jeg forbyder det!
de har meget sammen dvs. er meget fortrolige.

I Dansk Sprogbrug fx i artiklen være:
nu vi er ved det (: mens vi taler om det).
Betegnelsen "fig.", figurligt, billedligt, er her også en semantisk markering; den kan - sammen med en kontekst - erstatte en betydningsforklaring; fx fig. give efter [for (éns bønner)].
Betegnelsen "talemåde" er vel både en semantisk og en pragmatisk markering. Den står fx i artiklen være ved udtrykket: være med på den værste.

I disse eksempler får læseren altså et praj om at der er noget særligt på færde, at det ikke er frie ordforbindelser.

Hvis læseren skal aflæse den fraseologiske karakter af konteksten alene, så vil jeg sætte spørgsmålstegn ved medtagelsen.

Svarende til Nudansk ordbogs ganske vist-eksempel har Dansk Sprogbrug i artiklen være (s.570):
det får være [til en anden gang];
det får være [for denne gang]
(jeg ville gerne have været med, men) det får være.
For den der er fuldt fortrolig med sproget, kan den slags eksempler naturligvis være gode som hukommelsesstøtte.

Aktiv-ordbøger, dvs. ordbøger der skal støtte den aktive brug af sproget, formulering af tekst, bør medtage et bredere udsnit af de fraseologiske enheder end passiv-ordbøgerne, dvs. ordbøger der skal støtte forståelsen af en tekst (Grindsted 1988, s.36).

Følgende ordbogstyper vil jeg regne for aktivordbøger:

- Oversættelsesordbøger fra modersmålet til et andet sprog
- Stil-og konstruktionsordbøger, fx. Dansk Sprogbrug
- Synonymordbøger
- Etsprogsordbøger med hovedvægt på det centrale ordforråd
- Retskrivningsordbøger

Beskrivelse: En udførlig beskrivelse af de fraseologiske enheder kan der kun blive tale om i de største modersmålsordbøger og i specialordbøger for fraseologien. Den mest omfattende og dybtgående fraseologiske ordbog er nok Oxford Dictionary of

Idiomatic English. Jeg har medtaget et lille klip fra den.

ODS kan af og til have indgående oplysninger af både etymologisk og grammatisk art, foruden de semantiske og pragmatiske oplysninger; se især eksemplet "så godt som" fra artiklen god, trykt 1924.

Tekststykket Lidt talesprog skal illustrere hvor meget småordsfraseologien kan præge talesproget. Dette forhold må være vigtigt for undervisningen i dansk som andetsprog, som vel endnu langt fra har fået dækket sit behov for hjælpemidler.

Eksempelmateriale

Tallene i nedenstående eksempler henviser til spaltetal i ODS.

Henvisning i parentes angiver at ordforbindelsen ikke er redaktionelt fremhævet eller kun findes i en lidt anden form.

□ angiver ODS-Supplementet (i manuskript eller uredigeret citatsamling).

Nogle sætningsformede udtryk:

den er lige op(pe) over lige 829
der er ikke andet 'for anden 557
der er ikke noget at gøre gøre 517
der er noget om det om 452
der er noget ved 'det ved 728
der har vi det have 966
det bliver der ikke noget af blive 829
det er alt for meget! megen 1216
det er godt det samme samme 576
det er godt gjort! ?
hvad er 'den af? hvad 789
om jeg så må sige saa 288

Nogle sætningsemner:

hvad da? hvad 792
hvad den? hvad 791
hvad ellers? hvad 792
men dog! dog 832
men hvad! hvad 792
nok om det! (nok 1307)
og hvad så? (hvad 792)
og sådan saadan 327

& hvad hvad 792

Nogle verbalhelheder:

få / have at gøre med gøre 527
få / have det med faa 589, have 956, 965
have 'for for 186, have 968
få / have 'for sig for S
få / have med .. at gøre gøre 527
'have 'været der være 859
ikke skulle have noget af have 972
ville have det til at (have 971)

Nogle adverbialhelheder:

af og til af 132
af sig selv selv 1008
ganske vist vis 227
i et og alt al 406
i det hele taget hel 1064
i og for sig i 30
med det samme samme 577
nok så nok 1317
sådan set se 876
ud i et en (338), S

Nogle konjunktionalhelheder:

alt efter som (efter 122)
alt som alt 486
for det at for 173
for at for 176
for om for 173
om end end 359
selv om om 485, selv 1018
så at saa 312

Nogle præpositionshelheder:

alt efter alt 485
bag på bag 1019
'for om for 189
over for over 1376

Nogle adjektivhelheder:

lidt vel meget (vel 957)
mangt og meget mangen 943

Nogle pronominalhelheder:

den og den den 613
en og anden anden 552

Nogle substantivhelheder:

alle og enhver al 408
hver især hver 830

Oxford Dictionary of Current Idiomatic English
medtager fx følgende småordsforbindelser:

after all (3 artikler), all but (2 artikler), all in all (2 artikler), all or nothing, all / just the same, and all, and all that, and I don't know what (all), and so on / forth, and then some, as it is / was, as such (2 artikler), as yet, at all, at that (2 artikler), for all that, in all / total, one and all, that's all (2 artikler).

Lidt talesprog:

- Hvad for nogen kopper skal jeg tage? og hvad for glas?
Hvor er de henne?
- Tag alt hvad du kan finde, for hvis vi bliver mange.
Hvad for noget! er I her allerede?
- Ja for at vi kan hjælpe lidt til, hvis der er noget.
- Hvad om I gik ned og købte noget øl?
- Hvad er den af? får vi ikke vin?
Og hvad med cognac til kaffen?
- Nej det bliver lidt vel meget.
- Næ, og hvad så?
- Du har det med at brokke dig i dag. Det er ikke for det, men det er sådan set mig der arrangerer festen.
Du har ikke noget at gøre med at bestemme her.
- Ikke det? nu har jeg aldrig!
- Hør, ved I hvad, hold nu op, og kom og find de kopper og glas.

7) i forsk. særlige forb. efter præp. 7.1) fremfor alt, først og fremmest, se fremfor. || for alt, (sj.) d. s. (jf. for) alting). *Herrer i vort eget Hus | vi først for Alt vil være. *Ploug. I. 117.* 7.2) i alt ell. (som stærkere udtr.) alt i alt, tilsammen; sammenlagt. *VSO. I. 145.* ved sammenlægning af de enkelte poster faar vi i alt 257 kr. 50 øre | || alt i alt, naar alle omstændigheder tages i betragtning; i det store og hele (jf. 7.4). Alt i Alt var Richelieu en typisk Grandseigneur fra det 18. Aarhundrede. *Brandes. Volt. I. 305.* alt i alt maa man sige, at bogen er et hæderligt arbejde | || (efter ty. alles in allem) + alt i alt brugt som subst.: den, som formaar alt. *Den store so Alt i Alt, den Sidste og den Første (o: gud). *Tullin. (SkVid. III. 82).* Tieneren er Alt i Alt hos hans Herre. *VSO. II. 145.* *Du Lille, som kan lue (o: en ung kvinde), Du Rose, som kan gaa!... | Du søde Alt i Alt. *Oehl. L. I. 132.*

ODS al 413

|| saa godt som (*glda.* swa goth som (*Mariagerleg. 326¹³*), jf. ty. so gut wie) brugt som adv.: næsten. „Lod I jer Datter gaa paa Mascarade?“ — „Ja jeg nødde hende saa got som dertil“. *Holb. Masc. II. 2.* Man maa saa got som gjøre Vold paa ham. *EPont. Men. III. 427.* *Skuesp. V. 88.* nu især knyttet til adj., adv. o: „Forladt af sine han saa godt som eene streed. *Nord. Brun. Jon. 166.* han betragtede sig saa godt som uafhængig af den keiserlige Magt. *Molb. DH. II. 369.* det traf sig vel saa godt som aldrig, at de Alle var samlede. *JPJac. II. 188.* det er saa godt som besluttet. *Ladv. jf.: min Saagodsom-Forlovede. Winth. IX. 77.* undertiden efterstillet: (vi rejste) igjennem et Land, som var os ubekjendt... uden at kjende Veien, uden Penge saa godt som. *JJPahudan. Er. 66.* *Drachm. F. II. 272.*

ODS god 1167

all in all' [Disj] (after) assessing everything (that has happened); after summing up the whole situation (and mentally comparing the good with the bad); all things considered (qv) V: taking it, considering it; taken, considered □ *All in all the battle had achieved what I had wanted.* MFM □ *All in all, he had probably been a soft-hearted old thing, despite his brittle bones and acid pen.* PP □ *All in all and all added up, this would lead you to believe that food is being taken very seriously indeed.* L □ usu front position. *all in all* [Comp (NP)] the main object of sb's love and devotion, to the exclusion of everything and everybody V: Δ be; become, make sb/sth □ *The daughter who had been her all in all had left home; all she could look forward to were her fleeting visits, the occasional letter and telephone conversation.* □ ...the urge to make the beloved happy, to do him good, to be all in all to him, PV

Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. II.6

Litteratur

- Dansk Sprogbrug. En stil- og konstruktionsordbog af Erik Bruun. 1978.
- Fleischer, Wolfgang. Phraseologi der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig. 1982.
- Gréciano, Gertrud. "Forschungen zur Phraseologie". Zeitschrift für germanistische Linguistik. XI, 2. 1983, s. 232-43.
- Grindsted, Annette. Principper for præsentation af ækvivalenter i oversættelsesordbøger. 1988.
- Kjær, Anne Lise. Fraseoleksemmer i tyske ét-sprogsordbøger. Ark 29. Handelshøjskolen i Kbh. 1986.
- Lewandowski, Th. Linguistisches Wörterbuch. I-III. 1973. 4. udg. 1984.
- Nudansk ordbog. I-II. 1953. 13. udg. 1987.
- ODS = Ordbog over det danske Sprog. I-XXVIII. 1918-56.
- Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. A.P. Cowie, R. Mackin & I.R. McCaig. I. Verbs with Prepositions and Particles. 1975. II. Phrase, Clause & Sentence Idioms. 1983.
- Pilz, Klaus Dieter. "Zur Terminologie der Phraseologie". Muttersprache. V-VI. 1983, s. 336-50.
- Retskrivningsordbogen. Dansk Sprognævn. 1986.
- Toftgaard Andersen, Stig. "Idiomatik". Selskab for nordisk filologi. Årsberetning for 1985-86. 1987, s. 23-31.

VARIABLE OG INVARIABLE FEJL I TYSKSPROGEDE ELEVERS UDTALE AF DANSK

Af Elin Fredsted

1. Indledende bemærkninger

Udtalen er det store, ja altoverskyggende problem for tyske elever, der ønsker at lære aktivt dansk. Som undervisere registrerer og retter vi mange udtalefejl, men vel uden egentlig at gøre os klart, hvorfor bestemte udtalefejl er specielt dominerende.

Da nogle gymnasielærere udtrykte ønske om at få undersøgt og systematiseret de fejl, som de i praksis udmærket kender, bad jeg dem og et par andre undervisere om at hjælpe mig med at samle lydbåndsmateriale.

Med hjælp fra omtalte undervisere har jeg undersøgt udtalen hos 55 forsøgspersoner. Det drejer sig om 1) gymnasieelever, der har valgt dansk som tredje fremmedsprog. Der undervises i dansk fra 9. klasse, og forsøgspersonerne stammer fra 9. til 12. klasse, omfatter altså alle niveauer fra begyndere til elever med 4 års undervisning bag sig. Alderen er 15 - 19 år. 2) Den anden gruppe er et hold universitetsstuderende, der har modtaget to semesters danskundervisning. Alderen er fra 20 - 30 år. 3) Desuden har to hold aftenskoleelever deltaget i undersøgelsen. Alderen er her ca. 30 - 80 år. Nogle af forsøgspersonerne i denne gruppe har modtaget danskundervisning i mange år. Rekordens er vist nok omkring 20 år. Sammenfattende kan man sige, at alle niveauer og aldersgrupper mellem 15 og 80 er repræsenterede i undersøgelsen.

Jeg har valgt at lade forsøgspersonerne læse et lille stykke tekst op. Teksterne er udvalgt af lærerne selv ud fra en henvisning fra mig om, at teksterne skulle være lette, dvs. ligge lidt under elevernes niveau, så teksterne i sig selv ikke skulle volde vanskeligheder. Teksterne blev i forvejen gennemgået med hensyn til indhold og forståelse, men udtaleproblemerne derimod ikke. Grunden til at jeg har valgt oplæsning af tekst er, at fri og spontan tale af tekniske og psykologiske grunde vanskeligt lader sig optage på bånd, og at fremmedsprogsindlæringen i f.eks. gymnasiet og på universitetet i høj grad foregår via tekst og skrift.

Med udtalefejl mener jeg i det følgende tydelige afvigelser fra 'normalt' dansk rigssprog, dvs. tydelig lydlig afstand til almindelig indfødt udtale.

I det følgende vil jeg gennemgå de hyppigst forekommende og almindeligste fejl for derefter at vurdere, om der er tale om gennemgående, permanente fejl, eller om bestemte fejl er forsvundet hos forsøgspersoner med længere undervisning bag sig.

2. Konsonanter

Inden for konsonanterne er det de positionsbetingede udtalevarianter af grafem *d* og *g*, der volder de største vanskeligheder, selv i højfrekvente ord. Her er vanskeligheden åbenbart grafem-fonemrelationerne.

[d] forekommer stort set i de tilfælde, hvor det skal forekomme, nemlig i forlyd, men desuden erstatter [d] ofte [ð] og Ø, f.eks. i ord som fodbold, velfærd og smæld, der udtales med [d]. Det samme er tilfældet med præteritums-

endelserne i dukkede og snorkede. Sidstnævnte fejl synes dog at være en typisk begynderfejl.

[ð] udtales ofte slet ikke, f.eks. i udviklet og gud, eller det erstattes af et [d], f.eks. i ude. En stor del af fejlene i forbindelse med [ð] kan sikkert forklares med, at eleverne har vanskeligt ved at udtale [ð] og derfor vælger en undvigelsesstrategi, nemlig at erstatte [ð] med [d] eller Ø.

Problemerne med realiseringen af grafem *g* ligner de ovenfor omtalte, men er mere komplicerede, da der her kommer flere faktorer ind i billedet, nemlig interferensproblemer og problemer omkring diftongering.

[g] optræder normalt rigtigt forrest i stavelse med fuld-vokal. Undtagelser herfra er udtaler som [i'ɣən] og [i'ɣənəm], hvor eleverne enten ikke har gennemskuet ordenes stavelsesstruktur eller måske bruger en forkert regel, som de har dannet i analogi med reglerne for brugen af [ð], og som får dem til at bruge [ɣ] eller [j], når grafem *g* står intervokalisk. Samme forkerte regelbrug er sikkert også forklaringen på fejl som [li'vəp] og [brø'vəp] for ligger og brygger. Til gengæld erstatter [g] ofte [ɣ], [j] eller Ø, f.eks. i alligevel, ubevægelig, bag og uge. Tysk [ç] optræder i stedet for Ø specielt ved adjektiver, der ender på -ig: hurtig, billig, pludselig, en interferensfejl, der sikkert også hænger sammen med den næsten identiske skrivemåde på dansk og tysk.

Mange steder udtales et [g] eller [ɣ] af eleverne, hvor man normalt har [j] eller Ø. Det gælder mærkelig nok også for højfrekvente ord som tager [ta:ɣəp], sagde [sa:ɣə], noget [no:ɣəd], morgen [mo:pɣən] og meget [mæ:ɣəd]. Disse højfrekvente, ekstremt svækkede ord udtales tendentielt

hyperkorrekt af de tyske elever. Måske er der dog her tale om typisk læseudtale, som muligvis ville forsvinde i spontan tale.

Specielt vanskelige synes de grafematiske forbindelser -og, -eg og -ag at være: Forsøgspersoner fra alle niveauer har problemer med ord som vogn, der udtales med den tyske diftong /au/ som i Haus, med /og/ eller med /ou/. Vanskeligheder er der også med -eg f.eks. i regn og egen eller egentlig, der ofte udtales forkert. Vekslen mellem [da:], [da:ɣ] og [dau] volder også vanskeligheder og fører til udtaler som f.eks. [dauən].

Hvorfor er det så vanskeligt at lære eleverne den rigtige udtale? Der findes jo udtaleregler, men de er (i det mindste for *gs* vedkommende) ret komplicerede, og eleverne kan åbenbart slet ikke nå at anvende dem, når de læser ord op, de ikke bruger så tit eller anvender for første gang. Her må åbenbart enkeltglosemetoden dominere, og den er som bekendt langsommelig og arbejdsintensiv. Det er svært at foreslå nogen egentlig terapi, men ét væsentligt problem kan løses, tror jeg: nemlig den rigtige udtale af specielt [ɣ] og [ð]. At eleverne viger tilbage for brugen af disse lyde hænger givetvis sammen med en usikkerhed med hensyn til den korrekte udtale. Således lyder [ð] 1-agtigt og på samme måde bliver [ɣ] for det meste til en klusil eller til den ustemte spirant [ç]. Her skulle intensive lytte-udtaleøvelser nok kunne hjælpe.

Også de danske r-lyde volder eleverne vanskeligheder: Næsten alle forsøgspersoner udtaler et mere vibrerende, snurrende r end normalt på dansk. En typiske begynderfejl er den manglende skelnen mellem initialt r og postvokallisk r, mærkeligt nok, da denne skelnen også findes i

nordtysk talesprog. Forklaringen på den forhindrede r-vokalisering kan være, at begyndere i højere grad en viderekomne tenderer til læseudtale. Specielt udtales komparativformerne af adjektiverne overtydeligt, måske for at gøre det grammatisk-morfologiske feature komparativ distinktivt også i udtalen. Med andre ord: man har endnu ikke vænnet sig til den danske "sjuskeudtale".

3. Vokaler

Det gennemgående træk er en upræcis udtale af de danske vokaler. Der synes at være store problemer både med vokalkvantitet og -kvalitet.

Konsonanter eller vokaler med stød forekommer forståeligt nok næsten ikke i elevernes sprog, og pædagogisk set er det nok helt korrekt at lade være med at indlære stødet i dansk, da risikoen for at stødene placeres forkert er alt for stor. Men det manglende stød og den manglende fornemmelse for stød er - har jeg konstateret - ofte årsagen til en forkert vokaludtale: Vokaler med stød udtales af eleverne ofte som korte vokaler og som følge heraf mere åbent, f.eks. [flæsdə] for fleste, [hæld] for helt, [sænd] for sent og [bɪl] for bil.

En stødbærende vokal er fysisk kortere end en lang vokal, men problemet er, at modsætningen i kvantitet mellem lang og kort vokal også er en modsætning i kvalitet: De korte vokaler er tendentielt åbne, centraliserede. Stødets virkning er jo, at længden af vokalen bliver afbrudt, og danske vokaler med stød kan ikke trækkes som de tyske langvokaler (sammenlign f.eks. det tyske See med dansk

sø). Følgen er, at tyske elever ikke realiserer interdependensen mellem vokalkvantitet og stød. Det fører så til, at vokaler med stød høres som korte vokaler og udtales som korte, centraliserede vokaler.

En anden væsentlig fejlkilde er, at vokalsystemerne i de to sprog ikke stemmer overens. Begyndere har store vanskeligheder med de specielle danske vokaler, som de ikke kender fra tysk:

Lange vokaler:

i:	y:	u:
e:	ø:	o:
ɛ:	œ:	ɔ:
a:	ɑ:	

Korte vokaler:

i	y	u	
I	Y	U	[tysk]
e	ø	o	
ɛ	œ (ə)	ɔ	
æ	ö	ɒ	
a	ɑ	ɑ	

(De understregede vokaler findes ikke på tysk. [i, y, u] erstattes på tysk af [I, Y, U].)

Det fører i første omgang til en generel usikkerhed omkring vokalsystemet på dansk. Man erkender i første omgang, at vokalsystemet er anderledes, og at der forekommer r-varianter. På båndene kan man fornemme, hvor

usikre specielt begynderne er, når de støder på ord som far, frem, græs og grøn. Det næste skridt, som indtræder, hvis der ikke bringes en form for klarhed ind i billedet, er, at hver elev bevidst eller ubevidst tilrettelægger sit eget vokalsystem, som kan være meget forskelligt fra det danske og også meget forskelligt fra andre elevers.

To ekstreme eksempler har jeg fundet i samme gruppe: Den ene elev har indskrænket det danske vokalsystem, så det ligner en reduceret udgave af det tyske vokalinventar. Den anden forsøgsperson reducerer det danske vokalsystem til et system af eksotiske [ɛ], [ö], [ɔ], [ö] og [ɒ]-lyde, der efter vedkommendes mening åbenbart lyder så specielt danske. F.eks. udtales sætningen far og mor snorkede som [fɔ: ɔ mɔ:p snɔpkɔdɔ].

Store problemer volder også de mange korte vokaler på dansk. Det er jo som bekendt vanskeligt at adskille og aktivt beherske flere vokaler, end man er vant til fra sit modersmål. F.eks. eksisterer korte, spændte vokaler på tysk kun i fremmedord og under allegrobetingelser. Begyndere har store vanskeligheder med de korte, spændte vokaler, der udtales for åbent: gruppe bliver til [gɔbɔ], sukker til [sɔgɔ], film til [fɪlm], bus til [bʊs] etc. Viderekomne har færre fejl i vokalkvaliteten end begynderne, men stadig mange vanskeligheder med de forskellige a-lyde samt med vokalkvantiteten.

En del fejl med hensyn til vokalkvantitet hænger givetvis sammen med forkerte morfologiske analyser. Problemet er: forkortes vokalen i flekterede former eller ikke? Skal man aflæse vokallængden inden for den enkelte stavelse eller virker udtalereglerne hen over grænsen til bøj-

ningsendelserne?

Fejludtaler af f.eks. sent og godt som [sɛnd] og [go:d] beror på samme rigtige analyse anvendt forkert. Her begynder udtalereglerne for dansk at blive så komplicerede, at man vist ligeså godt kan opgive på forhånd at gå i detaljer.

4. Diftongerne

Generelt er det naturligvis et problem, at der findes langt flere diftonger på dansk end på tysk, der nemlig (i højtysk) fonemisk kun har tre /ai/, /au/ og /oi/ som i Mai, Haus og Häuser. Fremmedsproget dansk indeholder altså et stort antal nye lydforbindelser. Et andet dominerende problem er, at næsten alle danske diftonger for de tysksprogede elever er "skjulte"; de består nemlig - i modsætning til de tyske - af konsonantvokaliseringer.

Hvis man som udlænding står over for et ukendt dansk ord, skulle man ideelt set som minimum foretage følgende analyse for at finde ud af, om et ord udtales med diftong eller ej: Forekommer der i ordet kort vokal plus *g, j* eller *v*? Forekommer der lang vokal plus *g* eller *v*? Er det et kompositum eller et simpleksord? Er der muligvis tale om en afledning med *af*? Forudsætningen for en korrekt udtale er altså en morfologisk analyse af ordet og dernæst en fonotaktisk analyse, som kun folk med lang træning formår at gennemføre. Selv om eleverne eventuelt skulle have forstået principperne, er det i sig selv ikke nogen garanti for, at de i det hele taget kan udtale fonetisk svære ord som bøvse, evne, ivrig eller støvregn, tvivlstilfælde, dagligdags, jævndøgn eller skovtur. Generelt mærker man, at jo længere, mere sammensat og

kompliceret et ord er, desto nemmere går udtalen i skuddermudder.

I mangel af bedre går eleverne i høj grad frem efter analogiprincippet: De analogiserer f.eks. fra aften til afsender og afstand. Eller de overgeneraliserer regler, f.eks. at lag, faq og dag diftongeres i komposita og siger så [gømeldaus].

Hvad kan man gøre som underviser?

At give detaljerede regler hjælper kun til en vis grad, for der vil altid blive en restmængde, der skal læres udenad, og der vil altid være et for stort antal undtagelser. Selv om man har analyseret og forklaret, er det alligevel ikke indlysende for eleverne, at det hedder steg og leg med diftong, men næg med vokal plus frikativ, at det hedder nøgle og løg med diftong, men høg, og at det hedder egen, men egentlig og egenskab.

5. Prosodi

Inden for prosodien viser der sig en række karakteristiske fejl i undersøgelsesmaterialet.

Det mest karakteristiske er forkert placering af tryk i orden. Her er der oftest tale om direkte interferensfejl, der hænger sammen med, at en del fremmed- og låneord, der er fælles for dansk og tysk, har forskellig placering af hovedtrykket i de to sprog, f.eks. ord som da. 'aktiv og ty. ak'tiv, da. 'asfalt, ty. As'phalt, da. par-kere, ty. 'parken og da. 'konstruktiv og ty. konstruk-tiv.

Problemer er der også med danske indlån fra tysk, hhv. plattysk, der har skiftet hovedtryk på dansk, f.eks. da. e'lendig over for ty. 'elendig.

Som direkte interferenser fra tysk talesprog kan også forkerte stavelsesgrænser i ord som he-rude (he-raus) og fo-ran (vo-ran) interpreteres.

Vanskeligere bliver det at bevare overblikket, når det drejer sig om bi- og svagtrykstavelser. Generelt lyder det, som om eleverne har meget vanskeligt ved at udtale to svagtrykstavelser efter hinanden, f.eks. i ord som ir-riterede, århundrede eller at placere bitryk i komposita som 'jernbane,net og 'lande,vejene.

Påfaldende er det, at alle svagtrykstavelserne i mine øren artikuleres for kraftigt. Det gælder i særdeleshed bøjningsmorfemerne, men også svagtrykstavelser i ordstammen. Til gengæld synes hovedtrykkene at være en anelse mindre markeret hos forsøgspersonerne end i almindelig dansk udtale. Absolut set kunne man altså mene, at intervallet mellem hovedtryk og svagtryk er større på dansk end i elevernes modersmål. Følgen er, at elevernes danske sætningsintonation virker som en temmelig monoton "singsang" uden markerede hovedtryk og med for stærkt markerede svagtryk. Der er derfor heller ikke nogen trykrytmik i elevernes sætningsintonation, idet der ikke sker nogen forkortelse af svagtrykstavelserne mellem stærktrykkene. Da der ikke er nogen rytme i sætningerne, er det heller ikke muligt at lave pauser. Konsekvensen er, at eleverne har en vældig fart på for at komme hen til næste punktum, så de kan trække vejret.

Da ovenstående iagttagelser udelukkende bygger på egen intuition, og der ikke foreligger nogen eksperimentel kontrastiv undersøgelse om forholdet mellem dansk og tysk prosodi, vil jeg undlade at drage videre konklusioner.

6. Afsluttende bemærkninger

På baggrund af undersøgelsesmaterialet mener jeg at kunne konkludere, at store områder af dansk udtale ikke kan formidles pædagogisk gennem formulering af regler. Dansk er - i modsætning til de fleste andre kendte "skolefremmedsprog" - et sprog, hvor hvert enkelt ord skal indlæres auditivt, og det betyder, at sprogpædagogisk forældede principper som "lytte - gentage" og lignende næsten ikke er til at komme udenom.

Denne konklusion understreges i høj grad af undersøgelsesresultaterne: De fejl, jeg har omtalt, er stort set fælles for begyndere og veteraner. Fejltyperne er næsten identiske, kun fejlhyppigheden aftager, for mig at se et bevis på, at kun den auditive træning har haft en vis virkning, med andre ord, at man skal have hørt hvert enkelt ord mindst én gang for at kunne gætte rigtigt, når man skal udtale det. Det understreger, hvor vigtigt godt auditivt undervisnings- og øvelsesmateriale er.

Litteratur

- Andersen, Erik: Almen og dansk fonetik . Akademisk boghandel, Århus, s.a.
- Thorsen & Thorsen: Fonetik for sprogstuderende. Institut for fonetik, København 1981.

TO KVINDERS KOMMUNIKATIONSSTRATEGIER.

SKINKOMMUNIKATION?

EN ANALYSE AF "UGENS GÆST" d. 16.9.1987

Af Kirsten Gomard

TV-udsendelsen "Ugens Gæst" er en interviewudsendelse, hvor den samme journalist i en række udsendelser hver gang har en ny gæst i studiet til en halv times samtale.

Dekorationen i TV-studiet er altid den samme. Interviewer og gæst sidder over for hinanden i lænestole ved et lavt bord. Samtalen optages med tre kameraer. Man ser enten begge deltagerne i profil (indledningsvis under signaturlodien og afslutningsvis under rulleteksterne). Ellers foregår optagelserne med kameraer placeret bag ryggen af de medvirkende, så man skiftevis ser journalisten og gæsten forfra, evt. med modpartens ryg i forgrunden. Billedet er som regel halvtotale eller hyppigere en næroptagelse. Som oftest er det gæsten, der er i focus, også under journalistens spørgsmål. Lydsiden er ikke redigeret. En del af spændingen ved udsendelsen er den dramatiske konfrontation. Bordet fanger, der er ikke noget, der kan klippes væk bagefter.

D. 16.9.1987 havde Mette Fugl Britta Schall-Holberg i studiet. Det var kort efter folketingsvalget, og et par dage forinden havde Britta Schall-Holberg fået at vide, at der ikke ville blive plads til hende som landbrugsminister i den nye regering på trods af, at hun i sit parti nærmest var blevet presset til at genopstille under henvisning til, at der ville være brug for hende på en ministerpost, hvis firkolwerregeringen skulle fortsætte. Britta Schall-Holberg reagerede meget temperamentsfuldt på denne

desavouering og gav offentligt udtryk for skuffelse og vrede.

I TV-udsendelsen forsøger Mette Fugl at udsperge hende om hendes følelser, og i forlængelse heraf diskuteres, hvilket image politikere bør have i befolkningen. I denne del af samtalen går Britta-Schall Holberg meget klart ind for, at også politikere skal være sig selv og prøve at være mennesker i stedet for at gemme sig bag en maske

(BSH 4): Jeg tror i virkeligheden befolkningen er dødtræt af at se på folk, der ligesom pakker øh sig ind og gemmer sig væk, 1).

Samtalen om følelser udfylder ca. halvdelen af udsendelsen. I den anden halvdel drejer det sig om mere politiske emner, blandt andet Britta Schall-Holbergs resultater og fiaskoer.

Jeg har tidligere analyseret krydsildsudsendelser, hvor både Mette Fugl og Britta Schall-Holberg har medvirket, med analysemetoder inspireret af tysk feministisk lingvistik (Gomard 1986). Krydsildsudsendelserne følger et temmelig stereotypet mønster og giver kun de medvirkende et begrænset spillerum. Jeg var derfor interesseret i at se, hvordan en samtale mellem en journalist og en politiker fungerede i en anden udsendelsestype, portrætinterviewet, og i en konstellation, hvor der kun er kvinder tilstede. Umiddelbart forventede jeg, at Britta Schall-Holberg her ville få større udfoldelsesmuligheder. - Efter at have set udsendelsen følte jeg mig voldsomt provokeret, men også forvirret. Denne reaktion har jeg også konstateret hos andre, så min analyse går ud på at prøve at efterspore, hvad der sker i samtalen, ved at analysere både den nonverbale og den verbale kommunikation. Ved analysen af den verbale kommuni-

kation er der ikke større vanskeligheder, da lydsiden er komplet, men ved analysen af kropssproget 2) har jeg det problem, at der på billedsiden klippes mellem de agerende, og at mange optagelser er nærbilleder, hvor man på fortræffelig vis kan aflæse mimik, men ikke kan se noget om kropsholdninger. Hvad de to medvirkende har set ved at sidde over for hinanden, kan jeg altså ikke sige. Her kan jeg kun analysere det indtryk, man får som fjernseer.

Mette Fugls nonverbale og verbale kommunikationsstrategier.

Mette Fugl sidder med benene over kors i "den pæne piges positur", hvor man hverken fylder for meget eller ligner en seksuel invitation. Ved samtalestart holder hun med venstre hånd fast på sin højre arm og kommer dermed til at danne en barriere foran sin krop. Hun signaliserer dermed en vis afstand til Britta Schall-Holberg, men holder samtidig fast på sig selv, som om hun har behov for at beskytte sig. Denne gestus gentager hun senere ved et par lejligheder, hvor hun stiller nogle mere ubehagelige politiske spørgsmål. Men bortset fra disse kortvarige enkelttilfælde er det påfaldende, i hvor høj grad hun synes at gøre sig umage for med sit kropssprog at skabe intimitet omkring sin gæst. Hun læner sig ivrigt langt frem i stolen og formindsker derved den fysiske afstand. Dette kunne under andre omstændigheder virke som en trussel, men kommer her i stedet til at signalere intimitet, fordi det ledsages af smil og intensiv øjenkontakt. Hun gestikulerer meget med en åben gestik over mod Britta Schall-Holberg, når hun vil understrege et udsagn, bruger hænderne illustrativt- tegner i luften en maskes

form, da talen er om masker. Et sted i samtalen kopierer hun kort, spejlbilledagtigt Britta Schall-Holbergs kropssprog, hvilket kan forstås som et udtryk for sympati. Hendes fysiske præsens er meget intens; bevidst eller ubevidst skaber hun et "veninderum" omkring sin gæst. Jeg vil vove at påstå, at et så intenst kropssprog ikke havde været muligt over for en mandlig gæst. Der ville det straks være blevet misforstået som flirt. Ligeledes kunne man ikke forestille sig en mandlig journalist, der i vores kultur ville have lagt en lignende intensitet for dagen uanset den interviewedes køn. At Mette Fugl overhovedet kan komme af sted med denne kommunikationsstrategi hænger altså sammen med, at det er en kvindelig gæst hun har i studiet. Gennem sin nonverbale strategi forsøger Mette Fugl at skabe det indtryk, at det drejer sig om en privat kvindesamtale, men samtidig sidder de begge foran kameraet, og halvdelen af Danmarks befolkning har måske lukket op for programmet. Situationen er ikke intim, men har en indbygget ambivalens.

Mette Fugl præsenterer Britta Schall-Holberg sådan:

(MF 1): Godaften! Det er usædvanligt at politikere eller at mennesker med magt i det hele taget vover at erkende skuffelser sådan i al offentlighed og tør tale øredøvende højt om omkostningerne ved at satse på indflydelse og ansvar. Vores gæst i aften er ex-landbrugsminister. Hun har også været indenrigsminister, og så har hun ry for at være barsk og besværlig, og på det punkt er hun vist slet ikke blevet forhenværende endnu. I hvert fald sagde hun fnysende fra over for sin karrieres skrappe vilkår, da hun forleden efter valget fik beskeden "Så er det ud, moster!" med hendes egne ord i hvert fald, og altså blev fyret fra regeringen. Velkommen til Britta Schall-Holberg, der har gjort krav på at sige, hvad hun mener og føler (...)

Det er en meget solidarisk præsentation, der verbalsprogligt gentager de signaler om indforståethed, der kom til udtryk nonverbalt. Britta Schall-Holbergs opførsel bedømmes positivt (det er usædvanligt), hendes mod fremhæves (hun vover, hun tør), hendes ærlighed betones (har gjort krav på at sige hvad hun mener og føler). Hendes ry for at være barsk og besværlig gøres i en let ironisk formulering til noget positivt (på det punkt er hun vistnok slet ikke blevet forhenværende endnu), og Mette Fugl taler identificerende om hendes karrieres skrappe vilkår.

Samtidig anslås udsendelsens hovedtema. Det drejer sig i denne udsendelse ikke kun om meninger og holdninger, men om følelser, et tema, der næppe ville have fyldt så meget over for en mandlig politiker. Det, at der er en kvinde i studiet, lægger altså også på indholdsplanet op til et brud på en konvention om, hvad politikere her i Danmark udtaler sig om.

Dette tema fører senere i udsendelsen Mette Fugl til at spørge direkte til kvindelige politikere:

(MF 8): (...) Jeg har hørt masser af politikere sige: Jamen kvinder er jo mere følelsesbetonede, når de tænker og handler. Er det rigtigt, punkt 1? og punkt 2: Er der noget galt i det?

Gennem sin måde at spørge på foruddiskonterer hun et "ja" fra Britta Schall-Holberg og giver også sin egen positive vurdering. På den måde forsøger hun også verbalt at lægge op til en vis kvindesolidaritet med Britta Schall-Holberg, hvilket for så vidt lykkes som Britta Schall-Holberg giver hende ret i begge dele og endda mener, at kvinder netop på grund af deres reaktionsmåde kan tilføre politik noget positivt. Men herefter nævnes emnet kvinder ikke mere. Britta Schall-Holberg har åbenbart ingen interesse i at forfølge dette spor, og Mette Fugl insisterer ikke.

Mette Fugl forsøger også at skabe en positiv atmosfære i samtalen ved at være en aktiv lytter. Hun bakker Britta Schall-Holberg op med minimalreaktioner, sammenfatter hendes udsagn og giver hende i visse tilfælde formuleringshjælp:

(MF 26): Men det var en trøstpræmie, en trøstpræmie, som du ikke ville tage imod. Kan man formulere det sådan?

(BSH 25): Nå, ja, det kan man måske godt (latter)

(MF 27): Det kan man måske godt. (...)

Gennem begrebet trøstpræmie bekræfter hun Britta Schall-Holberg i det berettigede i ikke at modtage en politisk ordførerpost som erstatning for den ministerpost, der gik hende forbi, og bekræftelsen udbygges gennem den ekkoagtige gentagelse af Britta Schall-Holbergs replik (det kan man måske godt).

På den anden side ville Mette Fugl jo ikke være den hun er, hvis hun ikke prøvede at pille ved sin gæsts image. Hun gør det ret afvæbnende ved at bringe kommunikationen op på et metaplan (jeg får altså lyst til at spørge dig lige ud) og endda opnå Britta Schall-Holbergs tilladelse (ja, så gør det):

(MF 20. Afbrydelse): Jeg f..., jeg får altså lyst til at spørge dig lige ud

(BSH indskud): Ja, så gør det (latter)

(MF 20): Hvem har pudset dig af siden den dag, du forlod landbrugsministeriet (latter i stemmen), fordi du er alligevel blevet lidt glattere, og det er som om, at den der udtalelse: Jeg er politisk skuffet, at du ikke rigtig vil stå ved den?

Britta Schall-Holberg afviser energisk, at nogen skulle have pudset hende af. Mette Fugl gentager sit spørgsmål, men ender med med sit indskud (du lader dig slet ikke pudse?) at bekræfte Britta Schall-Holbergs image. Britta Schall-Holberg er da heller ikke sen til at gøre brug af den formulering, hun hermed får

foræret:

(MF 21): Der er ikke nogen, der har pudset dig af?

(BSH 20): Nej, det tror jeg bliver (uforst). Det tror jeg bliver (uforst.)

(MF indskud): Du lader dig slet ikke pudse?

(BSH 20): Nej, jeg lader mig ikke så gerne pudse af.

Dette forløb viser også noget om, hvordan Mette Fugl styrer samtalens forløb. Hun afbryder, omend meget sjældent, når Britta Schall-Holberg snakker langstrakt (herom senere), og hun genoptager stædigt, men aldrig aggressivt spørgsmål, hun ikke har fået tilfredsstillende belyst. Typisk er et indlæg som:

(MF 7): Men hvis jeg lige må holde fast i det der med at lade masken krakelere (...)

altså en styring gennem en replik, der formelt er en spørgesætning, modificeret med modalverbet "må" og adverbiet "lige".

Formelt tilslutter hun sig også en stor del af Britta Schall-Holbergs udsagn ved at starte sine replikker med et "ja" og så gennem et efterfølgende "men" gøre opmærksom på, at der også er andre punkter, hun ønsker uddybet, en effektiv, men i formen alt andet end brutal styring.

Endelig ligger der naturligvis også i spørgsmålenes progression en emnemæssig styring fra journalistens side. I denne styring interesserer Mette Fugl sig især for selvmodsigelser fra Britta Schall-Holbergs side og for fejl og bommerter, hun har begået i sin ministertid. Efter den del af samtalen, som handlede om følelser, og hvor Mette Fugl egentlig gav indtryk af at være på Britta Schall-Holbergs side, begynder hun nu med nogle angreb og antyder med sit emnevalg, at det muligvis ikke var så uberettiget, at Britta Schall-Holberg blev ofret som minister.

Men også her prøver hun at bevare den gode

atmosfære ved at tage brodden af formuleringerne f.eks. med ironi:

(MF 27) (...) Og så ku jeg godt tænke mig at få at vide: Hvad skal man egentlig regne med. Det en politiker siger, når hun sidder på taburetten eller det en politiker siger, når taburetten bliver hevet væk under hende?

- eller hun mildner skarpe udsagn med begrundelser eller latter:

(MF 31): (...) der har sådan med jævne mellemrum været avisartikler om dig fordi du har været en kontroversiel, en anderledes politiker med overskrifter, alt sammen noget i retning af "Brittas bommerter", eller (begge ler) og det er selvfølgelig fordi du altid altså har været denne her anderledes person.

Den ambivalens, der opstår mellem Mette Fugls intime kropssprog i en situation, der aldeles ikke er intim, gentager sig altså i diskussionsteknikken. Mette Fugl er overordentlig venlig og ikke spor aggressiv i sin facon, snarere solidarisk og kammeratlig, men styringen er hård, og de spørgsmål Britta Schall-Holberg skal tage stilling til, er ikke egnede til at give et afrundet billede af hende, hverken som politiker eller som person. Det virker på mig, som om Mette Fugl bevidst bruger et repertoire af intimitetsskabende og afvæbnende strategier i håbet om at få sin gæst til at slappe af, så hun bedre kan få skovlen under hende.

Britta Schall Holbergs nonverbale og verbale kommunikationsstrategier

Man får i udsendelsen hurtigt det indtryk, at Britta Schall-Holberg befinder sig i en meget ubehagelig situation. Hun ønsker på den ene side ikke at tabe ansigt og fremhæver derfor måske også så stærkt politikeres ret og pligt til at være mennesker, men hun

vil på den anden side heller ikke sætte sine politikerkolleger i et dårligt lys, selv om hun er blevet dårligt behandlet af dem. At hun ikke er godt tilpas, ser man først og fremmest på hendes kropssprog, som hun ikke har under den samme kontrol som den verbale kommunikation: Hun sidder ganske vist i begyndelsen ret afslappet i den pæne piges position med korslagte ben og hænderne hvilende løst på stolens armlæn, men efter kort tid fletter hun fingrene bagvendt ind i hinanden og holder dermed krampagtigt fast på sine egne hænder, en position hun finder tilbage til, når hun af og til har gestikuleret lidt. Hun vipper nervøst med benet, bider sig i læben og ser bort fra Mette Fugl og kameraet. Hun smiler og ler meget, også når der egentlig ikke er nogen anledning, et yderligere tegn på nervøsitet.

I den verbale kommunikation har Britta Schall-Holberg derimod forskellige undvigelsesmanøvrer. Der vises i udsendelsen et klip fra TV-Avisen med Britta Schall-Holbergs reaktion på den tilsidesættelse, hun er blevet udsat for, og Mette Fugl spørger:

(MF 4): Hvordan havde du det der sådan midt i rampelyset og nederlaget, da du gik ned ad gangen?

Britta Schall-Holberg svarer:

(BSH 3): Jamen det var ikke, der var ikke noget ned, jeg føler det ikke som noget nederlag for mennesker kommer og spør "hvordan har du det?". Sådan som om jeg var rekonvalescent. Jeg har det faktisk pragtfuldt øh. Det er meget svært på fjernsyn at give udtryk for, hvad man egentlig føler, og når der står sådan en hoben journalister, så er det næsten umuligt at forklare alle de facetter, der er i de tanker man har, og derfor, det var den måde, jeg kunne gøre det på på daværende tidspunkt. Jeg kan godt se, det ser lidt dramatisk ud, men sådan øh så dramatisk var det i virkeligheden slet ikke.

Hun bruger her forskellige teknikker. For det første

accepterer hun ikke Mette Fugls definition (jeg føler det ikke som noget nederlag). For det andet generaliserer hun og søger dermed at flytte fokus bort fra sig selv (det er meget svært på fjernsyn at give udtryk for, hvad man egentlig føler). Hun skjuler sig bag politikerjargon (på daværende tidspunkt), en halv indrømmelse trækkes tilbage igen (så dramatisk var det i virkeligheden ikke). Men samtidig er der revner og sprækker i diskursen. Hun stammer i dette svar langt mere end hun ellers gør, når hun befinder sig på sikker grund med politiske spørgsmål.

En fortaleselse et andet sted peger i samme retning.

Mette Fugl spørger:

(MF 40): (...) Det er vel alligevel ikke din egen fornemmelse, at det havde du rigtig godt af, moster, det der er sket nu?

og Britta Schall-Holberg svarer:

(BSH 39): Nej, jeg synes, det er vigtigt, at man i sin tilværelse både oplever øh lykke og det modsatte (...) og som jeg sagde til dig før, øh, så er der faktisk mange af de ting, som jeg har været med til at lave: frikommuner, øh ændret momsregler (...), som jeg er stolt af (...)

Med det indledende "nej" svarer hun formentlig ærligt, men hun skynder sig derefter at tildække den blottelse, hun har givet sig, med en generel livsvisdom (vigtigt, at man oplever både lykke og det modsatte), og derefter snakker hun udenom ved at begynde at tale om sine successer som politiker.

Den teknik hurtigst muligt at skifte emne benytter Britta Schall-Holberg sig i det hele taget en hel del af. Det er en yndet politikerteknik, at man i det politiske liv hellere taler om sine successer end om sine fiaskoer, men i den mere personlige del af samtalen gør hun endnu stærkere brug af denne teknik. Mette Fugl beder f.eks. Britta Schall-Holberg om at

uddybe, hvad hun er skuffet over, og Britta Schall-Holberg svarer med en entusiastisk skildring af firkloverregeringens præstationer:

(BSH 9): (...) Det var en opgave som sagt, hvor vi stod med et statsunderskud på 80 mia. kroner, hvor vi stod med en galopperende arbejdsløshed, hvor man kunne forestille sig øh, at øh ens egne børn og øh blev arbejdsløse (...) opgaven har været øh det har været anstrengende og besværligt, men det har også været fantastisk spændende.

Hun er altså langt mere solidarisk med sit politiske bagland, end det har været med hende, og hun glider da også af, da Mette Fugl forsøger at drive en kile ind mellem hende og hendes politiske kolleger:

(MF 15): Hvor placerer du ansvaret for, at du ikke fik det praj?

(BSH 14): Det placer, det placerer jeg såmænd ingen steder, jeg siger bare, det kunne måske godt være gået på en lidt fikser måde, sådan så jeg også ku have undgået at stå i en situation, som måske kommer til at se lidt tosset ud.

Britta Schall-Holberg ønsker altså ikke offentligt at udnævne nogen syndebuk, og hendes kritik, der i denne bemærkning er umisforståelig, er samtidig pakket godt ind med modalverber, konjunktiver og adverbier som "bare", "måske", "lidt".

Britta Schall-Holberg erklærer gentagne gange meget programmatisk, at også politikere skal være mennesker. Som sin egen begrundelse for ønsket om at forlade folketingspolitikken anfører hun et meget acceptabelt kvindeargument, nemlig en elleveårig søn. Men hun tillader ingen indtrængen i sin egen intimsfære. Henimod slutningen af samtalen kommer Mette Fugl ind på nogle spørgsmål til landbrugsministeren, som Britta Schall-Holberg i sin tid selv skulle have ladet sine embedsmænd udforme, en sag, der dengang gik pressen rundt. Replikskiftet lyder:

(BSH 35): (...) Nu for det første var jo

spørgsmålet udformet af mig som jeg havde sagt hjemme i min liggestol og ikke af sine embedsmænd.

(MF 37): Det var ikke i badeværelset?

(BSH 36): Nej (voldsom latter) Det var ikke i badeværelset.

(MF 38): (...) der er noget med, at du engang har sagt, at jeg får de bedste ideer, når jeg er i bad, og så øh sidder min mand og noterer dem ned, og det er måske nogle af de ideer du havde fået der, som du bad (latter) dine embedsmænd om at udforme spørgsmål omkring.

(BSH 37): Ja, jeg synes det er så fint med hensyn til den sidste historie, så synes jeg det er fint, at at det vi gør hjemme det er faktisk at vi samarbejder om det her, om det så foregår det ene eller det andet sted - i en swimming-pool eller på en golfbane eller på en tur i alle mulige ved spisebordet, det kan jo sådan set i og for sig være ligegyldigt (...)

Mette Fugl virker her ret useriøs. Man ser allerede en pikant karikatur for sig med Britta i skumbadet og hendes mand med stenogramblokken på skødet. Britta Schall-Holberg er modig nok til at indrømme, at hun støtter sig til sin mand på trods af den næring, det kan give til myter om kvinders uselvstændighed og usikkerhed (Det er noget helt andet, når Poul Schlüter kaldte Lisbeth Schlüter sin bedste politiske rådgiver). Men mere interessante er Britta Schall-Holbergs afværgemanøvrer for at få diskussionen ledet bort fra det alt for private. Fra bad associerer hun til swimming-pool, altså stadig vand, men udendørs og uden så intime associationer. Derfra glider associationen videre til golfbanen, altså stadig fritidssfæren, men nu ikke mere privat, og så mærker hun måske, at hun er ved at fjerne sig noget fra almindelige danskeres erfaringsverden og blive for meget godsejer og normaliserer: en tur. Derefter bevæger hun sig atter ind i huset, men kun til den repræsentative del af det

og taler om spisebordet. Det er mange ord at bruge på en dårlig vittighed fra Mette Fugls side.

Men hun viser hverken surhed eller vrede, og det er typisk for hende. Hun samarbejder meget beredvilligt med Mette Fugl, svarer ivrigt (overlapning) og understøtter Mette Fugl med små indskud, minimalreaktioner, smil og latter.

Når Britta Schall-Holberg overhovedet protesterer, sker det meget lidt aggressivt (det er ikke stedet), men hun vender dog alligevel brodden om og anklager pressen:

(MF 31): (...) Men altså, når man har været dybt engageret og optaget af noget i mange år, så må der vel også være noget man fortryder?

(BSH 30): Ja, men det er der sandelig også, men jeg jeg tror ikke det er stedet til at sidde og fortælle hvad jeg fortryder og der var da sikkert også ting, der du ha gjort været gjort på en anden måde (...) pressen interesserer sig altså meget for bommerter eller for når ting går galt, men meget lidt for hvad er det reelle indhold (...)

Andre steder kommer Britta Schall-Holberg med små ironiske indskud:

"Er det et Oxford-møde?"

Kun en enkelt gang bliver hun rigtig vred, nemlig da Mette Fugl spørger hende, om det er rigtigt, at hun har sagt, at hun ville se lig på bordet, inden hun som indenrigsminister ville bevilge penge til AIDS-bekæmpelse. Der lægger hun armene over kors på brystet og svarer med eftertryk og lynende øjne:

(BSH 32): Nej, det har jeg aldrig sagt, aldrig!

Ligesom hos Mette Fugl kommer der altså ambivalenser frem, men her af en anden art og sandsynligvis helt ubevidst. Britta Schall-Holberg vil gerne fremtræde, som om hun er upåvirket af situationen, men usikkerheden lurar lige under overfladen.

Sammenfatning og konklusion

Gennem analysen af den verbale og den nonverbale kommunikation mellem Mette Fugl og Britta Schall-Holberg har jeg fundet frem til grundene til min irritation og forvirring. På nogle måder sprænger udsendelsen konventionelle grænser, både tematisk, ved at emnet følelser kommer til at spille så stor en rolle, og i sin form på grund af det "veninderum", som Mette Fugl etablerer med sit kropssprog. Disse grænsesprængninger, tror jeg, er kun mulige, fordi det drejer sig om kvindelige aktører. Men de stikker ikke særlig dybt. Mette Fugls formål med interviewet viser sig at være yderst konventionelt. Det gælder om at få Britta Schall-Holberg til at røbe sig, sige ting hun ikke ønsker at sige, indvikle hende i selvmodsigelser - ikke så dybt forskelligt fra det, der som regel forsøges i valgkampens krydsildsudsendelser, men her altså ved hjælp af nogle tryghedsskabende strategier. Britta Schall-Holberg placeres dermed i en double-bind situation, hvor hun kommer til at modtage modsatrettede signaler, noget der i virkeligheden er langt mere forvirrende end krydsildens frontalangreb. Hun gennemskuer muligvis denne situation; ihvertfald reagerer hun nervøst på den gennem kropssproget og revner og sprækker i diskursen, samtidig med at hun på det plan hun behersker bedst, ordplanet, venligt men målrettet gør alt, hvad hun kan for at holde på den maske, hun selv så programmatisk opfordrer politikerne til at lægge bort.

Under den venlige, kvindesolidariske overflade udspilles en diskret magtkamp mellem Mette Fugl og Britta Schall-Holberg. I sidste ende udspringer den magtkamp muligvis af, at de institutionelle rammer

forhindrer dem i at have et fælles formål med denne samtale, f.eks. sammen at få afklaret, hvad det er for nogle menneskelige vilkår politikerne må arbejde under i dagens Danmark.

Mette Fugl som repræsentant for mediet er nærmere ude på at skabe underholdning, også gerne på sin gæsts bekostning. Det virker, som om det faktisk ville have passet hende fint, hvis hun kunne have fået Britta Schall-Holberg til at tage masken. Og Britta Schall-Holberg sidder der - på trods af alle sine egne programerklæringer - snarere som politiker end som menneske/kvinde. Hun holder sig snævert inden for en konventionel politikerrolles grænser og prøver at genoprette sit image ved at bagatellisere sine egne følelser og ikke give sig nye blottelser.

En entydig "vinder" i denne konfrontation er der ikke. Ganske vist lykkes det ikke Mette Fugl at få Britta Schall Holberg til at tage masken, men på den anden side gør Britta Schall-Holbergs usikkerhed og undvigemanøvrer heller ikke hende særlig troværdig.

Og vi som seere har overværet 1/2 times skinkommunikation. Er det vilkårene for kommunikation både i TV og i det politiske liv?

Anmærkninger

1) Nummeringen af indlæggene, f.ex BSH 4, henviser til den fortløbende nummerering i min egen udskrift.

Den medtages her for at gøre læseren et indtryk af, hvor i samtalen det pågældende ordskifte finder sted. Mette Fugl har 42 og Britta Schall-Holberg 40 indlæg.

2) Her støtter jeg mig især til Henley

Litteraturliste.

Aries J. Elisabeth (1977): Male - female interpersonal styles in all-male, all-female and mixed groups. I: Beyond Sex Roles, ed. by Alice G. Sargent. St. Paul: s. 292 - 299.

Edelsby, Carole (1981): Who's got the Floor?, I: Language in Society 10:3 s. 383 - 421.

Fishman, Pamela M (1980): Power and Powerlessness in Conversation, Fireweed 5.

Flensted-Jensen, Elisabeth (1986): Køn, kommunikation og graviditeter. Et eksempel fra en undervisnings-situation i fagbevægelsen. I: Dametur, Kvindeforskning i Aarhus. Aarhus s: 12 - 30.

Gomard, Kirsten (1986): Wer führt das Wort? Über Politiker/innen und Journalist/inn/en im Kreuzfeuer bei der Wahl zum dänischen Folketing, Januar 1984. I: Sandbjerg 85. Dem Andenken von Heinrich Bach gewidmet: hrsg. v. F. Debus und E. Dittmer, Neumünster: s. 267 -

291.

Grice, H.P (1975): Logic and Conversation. I: Syntax and Semantics vol. 3, Speech Acts, ed. by Peter Cole and Jerry L. Morgan. New York, San Fransisco, London: s. 41 - 58.

Henley, Nancy (1977): Body Politics. Power, Sex and Nonverbal Communication, Prentice Hall.

Jenkins, Mercilee Macintyre (1984): Die Geschichte liegt im Erzählen: Ein kooperativer Konversationsstil unter Frauen. I: i Gewalt durch Sprache, hrsg. v. Senta Trömel-Plötz. Frankfurt am Main: s. 333 - 353.

Pedersen, Vibeke (1986): TV Aesthetics and the Representation of Women. I: Mediekultur 4. s. 69 - 85.

Preisler, Bent (1986): Linguistic Sex Roles in Conversation, Berlin, New York, Amsterdam.

Togeby, Ole (1985): Kvinder siger selvfølge mest sagde manden. Om sprog hos kvinder og mænd, arbejdere og mellemlag. København.

Trömel-Plötz, Senta (1982): Frauensprache: Sprache der Veränderung. Frankfurt am Main.

Trömel-Plötz, Senta (1982): Sind Sie angemessen zu Wort gekommen? Zur Konstruktion von Status in Gesprächen. I: Trömel-Plötz 1982: s. 171 - 195

Trömel-Plötz, Senta (udg.) (1984): Gewalt durch Sprache. Die Vergewaltigung von Frauen in Gesprächen. Frankfurt

am Main. Heri bl.a. i tysk oversættelse Aries, Edelsky, Fishman.

Trömel-Plötz, Senta (1984a): Die Konstruktion konversationeller Unterschiede in der Sprache von Frauen und Männern. I: Trömel-Plötz 1984: s. 288 - 319.

Trömel-Plötz, Senta (1984b): Weiblicher Stil - männlicher Stil. I: Trömel-Plötz 1984: s. 354 - 394.

Zimmermann, Don H, and Candace West (1975): Sex Roles, Interruptions and Silences in Conversation. I: Language and Sex. Difference and Dominance, ed. by Barrie Thorne and Nancy Henley. Rowley, Mass.: s. 105 - 129.

Zumbühl, Ursula (1984): "Ich darf noch ganz kurz...."Die männliche Geschwätzigkeit am Beispiel von zwei TV-Diskussionssendungen. I: Trömel-Plötz 1984: s. 233 - 245.

TALESPROG OG SÆTNINGSSKEMA

af Lars Heltoft

Diderichsens sætningsskema er som bekendt en beskrivelsesmodel for skriftsproget. Skemaet er udtænkt som beskrivelsesredskab for dansk prosahistorie, og i Elementær dansk Grammatiks fremstilling af dansk topologi (ledstillingslære) spiller specifikt talesproglige forhold ingen videre rolle. To eksempler, interjektioner og det pleonastiske at:

1. Sprogvidenskabens hittebørn.

Interjektioner.

Interjektioner opfattes som et område hvor ordlære og syntaks falder sammen (EDG kap.IV). Interjektioner udgør altid en meningshelhed for sig, de er "Totalled der fylder hele Meningen (EDG 31)". De har altså ingen syntaks og dermed heller ingen topologi.

Går man til genuint talesprogligt materiale, vil man imidlertid straks støde på eksempler af typen

- (1) Gud jeg er større på det ene lår end på det andet
kan jeg lige mærke

(T4)

- (2) ah ja han har vel været en fem fem seks år tror
jeg

(T2)

Her knytter de indledende interjektioner sig meningsmæssigt til den efterfølgende sætning, og angiver eller (oftest) modificerer ytringens illokutionære værdi. I (1) lægges der en emotiv illokutionær værdi til den deklarative sætning, i (2) overvejer den talende sine epistemiske kriterier for at kunne fremsætte et udsagn om en drengs alder. I begge tilfælde er der tale om en prosodisk enhedsmarkering, og i

begge tilfælde er der i tilgift en epistemisk kommentar (parentetisk verbalkonstruktion) efter sætningen. Typen kan naturligvis produceres uden videre, oftest med en pausemarkering (smulighed)¹:

- (3) Av, hvor jeg dog slog mig!

- (4) For helvede, nu er cyklen flad igen!

- (5) Henrik, er der mere kaffe

Bag udeladelsen af sådanne eksempler ligger der en lang grammatikhistorisk tradition, hvor det sætningsbegreb der har styret sprogbeskrivelsen, er det der i struktur svarer til det rensede deklarative udsagns. Den praktiske hverdags- tales forbehold, emotioner, stønnen og rømmen er langt fra ideernes verden, og er en hæmsko for erkendelsen. Grammatik og skriftsproglig tradition går hånd i hånd. Svarende til den teoretiske argumentations forrang for den praktiske argumentation, har den grammatiske sætning forrang for ytringen.

Alle prosodiske, funktionelle, og semantiske kriterier peger derimod imod at interjektioner har en syntaks i forhold til sætninger, og at de ligeledes har en topologi: De står bestemte steder i ytringen. Forholdet hører til det Per Linell kalder 'the written language bias in linguistics' (1982). Også Lars Gunnar Andersson (1986, 1987) slår til lyd for at interjektionerne optages som rigtige grammatisk beskrivbare størrelser.

Jeg vil her prøve at besvare spørgsmålet om hvordan sætningsskemaet kommer til at se ud, hvis man anerkender interjektionerne som en del af sætningen, eller rettere: den

¹ Der kan dog i nogle tilfælde komme tryktabsforbindelser ud af det, således at interjektionen får tryktab.

(6) Nej 'det var en nyhed må jeg sige

(7) Se 'det var en rigtig Historie

Både prosodi og trykforhold må jeg lade ligge. Det kommer ikke med i artiklens indhold, selvom det givetvis hører til dens emne.

strukturelle ytring. Det udvidede sætningsskema der bliver resultatet, vil jeg døbe ytringsskemaet.

Sætningsskemaet bliver i denne terminologi et særligt tilfælde af ytringsskemaet. Sætningsskemaet er en topisk model af ytringer realiseret som sætninger.

Det pleonastiske at.

Også inden for det traditionelle sætningsskemas data-område er der store gevinster at hente ved at tage udgangspunkt i talesproglige og non-standardsproglige særtræk. De vigtigste i denne sammenhæng er det pleonastiske at og ledsætninger med hovedsætningsledstilling, som i (8-12):

- (8) så fik jeg jo så ud af ham det var dem der havde skældt ham ud deroppe og så var han jo altså bange for hende fordi så havde hun jo sagt jeg ringer efter politiet når I går der og tager de flasker der.

(T2)

- (9) Der gik faktisk ikke ret lang tid før så kom der en T en pressemeddelelse fra den konservative pressetjeneste... (Ritt Bjerregaard: Søndagsavisen 17.4.1988)

Eksempler på det pleonastiske at:

- (10) så når nu at en af de små kom op for at fremlægge det så gik der en lærer med ikke

(T3)

- (11) Skaddanj <...> råfte ner om a råwinj va jemna 'skaden råbte ned om at ræven var hjemme' (Bornholmsk, DD 1:54)

- (12) Dåo såo hade di halmtjybår såm ad de ståcka bina i 'dengang så havde de halmkuber som at de satte bierne i stade i'

(Skånsk, SD:35)

Jeg vil først diskutere konsekvenserne af at inddrage interjektionerne i beskrivelsen. Dernæst vil jeg gå videre med sætningsskemaet. Den traditionelle adskillelse mellem hoved-

og bisætninger må opgives, til fordel for en skelnen mellem et topisk og et leksikalsk system til realitetsangivelse (angivelse af illokutionær værdi). Der kan også opstilles et skema for sætningsemner, men pladsen her tillader ikke at medtage det².

2. Sætningsskemaet er et ytringsskema.

Parataktiske konjunktioner forbinder ytringer.

Der er to argumenter for at sige at parataktiske konjunktioner forbinder ytringer, ikke sætninger.

I Diderichsens skema er de parataktiske konjunktioner yderste position til venstre i skemaet. Det er de også når man inddrager interjektionernes placering. Man kan have:

- (13) og ah ja han var vel en fem seks år tror jeg

- (14) men ih hvor det pisker ned

men ikke:

- (15) * ah ja og han var vel en fem seks år tror jeg

- (16) * ih men hvor det pisker ned

Og konjunktioner forbinder i talesprog ofte sætninger med ikke-sætningsformede ytringer:

sætning og sætningsemne og elliptisk sætning:

- (17) så havde han sådan en lille gul chopper en cykel og ned i skuret med dig og gemte den derinde ikke.

(T2)

sætning og sætningsemne og sætning:

- (18) da gik jeg helt til Blovstrød p og så ind og så bestilte jeg noget mad.

(T1)

² Jeg har givet skemaet for sætningsemner en meget foreløbig behandling i SNAK 1, 1988.

Diskurspositionerne.

Både til højre og til venstre i skemaet finder man en position, hvor interjektioner, parentetiske verber, sætningsadverbialer oa. kan stå. Med en betegnelse fra Deborah Schiffrin (1987) vil jeg tale om diskursmarkører³. Se skema følgende side. Betegnelsen 'tekst' forklares umiddelbart.

Diskursmarkørers skopus.

Diskursmarkørers skopus omfatter en hel efterfølgende kæde af ytringer, ikke kun en enkelt sætning. I eksemplet

(23) nej nu skal jeg have dyreryg og jeg skal have vin.
(T1)

har den emotive markør *nej* hele den efterfølgende tekst som skopus, ikke kun den første helsætning. I tekst 1s sammenhæng er dette den eneste rimelige tolkning. Modellen må

d1 /	Tekst	/ d2
(19) Ah ja han har vel været en fem fem seks år		tror jeg.
(20) så	han ville jo ikke rigtig sådan ud med det	
(21) nej	nu skal vi have dyreryg	minsanden
(22) se	det var en rigtig Historie	
(23) Gud	jeg er større på det ene lår end på det andet	kan jeg lige mærke

derfor opfattes som en tekstmodel hvor diskursmarkørerne kan have en tekst (en kæde af ytringer) som skopus.

³ Kun termen, ikke begrebet er lånt. Hos Schiffrin er der tale om en pragmatisk funktion, mens jeg taler om diskursmarkører som størrelser der står i bestemte positioner. Sikre topologiske konjunktioner er således ikke diskursmarkører, selv om de kan have lignende pragmatiske funktioner.

Diskursmarkørtyper.

Diskursmarkørpositionen kan udfyldes med interjektioner, adverbialer, konjunktioner, og parentetiske verber. Fra et pragmatisk synspunkt kan man opdele dem i 4 forskellige typer, som fx John E. Andersen har gjort for sætningsadverbialerne (1987): kriteriemarkører, engagements- og distancemarkører, vurderingsmarkører, kompositionsmarkører. Denne opdeling er inspireret af den universalpragmatiske teoris sproghandlingsdimensioner: sandhed (kriteriemarkører), vederhæftighed (engagements- og distancemarkører), emotivitet og normativitet (vurderingsmarkører), og forståelighed (kompositionsmarkører).

Til John E. Andersens firdeling vil jeg føje to yderligere markørtyper: relevansmarkører og fatiske markører. Og man burde nok eksplicit skelne mellem subjektive oplevelsesmarkører (emotiver), og værdimarkører (egentlige vurderingsmarkører) som *beklageligvis*, *besynderligt nok*, *desværre*, *heldigvis*, *rimeligt nok*. Jeg kan ikke på denne plads uddybe forskellen i detaljer. Den er behandlet af Otto Glismann (1979), hvor der foreslås tests til adskillelse af emotive verber og vurderende verber⁴.

Interjektionernes store flertal er subjektive (markører for den talendes bevidsthed), og subjektivitet indebærer restriktioner på problematiseringsmulighederne.

(1) Gud jeg er større på det ene lår end på det andet, kan jeg lige mærke

⁴ Vurderingsmarkører kan sættes under skopus af det subjektive oplevelsesverb *synes*, se Glismann 1979. Det er denne dobbelthed der fører til den hyppige sammenblanding af vurderinger og emotiver. Den talende kan fremhæve sin egen rolle som bærer af vurderingen, men vurderingen er fortsat en vurdering, netop i kraft af at der bringes intersubjektive normer i spil.

Her kan man svare fx (24) uden at anfægte vederhæftighed, men ikke (25).

(24) Er det nu også noget at tage på vej over?

(25) * Det overrasker dig da slet ikke

Det betyder også at man i stedet for (25) normalt vil finde ytringer der forudsætter uvederhæftigheden og tolker den i stedet, som fx:

(26) Ah, nu krukker du vist

(27) Hun skal da også altid gøre opmærksom på sine lå

Her følger en oversigt over materiale som kan forekomme på diskurspositionspladserne. Den er ikke noget bud på en systematik som den står, men er en indledende sortering af materialet. Man må også være opmærksom på at sproghandlingsdimensionerne ikke er træk der uden videre får materialet til at falde i distinkte klasser. En interjektion kan udmærket fungere i flere dimensioner på én gang, specielt er de fleste interjektioner på én gang modifikatorer og fatiske (de modificerer ytringens illokutionære værdi, samtidig med at de fungerer som brikker i samtals feedback-system. Således er *tja*, *aha*, *ah ja*, *mmm* formentlig både kriteriemarkør og fatisk markør, imperativen *se* som diskursmarkør er kompositionsmarkør og fatisk markør osv. Pointen i oversigten er at give et indtryk af hvor store materialemængder der kan stå på diskurspositionerne: interjektioner, imperativer, sætningsadverbialer, vokativer, parentetiske verber, og endelig hele anførende sætninger.

Kriteriemarkører:

adverbialer: (helt) bestemt, selvfølgelig, tydeligvis, tilsyneladende, formodentlig, måske.

parentetiske verber: *S*, tror jeg; *S*, kan jeg lige mærke; *S*, så han;..

interjektioner: ah ja, tja.

sætningsformede: lad mig se, lad mig lige...

Oplevelses- og vurderingsmarkører:

adverbialer: skægt nok, trist nok, morsomt nok, beklageligvis, besynderligt nok, desværre, heldigvis, (helt)uhørt, utroligt nok, rimeligt nok, retfærdigvis oma.

interjektioner: ih, nej [uden stød], av, åh, æv, ..

parentetiske verber: *S*, synes jeg

sætningsformede: jeg synes

Engagements- og distancemarkører ('repræsentativer'):

adverbialer: alvorlig talt, ærlig talt, oprigtig talt, i virkeligheden; for nu ikke at sige for meget, mildest talt, i store træk.

parentetiske verber: *S*, må jeg indrømme..

interjektioner: ved Gud, faneme, den onde lyneme, Ama'r.

sætningsformede: jeg vil ikke stikke under stolen, jeg må sige det ligeud; det er som om.

Kompositionsmarkører (forståelsesmarkører):

adverbialer: alligevel, altså, derefter, endvidere, for det første, til slut.

sætningsformede: må jeg tilføje, her vil jeg gerne præcisere, hvis jeg lige må indskyde.

Fatiske markører: *tja*, *aja*, *øh*, *mmm*, ikke (d2), vel (d2).

imperativer: se, hør.

Relevansmarkører:

har jeg fortalt dig, ved du godt, det vil næppe overraske dig, med fare for at gentage mig selv.

Relevansmarkører findes formentlig kun som garderinger.

Selve relevanskravet er jo fundamentalt (ligesom intentionskravet) og der er ingen information i at markere at man overholder det, medmindre man er i situationer hvor relevansen er et problem, og man derfor vil sikre sig.

Sætninger som diskursmarkører.

I Urmsons artikel (1949) om parentetiske verber fremgår det tydeligt at også anførende sætninger kan stå parentetisk:

(28) Jeg skal være der på slaget, sagde han
Anførende sætninger falder funktionelt ind under de kategorier vi har haft fat i hidtil, ved at de angiver for hvis regning en ytring skal opfattes, den talendes eller en andens, og angivelsen har konsekvenser for den talendes vederhæftighedsforpligtelser. De er således engagements- og distancemarkører. I (28) er den talende forpligtet på at han sagde at han ville være der på slaget, men selve løftet er ikke den talendes ytring. Det er helt samme funktion som man også finder leksikaliseret i verbalrødder, fx modalverbet skulle i betydningen 'siges af andre':

(29) Arafat skal have insisteret på FNs delingsplan
I grammatiske håndbøger opfattes den direkte tale normalt som et led i sætningen, i (30-32) som objekter og som styr-else til en præposition. I (31) og (32) kan den direkte tale da også substitueres med en nominal ledsætning: *så tænkte jeg at nu skulle jeg have dyreryg..; at du hele tiden tænker på om det er rimeligt det du gør*. Men det er næppe muligt i (30), og slet ikke i (34), hvor relevansgarderingen jeg ved ikke om du hørte indleder en tekst der består af flere ytringer.

(30) jeg sagde hvad er der i vejen.

(31) <Jeg fik en menuseddel og> [så tænkte jeg] nej nu skal jeg have dyreryg og jeg skal have vin.

(32) Jeg tror det er vigtigt at du hele tiden tænker på, er det rimeligt, det jeg gør

(33) så øh vil jeg gerne have at vide lidt om, hvordan er det i dag, hvem har i Danmark i dag, lov til at stemme

(34) Jeg ved ikke om du hørte...det var dronning Margrethe, hun havde... Der var sådan et M eller sådan noget lignende

De såkaldte ytringsbeskrivende verber som *indskyde, vedblive, fortsætte, afbryde, kværne løs* osv. har slet ikke syntaktisk mulighed for at tage sætningsformede objekter, men alligevel fungerer de fint i diskurspositionerne.

(35) Hvordan er det i dag, hvem har i Danmark i dag lov til at stemme, kværnede hun løs

(36) Synes du det er rimeligt det du gør? vedblev hun

(37) Så afbrød han igen: Nu må I forholde jer åbent til mit forslag

(38) Så afbrød han igen: Nej altså, nu må I sgu forholde jer åbent til mit forslag

Som (38) viser kan den direkte tale igen selvfølgelig indeholde udfyldte diskurspositioner. Men ytringens egen diskursposition, den anførende sætning, angiver netop at den talende ikke har ansvar for den illokutionære værdi i den direkte tale, men kun for sin egen sproghandlings holdbarhed (sandhed).

Brugen af anførende verber i diskurspositionerne er da ikke styret af verbernes valensforhold. Den direkte tale behøver ikke være et nominalt led i forhold til de anførende verber, og den direkte tale behøver ikke have syntaktisk ledform, men kan være hele tekster. Det afgørende synes at være deres operatorfunktion, dvs. i denne sammenhæng sige deres mulighed for at angive den talendes art og grad af forpligtethed på ytringen.

Emotive interjektioner kan substitueres med frastiske sætninger (om modsætningsparret frastisk-neustisk, se i dansk fortolkning Glismann 1978). Det autentiske eksempel fra T1 lyder

(39) nej [jeg så godt da han kom hjem] så skyndte han sig at så havde han sådan en lille gul chopper en cykel og ned i skuret med dig og gemte den derinde ikke.

Den kantede parentes angiver her en sænket stemmeføring, som jeg tolker som en prosodisk angivelse af sætningens

diskursmarkørfunktion. Alle eksemplerne (40), (41), (42) og (43) er mulige, både strukturelt og i den givne kontekst.

(40) [jeg så godt da han kom hjem] så skyndte han sig..

(41) [nej da han kom hjem] så skyndte...

(42) nej så skyndte han sig...

(43) jeg så godt så skyndte han sig at..

alle med emotiv fortolkning. Mit bud på en tolkning af (39) er at det er konstruktion (40) udvidet med en emotiv markør: nej(jeg så godt da han kom hjem(tekst)).⁶

Ytringsskemaet.

På denne plads kan jeg naturligvis ikke fremlægge en udtømmende analyse af udfyldningsmulighederne for diskurspositionerne, pointen er derimod at vise hvilke typer af materiale der kan stå på positionerne overhovedet, og dermed hvorledes modellen topologisk systematiserer fænomener der i traditionel sætningsbaseret grammatik forbliver marginale og usystematiske. Ytringsskemaet kan fremstilles som i (44).

(44)	k	d1	/	tekst	/	d2
		nej	/	nu skal jeg.....vin	/	
		nej	/	så skyndte.....derinde	/	ikke
		jeg så godt				
		da.....hjem				
		jeg ved ikke	/	det var dronning		
		om du hørte		Margrethe, hun havde..		
				det var sådan et M..		
		jeg tror det	/	er det rimeligt det jeg /		
		er vigtigt		gør?		
		at du hele				
		tiden tænker				
		på				

⁶ Da-sætningen hører syntaktisk til det frastiske verbum så. Samtidig fungerer den som ekstraposition i forhold til tekstpositionen: da-sætningen genoptages med så.

Her er der altså endnu ikke taget stilling til hvilket materiale tekstpositionen udfyldes med.

Konjunktioner som diskursmarkører.

I talt sprog forekommer visse traditionelle konjunktioner og konjunktionale adverbier i sammenhænge, hvor de for en overfladisk analyse let kan fremstå som afbrudte sætninger, fx i (45) og (46):

(45) Steffen: Nej nej nej, fordi, det kan du sgu da nok se at sådan nogle lærere, ikke, de er ikke sådan (...) men altså, de kan jo nok indse hvad der er nogenlunde rimeligt, ikke

(46) så når nu at en af de små kom op for at fremlægge det så gik der en lærer med ikke p fordi p altså p så hvis den lille sådan han helt klapper i ikke så måtte læreren hjælpe ham på gled ikke men det skulle være ham der fremlagde det for jeg synes det er noget møg hvis det er læreren.

(47) jeg sagde hvad er der i vejen. ja p så han ville jo ikke rigtig sådan ud med det.

I disse eksempler kan de markerede forekomster af fordi og så ikke tolkes som konjunktionel eller adverbial. Fordi står ikke på konjunktionelplads i eksemplerne, det er slet ikke tilknyttet nogen ledsætning. Så står til venstre for fundamentpladsen: Er der så tale om to fundamenter, eller er der tale om afbrydelse og genoptagelse? Med diskursmarkøranalysen er ingen af delene nødvendige: så og fordi er diskursmarkører på d1.

For sås vedkommende er det egentlig ikke overraskende. Vi ved i forvejen at så kan være 1. parataktisk konjunktionel, 2. hypotaktisk konjunktionel, 3. konjunktioneladverbial, og udråbsordsfunktionen er ikke mere overraskende end at den kan slås op i retskrivningsordbogen.

(48) så, nu kan det være nok

Den her registrerede funktion er regulativ. Det eneste der muligvis er overraskende, er det temporale, berettende så på d1-pladsen i (47).

Forekomsterne af fordi i (45-46) er udfyldninger af diskurspositionen d1. Diskursmarkøren fordi angiver at den følgende tekst vil indeholde en begrundelse (ikke den følgende sætning). I (45) er det tydeligvis at-sætningen at sådan nogle lærere, ikke, de er ikke sådan, der giver det første bud på en begrundelse, ikke hovedsætningen det kan du sgu da nok se⁷.

Ytringsskemaet systematiserer de topologiske udtryk for ytringens illokutionære værdi, for talens refleksivitetsniveau (John E. Andersen 1987), og for dens tekstuelle forankring. Men positionen tekst kan udfyldes på flere forskellige måder. Jeg skal her kun komme ind på sætningsformet materiale og diskutere udformningen af sætningsskemaet. Strukturen af tekster og skemaet for sætningsemner kan jeg ikke komme ind på her.

3. Sætningens interne opbygning.

Finit verbum på konjunktionalplads i standardskriftsprog.

I flere forskellige grammatiske skoler har man arbejdet med at relatere hovedsætninger og bisætninger syntaktisk og ledstillingsmæssigt til hinanden. Jeg skal her holde mig til diskussionen af de germanske såkaldte V2-sprog ('verbet på 2. plads'). De omfatter de skandinaviske sprog, og tysk og nederlandsk (derimod ikke engelsk, islandsk og færøsk). Et hovedpunkt i diskussionerne har været det finitte hovedsætningsverbs placering. Man antager at det finitte verbum står på samme plads som det underordnede konjunktional i bisætninger. Denne diskussion er i dansk sammenhæng berørt i NYS 16-17, se heri Askedal 1986, Heltoft 1986a, Platzack 1986. I svensk sammenhæng er diskussionen ført for sætningsskemaets vedkommende i Platzack 1987a, 1987b. Sub-

⁷ Begrundelsen specificeres videre ud i den efterfølgende tekst, hvor altså er ny diskursmarkør for en forklarende uddybning.

stansen i analysen er at subjektets plads i hoved- og bisætninger er samme position:

(49) (-) hvis så de ansatte slet ikke vil have tillæggene
Dem vil så de ansatte slet ikke (-) have
Hvad mon så de ansatte egentlig vil have?

Dette fører til et sætningsskema der ser fx således ud.⁸

(50)

F	R	a	/	n	prædikation	a	vV	N	A	/
(-)	hvis	så	de	ansatte	ikke	vil	have	tillæggene	(-)	
Dem	vil	så	de	ansatte	ikke	(-)	have	(-)	(-)	
Hvad	mon	så	de	ansatte	egent-	vil	have?	(-)	(-)	
					lig					
De	vil	så	(-)	nok	(-)	have	generelle	(-)		
							tillæg			

Denne models styrke er forenklingen af skemaerne: Der er ét skema i stedet for to; realitetsangivelsen (konjunktion eller finit verbum) står i samme position R (realitetsangivelsens plads). Dens svaghed er at den er skriftsprogsbaseret.

* Sætningsskema for talesprog.

Modellen som den står i (50) har to hovedsvagheder. Den ene er at den ikke forudsiger muligheden for hovedsætningsledstilling i ledsætninger som i eksempel (8)-(9). Den anden er at den ikke medtager det pleonastiske at (se (10-12)). Det pleonastiske at er typisk for dansk talesprog. Jeg tør ikke

⁸ Neksusfelt-indholdsfelt slås sammen til et felt for den syntaktiske prædikation, nukleus. I disse mellemregninger må jeg forenkle voldsomt. Positionen for frie adverbialer er uden for nukleus, og ikke medtaget her. Tungtledposition og letledsposition er heller ikke medtaget. I øvrigt, se Erik Hansen 1970 om adverbialpositionerne inden for og uden for nukleus.

hævde at det er kendt fra alle dialekter og egnssprog, men jeg har fundet det i de klassiske dialekter fra bornholmsk og skånsk i den ene ende over ømålene til et jysk pleonastisk te. Det er højfrekvent i moderne københavnsk talesprog, og høres nu daglig i nyhedsreportage, så snart den talende slipper manuskriptet. Det er derimod ikke offentligt dansk skriftsprog.

Jeg har andetsteds (1986a, 1986b) argumenteret for at tolke det pleonastiske at som en markør for det finitte verbums realitetsposition. Det markerer at den følgende proposition er realitetsmæssigt afhængig af leksikalisk styring, enten den samme sætnings konjunkional, eller en overordnet sætnings styrende verbum. Inddrager man det pleonastiske at løser man i samme greb problemet med konjunkionalpositionen i hovedsætningsformede ledsætninger. Det topologiske system som det foreligger i talesproget, har én og kun én konjunkionalplads, yderst til venstre. Det finitte verbum står på R2, når det angiver realitet. R2 kan i øvrigt kun udfyldes med det pleonastiske at, der markerer begyndelsen på en art indre proposition, styret af den underordnende konjunktion (eller hvis konjunktionen igen er at eller som, af semantiske forhold i matrixsætningen). De to skemaer adskiller sig kun ved positionerne F og a1. F forudsætter V på 2. plads.

(51)

R1	F	R2	a2	Prædikation
fordi	så	kunne	(-)	ministeren ikke længere forstå problemet
før	så	kom	(-)	der en pressemeddelelse...
at	ham	ville	jo	Ole tage sig af

R1	a1	R2	a2	Prædikation
fordi	så	at	(-)	ministeren ikke længere kunne forstå problemet
om	(-)	a	(-)	ræwinj va jemmas (10)
som	(-)	ad	(-)	de ståcka bina i (12)
som	æ	a	(-)	de har holdt (52)
	ikke	at	(-)	jeg stod af (56)
når	så	te	(-)	maltet det havde fået den her omgang (DDT III:47)*
når	(-)	te	så	det skulle brygges (smst.)

Supplerende eksempler:

- (52) Der er så meget som æ a de har holdt
(hørt eksempel, jysk regionalsprog, den nøjere stedsfastelse er ikke en pointe her)
- (53) bryggjninjen va et arbaj a kvinjfolken skulle passa
(Bornholmsk, DDA I:68)
- (54) enj kloger hunj a der hed Nobbes
(Bornholmsk, DDA 1:49)
- (55) Du skal jo sørge for, ikke at det bliver nødvendig
(nl. at spænde ben; hørt eksempel fra fodboldbanen)
- (56) Det var da godt, ikke at jeg stod af
(hørt eksempel i S-toget, København)

Eksempel (55) og (56) må her tælle som eksempler på det jeg ovenfor har kaldt realitetsstyringen i sætninger. Ledsætningen i (56) er faktitiv, informationsfokus ligger på oversætningen. Faktiviteten bestemmes af adjektivet god. På det

* Maltet er naturligvis i ekstraposition her. Ekstrapositionspladserne udelades her.

pleonastiske *ats* plads kunne finittet have stået, så ville sætningen have været markeret assertiv. Denne illokutionære funktion er ikke mulig i (56), man kan under ingen omstændigheder finde hovedsætningsledstilling i ledsætninger styret af emotive adjektiver som *god*. Det ville føre til inkonsistens mellem faktivitet og konstativitet.

Det pleonastiske *at* indordner i første omgang ledsætningens realitet under konjunkionalpladsen R1. Men da denne igen er tom (= udfyldt med konjunktionalt *at*), indordnes hele sætningen under matrixsætningens styrende verbum. I (55) er ledsætningen non-faktiv, på grund af det syntaktiske prædikats regulative funktion (*skal sørge*). Jeg kan ikke har fremlægge realitetssystemets topologi i sin helhed. Eksemplerne (55) og (56) er også oplagte paralleleksempler til *at*-infinitivers topologi. Ser man bort fra subjektpositionen, er de helt parallelle (om infinitivskemaet, se Erik Hansen 1970, 1977)

LS:	a	R2	(n	a	v)	V	N	A
INF:				a	at	V	N	A

At-infinitiver er umarkerede for realitet. Infinitivmærket *at* [ɔ] optræder i realitetsløse verbalhelheder. Det står på den position hvor der kunne have stået et modal- eller hjælpeverbum, dvs. det optræder altid et sted i kæden af infinitiver, medmindre et hjælpe- eller modalverbum bliver finit. Infinitivmærket kan synkront anskuet næppe forbindes morfemisk med det pleonastiske og konjunktionale *at*, men funktionen er parallel. Det konjunktionale og pleonastiske *at* angiver at en proposition (hhv. ydre eller indre) er umarkeret for realitet, infinitivmærket angiver at et syntaktisk prædikat (VP) er umarkeret for realitet.

Hv-konstruktioners topologi.

Så længe vi holder os til standardsproget giver *hv*-led ikke særlige problemer. Relationerne mellem (57, 58, 59 og (60) kunne godt klares i skriftsprogsskemaet

(57) hvor er nu pengene forsvundet hen?
(58) hvor mon nu pengene er forsvundet hen?
(59) (han spurgte) hvor nu pengene var forsvundet hen
(60) (han spurgte) om nu pengene alligevel var væk

Se Skema (61). Disse *hv*-led er alle fokusled, dette er topologisk markeret i (57-58) med fokusleddene i F. Derimod følger *hv*-leddet i afhængige spørgesætninger konjunktionaltolkningen. *Hv*-led i afhængige spørgesætninger er fokusled, men kan også siges at fungere som konjunktioner. Da dette ikke er samme position, må der vælges. I standarddansk følger de konjunktionaltolkningen og står på R, i lighed med egentlige konjunktioner, og med *hv*-led i relativsætninger.

(61)

F	R	a	prædikation
---	---	---	-------------

Hvor er nu pengene forsvundet hen?

Hvor mon nu pengene er forsvundet hen?

(han spurgte) hvor nu pengene var forsvundet hen

(han spurgte) om så pengene alligevel var væk

Man kan faktisk i dansk finde autentiske eksempler og tendenser til at også *hv*-leddet i afhængige spørgesætninger behandles som et fokusled.

Non-standardeksempler på fokusplacering i afhængige spørgesætninger.

I tilfælde hvor *hv*-leddet er komplekst, eller måske helst tungt, kan man finde eksempler på *hv*-led efterfulgt af relativkonjunktionen *som*. Denne struktur er almindelig i

non-standardsprog. Jeg har selv fundet den hyppigt i studenteropgaver, fx i

- (62) hvilken af de to tolkninger som han vil foretrække
- (63) hvilken af de to tolkninger som så at der er mest hold i
- (64) hvor i hede hule helvede at pengene var blevet af

Det sidste eksempel er med det pleonastiske at. Det er en nul-relativsætning (se Lars Heltoft 1986b).

Denne types topologi er klar nok. Relativkonjunktionen står på R1, hv-leddet på fokuspladsen til venstre for R1, og det pleonastiske at på R2. De afhængige spørgesætninger tolkes på denne måde i analogi til relativsætninger, men i modsætning til rigssproget ikke med hv-leddet som relativkonjunkional.

(65)

Fokus	R1	a	R2	a	Prædikation
hvilken af de to tolkninger	som				han ville foretrække
hvilken af de to tolkninger	som	så	at		der er mest hold i
hvor i hede hule helvede			at		pengene er blevet af
hvorfor	mon	så	at		pengene er væk?

Hv-leddet er topologisk set fællesleddet, som indleder en relativsætning. Dette mønster svarer helt til kløvninger, hvor fokuserede subjekter, objekter og styrelser for præpositioner tager som-relativsætninger, mens adverbialer og prædikativer tager nul-relativer. Se nøjere Lars Heltoft

1989, hvor andre af konstruktionens formelle træk gennemgås. Et enkelt kommer med her: Man kan sideordne denne relativsætning med en anden, morfologisk fuldstændig relativsætning, og eksempel (66) er autentisk. Eksemplets pointe er at hv-leddet fungere som fællesled for både som-relativsætningen, og for sekvensen Team Danmark er i berøring med.

(66) Modellen viser, hvilke institutioner eller samfundsgrupperinger Team Danmark er i berøring med og som de kan have interesse i at henvende sig til

Distributionen af konjunktionen som i sådanne fokuserede afhængige spørgesætninger svarer som nævnt til kløvninger, og kløvningers eftersætninger er jo også konstrueret som relativsætninger.

4. Hovedsætning og bisætning - topisk og leksikalsk realitetsangivelse.

Sætningsskemaet for talesprog har den styrke frem for - skriftsprogsskemaet (50), at det medtager ledsætninger med hovedsætningsledstilling. Det er derimod ikke muligt længere at gennemføre reduktionen til ét skema, men relationen mellem skemaerne er klar.

Topisk realitetsangivelse (V på 2. plads).

R1	F	R2	a	/	n	a	v	V	N	A	/
at	minis- teren	kunne	jo	(-)	ikke	(-)	få	loven igennem			
fordi	så	får	(-)	vi	jo	ikke	(-)	malet hus i år			
Der	kommer	min Tro	Per Degn								
Den mand	må	(-)	I	aldrig	(-)	købe	hus	af			

F er den tekstuelle position, fundamentfeltet. Her står sætningens fundament (topic), dens markerede fokus, og de adverbielle forbindere som så, nu, derfor. Der gøres ikke topologisk forskel på disse typer, når V er på 2. plads.

Leksikalisk realitetsangivelse.

Her gøres der forskel på placeringen af fokuserede hv-led og de foranstillede sætningsadverbialer. Der er derimod intet fundamentfelt.

Fokus	R1	a	R2	a	Prædikation				
					n	a	v	V	N A
Hvor	mon	så	at	(-)	pengene	er	gemt	(-)(-)?	
Hvem af dem	som	(-)	(-)	(-)	pengene	gik	(-)	(-)	til
	fordi				han	gik	(-)	(-)	igen
	hvis	(-)	at	nu	pengene	duk-	(-)	(-)	op ker

Forskellen mellem de to skemaer er ikke en forskel mellem hovedsætnings- og ledsætningsskema. Det er en forskel mellem to systemer til angivelse af realitet. Hermed er der lagt op til at man endegyldigt opgiver ledstillingen som kriterium i definitionen af hovedsætning og ledsætning. Jeg vil foreslå at hovedsætninger defineres som sætninger der har deres egen angivelse af illokutionær værdi, og som kan stå alene. Funktionsangivelse og dependensforhold bliver afgørende i definitionen. Hermed er både den traditionelle hovedsætning og Diderichsens bisætninger uden oversætning (indledt med mon, bare, gid, måske, sikken, sæt), at betragte som hovedsætninger. De fleste andre traditionelle bisætninger er ledsætninger, inklusive spørgeformede konditionalsætninger. Ledsætninger med både V på 2. plads og under-

ordnende konjunktion er uselvstændige sætninger med egen angivelse af illokutionær værdi, og er altså en mellemtpe.

5. Kilder og teksteksempler.

Tekst 1 og tekst 2 udskevet efter Dansk Standard for Udskrifter og registrering af talesprog. Tillæg til SNAK 1987, 1. 1987

Tekst 1 (T1): Uddrag af Søndagsavisen 21.2. 1986. Interview med Solborg Ruth Christensen. Journalist Jørgen Poulsen.

Int.: Det var også engang du var på krobesøg
Solborg: ja/ det var på Blovstrød Kro. ud og spise middag. og da tog jeg turen igennem skoven, fordi S(vi var vi 'kunne)S risikere at politiet tog os hvis vi tog ad landevejen. og da gik jeg helt til Blovstrød p og så ind og så bestilte jeg noget mad. jeg fik en menuseddel og [så tænkte jeg]/ nej/ nu skal jeg have dyreryg og jeg skal have vin. det bestilte jeg. så siger jeg til tjeneren da jeg havde spist/ send regningen til Ebberødgård. og så mig ud. det gik stærkt.

Tekst 2 (T2): Uddrag af egen optagelse. Meddeler postassistent i Københavnsområdet.

der var engang p/ han var ikke mere end fem år tror jeg p/ så var der det her med at samle flasker ikke. ah ja han har vel været en fem fem seks år tror jeg. og så skulle de jo lige ud og samle flasker og så gik de og samlede alle de her flasker. og så kom de jo ud inde fra kroen og skældte dem her ud ikke. nej jeg så godt da han kom hjem så skyndte han sig at så havde han sådan en lille gul chopper en cykel og ned i skuret med dig og gemte den derinde ikke. jeg sagde hvad er der i vejen. ja p så han ville jo ikke rigtig sådan ud med det. så fik jeg jo så ud af ham det var dem der havde skældt ham ud deroppe og så var han jo altså bange for hende fordi så havde hun jo sagt jeg ringer efter politiet når I går der og tager de flasker der. ah jeg troede da godt når de flasker stod der p sådan noget troede jeg da godt vi måtte tage dem. så måtte jeg forklare der var forskel på dem der bare lå på jorden og så at de begyndte at samle inde på kroen ikke. ja det er sådan ja har der været noget af det. det var han meget forskrækket over det her at politiet kom. så han gemte den der gule chopper der. det var han ikke så stolt over.

Tekst 3 (T3) Uddrag af båndmaterialet til Anne Marie Heltoft og Kirsten Paaby: Tampen brænder. Gruppearbejdstime. Elev-diskussion om skoledemokrati. Teksten er ikke udskrevet efter "dansk standard". Komma angiver pause. p en længere pause.

og så, når nu at en af de små kom op for at fremlægge det, så kom der en lærer med, ikke Peter: men det, så ville vi sgu da også tabe, tror jeg. så ville der igen opstå problemer, jo det tror jeg. Steffen: nej nej nej, fordi, det kan du sgu da nok se at sådan nogle lærere, ikke, de er ikke sådan (...)men altså, de kan jo nok indse hvad der er nogenlunde rimeligt, ikke (...)

Helle: ja jeg tror at den måde <Mortensen> skrev op på p deroppe ikke også p altså det ville jo ikke lige p altså så vi kunne få nogle lærere til at være hos de små også ikke og så når nu at en af de små kom op for at fremlægge det så gik der en lærer med ikke p fordi p altså p så hvis den lille sådan han helt klapper i ikke så måtte læreren hjælpe ham på gled ikke men det skulle være ham der fremlagde det for jeg synes det er noget møg hvis det er læreren.

Tekst 4 (T4): Da capo d'amour. Optagelse af privatsamtale mellem medlemmer af Rockgruppen da capo d'amour. Udskrift ved stud.magg. Henrik Sternberg og Torben Gravesen.

DDA = Dansk dialektantologi 1-2. Udg. af Niels Aage Nielsen Odense 1978.

DDT = Danske dialekttekster I-V. Institut for Dansk Dialekt-forskning. København 1967ff.

Pamp, Bengt 1978. *Svenska dialekter*. Lund.

Litteratur:

Andersen, John E. 1987. Adverbier - sprogvidenskabens sted-børn. *Selskab for Nordisk Filologi*, årsberetning 1985-86. København.

Andersen, John E. og Lars Heltoft (udg.) 1986. Sæt-ningsskemaet og dets stilling - 50 år efter. *Nys* 16-17. København.

Andersson, Lars-Gunnar 1986. *Fult språk*. Malmø.

Andersson, Lars-Gunnar 1987. Talets signalord. I Ulf Teleman (udg.)

Askedal, John Ole 1986. Topologisk feltanalyse, koderingssy-stemer og pragmatiske funktions. I John E. Andersen og Lars Heltoft (udg.) 1986.

Diderichsen, Paul. 1946 (1962). *Elementær Dansk Grammatik*. København.

Glismann, Otto 1978. On Factives and Semi-factives. I John Weinstock (udg.), *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 3. Austin, Tex.

Glismann, Otto 1979. Om vurderende udsagn og emotive prædi-kater. I *Nys* 10-11. København.

Hansen, Erik 1970. Sætningsskema og verbalskemaer. *Nys* 2. København.

Hansen Erik 1979. *Dæmonernes port*. København

Heltoft, Lars 1986a. Topologi og syntaks. I John E. Ander-sen og Lars Heltoft (udg.) 1986.

Heltoft, Lars 1986b. The V/2-Analysis - a Reply from the Diderichsen Tradition. I Dahl and Holmberg (eds.), *Scan-dinavian Syntax*. Stockholm.

Heltoft, Lars 1989. Scandinavian hv-phrases - Topology or Syntax? I Jussi Niemi (ed.), *Papers from the 11th Conference of Scandinavian Linguistics*, Joensuu. Udkommer.

Linell, Per 1982. The Written Language Bias in Linguistics. *Studies in Communication 2*. Linköping.

Platzack, Christer 1986. Diderichsens positionsschema och generativ transformationsgrammatik. I John E. Andersen og Lars Heltoft (udg.) 1986.

Platzack, Christer 1987a. Huvudsatsordföljd och bisatsordföljd. I Ulf Teleman (udg.)

Platzack, Christer 1987b. Bisatser, huvudsatser och andra satser. I Ulf Teleman udg.

Schiffrin, Deborah 1987. *Discourse Markers*. Cambridge.

Teleman, Ulf (udg.) 1987. Grammatikens villovägar. *Skrifter utgivna av Svenska Språknämnden 73*.

Urmson, J. O. 1963. Parenthetical Verbs. Opr. 1949, optrykt i C.E. Caton (udg.), *Philosophy and Ordinary Language*.

HVAD SKAL VI MED FAGSPROG SOM FORSKNINGSSOMRÅDE?

Af Carol Henriksen

Sprogkløfterne i vores videnskabeligt og teknologisk højtudviklede samfund bliver større og større, ikke blot inter-lingvalt som resultat af en tiltagende internationalisering, men også intra-lingvalt inden for det danske sprogsamfunds egne grænser. Jo mere specialiseret vores samfund bliver, des større bliver forståelseskløften mellem forskellige fagspecialister indbyrdes og mellem specialister og ikke-specialister.¹

Der ligger en stor forskningsmæssig opgave i at undersøge mulighederne for at bygge bro over disse kommunikationskløfter, og i at omsætte det man når frem til ad en mere teoretisk vej til en praksis som fagspecialister der står i konkrete faglige formidlingssituationer kan drage nytte af.

Med disse mål for øje spørger man som forsker om det er mest hensigtsmæssigt at bygge videre på grundlag af den hidtidige fagsprogsforsknings præmisser og resultater,² eller om det ville være mere udbytterigt at betragte fagsproglig kommunikation fra nye indfaldsvinkler. Jeg er selv kommet til den konklusion at der er brug for et skift i perspektiv inden for fagsprogsforskningen. Hvorfor og hvordan vil jeg prøve at gøre nærmere rede for i det følgende.³

For at pege på nogle af de problemer jeg er stødt på i et forsøg på at forstå hvad fagsproglig kommunikation egentlig indebærer vil jeg først tage afsæt i en kritik af den eksisterende fagsprogs-

forsknings forsøg på at operere med begrebet "fagsprog" som en særlig form for sprog, afgrænset fra og anderledes end det som samme forsknings-tradition betegner som "almensprog", og dernæst i en kritik af fagsprogforskningens overvejende deskriptive fremgangsmåde, som manifesterer sig i statistisk-strukturalistiske beskrivelser på forskellige niveauer af udvalgte, men ikke lingvistisk definerede, "fagsprogstekster". Til sidst vil jeg præsentere og diskutere en fagsproglig kommunikationsmodel som bygger dels på afsenderens og modtagerens relationer til hinanden og til sagforholdet og dels på en række andre faktorer der er forbundet med fagsproglig kommunikation som proces. En model af den type jeg vil foreslå her, der tager udgangspunkt i en faglig forankret kommunikationssituation, samtidig med at den tager hensyn til fagspecialistens image og til hans faglige identitet, er velegnet til at give fagsprogsforskeren en teoretisk forståelse af fagsproglig kommunikation som en dynamisk aktivitet der foregår mellem mennesker i tid og rum. Og den er samtidig velegnet til at give fagspecialisten større indsigt i de komplicerede sammenhænge han skal tage stilling til i praksis når han vil kommunikere effektivt med andre, både specialister og ikke-specialister, i forbindelse med udøvelsen af sit fag.

"Fagsprog" - en faglig fiktion

Den eksisterende fagsprogsforskning bygger på en forestilling om at der findes et "fagsprog", en

særlig form for sprog der er afgrænset fra og anderledes end det der inden for samme tradition betegnes som "almensprog" - og dette til trods for at fagsprogsforskerne selv gennemgående har svært ved at drage en skarp grænse mellem disse to sprogformer.

Det det først og fremmest gælder om inden for en stor del af fagsprogsforskningen, hvad enten det drejer sig om en terminologisk, stilistisk, teksttypologisk eller tekstfunktional beskrivelse, er at vise hvori denne forskel mellem "fagsprog" og "almensprog" består. Men når man ser nærmere efter, så svarer "fagsprogets" grammatik fx fuldstændig til almindelig dansk grammatik. Hvis jeg må citere mig selv, beklageligvis fra en kontekst med et lidt andet ærinde:

"Første led i ordet tulipanløg udtales og skrives på samme måde som første led i tulipanstøttebuk, og ordet trafik bøjes på nøjagtig samme måde, hvad enten det drejer sig om togtrafik eller datatrafik. Ordet industrialautomation er ikke længere end dagligsprogets fødselsdagskringle, og sætningsbygningen er den samme i Miniaturisering og integrering af halvlederkomponenter har været af afgørende betydning for vort samfund som i sætningen Kærlighed og varme er af stor betydning for os." (Henriksen 1984:22)⁴

Hvis vi betragter "fagsprog" fra en sociolingvistisk synsvinkel, så står terminologiarbejde, fagsprogsprogsforskningens bærende konstruktion, over for de samme normeringsproblemer som alle andre former for sprognormering.⁵ Og set fra en leksikografisk synsvinkel skal "fagsprogets" ordforråd behandles på samme måde som andre ord i

sproget.⁶ Og fra en grammatisk-strukturalistisk synsvinkel ser det der kaldes "fagsprog" ikke anderledes ud end andre former for dansk sprog. De stilistiske "fagsprogstræk" som ofte bliver fremhævet som særlig kendetegnende for "fagsproget" findes også uden for såkaldte "fagtekster". Og på samme måde på det tekstfunktionelle plan: Her er det ikke bare "fagsproglige" tekster der har til hensigt at informere, overtale eller opfordre til handling.

"Fagsproget" som genstand smutter hver gang man prøver at indfange det, om det så er med terminologiske, grammatisk-stilistiske eller tekstfunktionelle metoder.⁷ "Fagsprog" viser sig gang på gang ikke at være andet end ganske almindeligt dansk sprog brugt af en specialist om emner der er forbundet med et særligt interesse- eller arbejdsområde. Når min 10-årige søn fortæller mig at han har brug for nye "trucks" til sin "skateboard" og jeg ikke fatter budskabets indhold til sidste detalje, så er det ikke fordi hans sprog er anderledes end det plejer at være. Det er fordi han har forstand på noget jeg ikke kender tilstrækkeligt til. Det er sagen der er fremmed for den som ikke er specialist inden for et bestemt område - og ikke sproget. Denne erkendelse er værd at holde fast i.

Form og funktion og "fagsproglige tekstkorpora"

En del af den senere tids fagsprogsforskning går stiltiende og tilsyneladende ret intuitivt ud fra at der findes "fagsprogstekster", som fx lader sig

klassificere ud fra teksttypologiske kriterier, og som kan beskrives formelt ved hjælp af leksikografiske, stilistiske eller tekstlingvistiske metoder. Her gælder det ofte om at indtaste/-læse så mange "fagtekster" som muligt i databasesystemer med det formål at opbygge "fagsproglige tekstkorpora" der forholdsvis nemt lader sig undersøge systematisk ved hjælp af edb. Her arbejder man fx med optællinger og procentberegninger af faglige gloser (hvordan man så afgør hvad det er), eller med en grammatisk-stilistisk karakteristik der opregner frekvensen af bestemte syntaktiske konstruktioner eller egenskaber som fx gennemsnitlig sætningslængde, antal passivkonstruktioner, upersonlige træk osv. - ofte med henblik på bagefter at kunne måle "graden af faglighed" og derved tekstens forståelighed.

Men hvor forståelig en tekst er afhænger i høj grad af modtagerens tidligere erfaringer og akkumulerede viden inden for tekstens emneområde - af modtagerens kognitive beredskab i forhold til **sagforholdet** - og ikke blot af tekstens interne-strukturelle egenskaber, som fx dens syntaktiske eller kompositionelle opbygning.

Selv om en bestemt fagspecialist havde fået et 13-tal med hjem fra et af de mange anti-ping-og-pamper-kurser⁸ vi sprogspecialister har været så flittige til at arrangere i de senere år (og fagsprogsforskeren af den grund ikke kunne opspore fx en eneste upersonlig- eller passivkonstruktion eller nogen tunge forfelter eller tunge nominaler i sit tekstkorpus), så ville samme tekst stadigvæk

kunne byde på forståelsesvanskeligheder, hvis læseren manglede tilstrækkeligt forhåndskendskab til specialistens fagområde.

Og her ville en frekvensundersøgelse af fag-specifikke termer heller ikke kunne sige noget sikkert om tekstens forståelighed. For hvornår er en fagterm en fagterm? For at svare på dette spørgsmål nytter det ikke bare at slå op i en teknisk eller juridisk ordbog. Når det gælder "fagtermers" forståelighed skal man, lige som før, spørge til modtagerens kognitive beredskab.⁹ For mig er "truck" fx ikke længere et uforståeligt fagudtryk. Den lille 10-årige fagspecialist var nemlig en dygtig formidler. Og jeg fik ved samme lejlighed udvidet mine videnskæssige forudsætninger. Sprogkløften mellem specialist og ikke-specialist er blevet mindre.

Dygtig formidling er et nøglebegreb når der er tale om at bygge bro over sprogløfterne, både store og små. Men dygtig formidling er ikke bare kunsten at betjene sig af en sprogform der er læsevenlig i en eller anden LIX-lignende forstand. Det er også at tage sit udgangspunkt i modtagerens formodede forhåndsviden om **sagforholdet** og, hvor det anses for nødvendigt, at anvende forskellige didaktiske midler i udformning af teksten for undervejs i kommunikationsprocessen at kunne supplere og uddybe den viden, man går ud fra at modtageren har. Og det er også at gøre tekstens budskab synligt for modtageren og at vise meddelelsens relevans. Og at virke troværdigt - og meget mere. Den eksisterende fagsprogsforskning

med dens tekstfiksering og dens strukturelle metoder giver ikke mulighed for at komme særlig langt når det gælder faglig formidling og forståelse.

Hvad skal vi så med fagsprog som forskningsområde?

Hvis formålet med fagsprogsforskningen er at udføre en form for grundforskning hvis resultater i sidste ende kan anvendes til at mindske sprogløfterne, og det vil i praksis sige **forståelseskløfterne**, mellem specialisterne indbyrdes og mellem specialisten og ikke-specialisten, så skal man, som jeg allerede har antydnet, fokusere mindre på en formel beskrivelse af "fagsprog" som en særlig afart af dansk og af "fagtekster" som sproglige særphænomener og i stedet tage fat på en undersøgelse af **fagsproglig kommunikation som en proces**, som en aktivitet der involverer mennesker med hensigter og videnskæssige forudsætninger og som indgår i sociale relationer med hinanden, og som en aktivitet fagspecialister har brug for at udføre på en effektiv måde i forbindelse med deres ofte stærkt specialiserede arbejdsområder. Dette indebærer også, at man i første omgang bør koncentrere sig mindre om en beskrivelse af det andet led i ordet "fagsprog" og i stedet kigge nærmere på det første led, nemlig **faget**, og på **den faglige afsenders** (fagspecialistens) videnskæssige og identitetsmæssige forankring heri. Og i fortsættelsen heraf skal man, som nævnt, også se på **modtagerens kognitive beredskab i forhold til faget**, på de videnskæssige forudsætninger modtageren har for at forstå sagen, det emne som teksten handler om.

En fagsproglig kommunikationsmodel

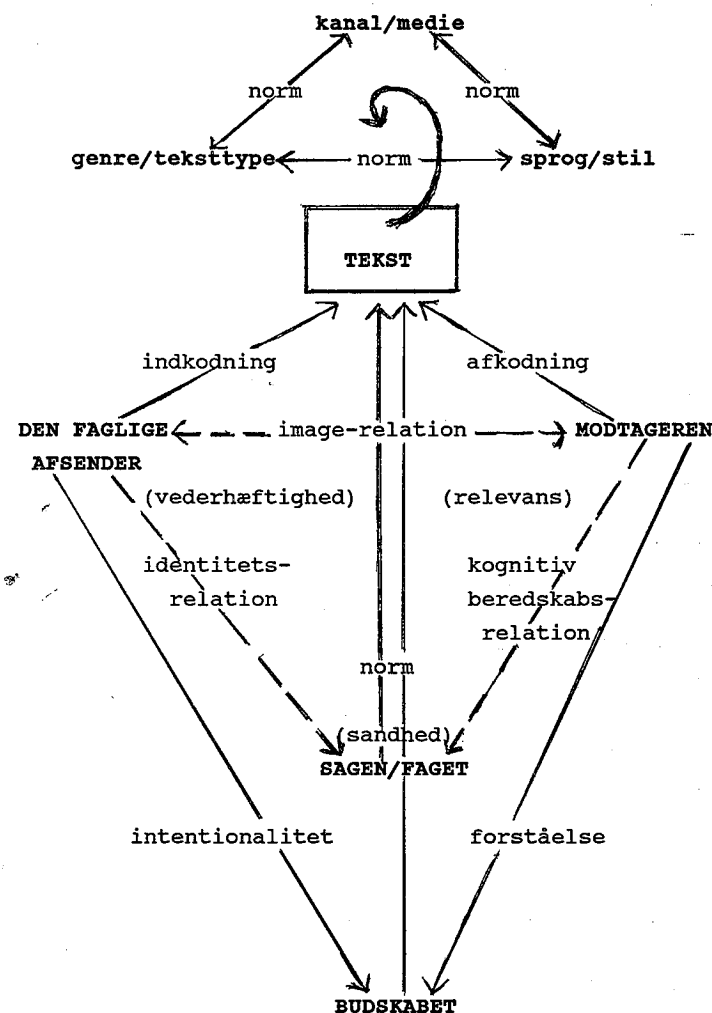
I forbindelse med mit forsøg på at opstille en model der kunne omfatte de mange forskellige faktorer der spiller en rolle ved fagsproglig kommunikation stillede jeg følgende krav:

1. Modellen bør kunne drage nytte af, og ikke være i strid med, eksisterende og anerkendte teorier inden for kommunikationsforskning, sprogsociologi og -psykologi, universalpragmatik, socialpsykologi og kognitionsforskning.

2. Samtidig med at bidrage til at give en bedre teoretisk forståelse af fagsproglig kommunikation som en social proces bør modellen også kunne lade sig anvende i praksis, dels som analysemodel i en videnskabelig-pædagogisk sammenhæng,¹⁰ og dels som praktisk-pædagogisk model i forbindelse med undervisning af fagspecialister.¹¹

3. Modellen bør placere "faget" (sagforholdet) og afsender/modtager-relationerne i centrum, og ikke "sproget", men med henblik på det praktisk-pædagogiske sigte bør den også kunne vise hvordan de nærmere betingelser for den sproglige og tekstlige udformning af det faglige budskab hænger sammen med selve kommunikationssituationen i sin helhed.

Den model jeg nåede frem til ser sådan ud:

Modellen her adskiller sig i sin konstellation fra en række kendte kommunikations- og tekstmodeller, men flere af elementerne vil være genkendelige.¹² Den er konciperet her med henblik på at afspejle fagspecialistens kommunikations-situation, men det skal understreges på det kraftigste at den ikke kun skal forstås som en "fagsproglig" kommunikationsmodel. Sagen kan teoretisk være et hvilket som helst emne, og den faglige afsender en hvilken som helst afsender. Nissen får ikke lov til at flytte ind her.

Det der nok er vigtigst at lægge mærke til i første omgang er modellens mulighed for at adskille **tre slags forståelse**, dels modtagerens forståelse af selve sagforholdet (hans kognitive beredskabsrelation til sagen, dvs. den "forstand på emnet" han møder op med som resultat af tidligere videnskabsmæssige erfaringer), dels modtagerens forståelse af hvad der ligger i budskabet (hans forståelse af afsenderens hensigt med henvendelsen), og som det tredje modtagerens forståelse af den konkrete tekst han har fået i hånden til afkodning (hans forståelse af budskabets tekstlige realisation fx i form af et skriftligt (eller mundtligt) dokument - kort sagt, kommunikationens sproglige og tekstlige udformning).¹³

Hvis vi spejlvender disse tre forhold vedrørende forståelse og betragter dem fra afsenderperspektivet, og samtidigt inddrager modellens praktisk-pædagogiske sigte, så kan man sige at det er afsenderens opgave dels at danne sig et billede af modtagerens forhåndsviden om emnet (af mod-

tagerens kognitive beredskab), dels at udtrykke sig entydigt og gennemskueligt om formålet med sin henvendelse (intentionalitet) og desuden at udforme (indkode) sit budskab i et sprog som modtageren kan forstå.¹⁴ Modellen her giver et helt andet og betydelig mere nuanceret billede af forståelighed end den hidtidige fagsprogsforsknings forsøg på at bestemme "grader af forståelighed" målt ved formelle kriterier.

Det som modellen kommer til at synliggøre ved at placere sagforholdet i centrum er bl.a. behovet for en supplerende, i selve teksten, af den mindre specialiserede modtagers videnskabsmæssige forudsætninger (fx ved hjælp af definitioner, illustrationer, grafiske hjælpemidler og lign.).

Modellen afbilder også **tre relationer** (den inderste stiplede trekant) som forekommer i større eller mindre grad i enhver kommunikationssituation, men som er specielt fremtrædende og interessant netop i forbindelse med faglig formidling. Foruden **den kognitive beredsskabsrelation** som modtageren har til sagforholdet, har fagspecialisten en **identitetsrelation** til sit fag (en faglig identitet), og både afsenderen og modtageren har en **image-relation** til (dvs. et billede af) hinanden. Disse relationer udgør kernen i al fagsproglig kommunikation og bør efter min mening medtages som uundværlige faktorer i enhver undersøgelse af "fagsprog".

Jeg har også indsat Habermas' krav om **vederhæftighed** og **sandhed** i parentes i modellen,¹⁵ sammen med Grice's krav om **relevans**. Afsenderen

skal være vederhæftig i sit udsagn, det han siger om emnet skal være sandt, og emnet og budskabet skal være relevant for modtageren, ellers vil modtageren ikke interessere sig for det afsenderen har at sige til ham om det. De to første krav hænger nøje sammen med hinanden og med fagspecialistens image og faglige identitet. Fagspecialisten vil gerne opfattes som værende troværdig og kompetent, når han udtaler sig om sit fag. Modtageren skal kunne have tillid til, at det han siger om emnet er sandt, at han er til at stole på både som person og som specialist inden for sit område.

I modellen indgår der også flere faktorer og sammenhænge, som jeg her har udtrykt under ét ved begrebet *norm*. Hermed refererer jeg dels til de ofte traditionsbestemte tekstlige konventioner der gælder i forhold til bestemte teksttyper og inden for forskellige fagområder og dels til de normbetingede afhængighedsrelationer der eksisterer mellem genre og medie og mellem de sproglig-stilistiske træk der følger med ved valget af disse. En nærmere præcisering af disse normer, som i virkeligheden udgør en slags tegnsystem på tekstniveau, hører med som en vigtig del af, den praktisk-pædagogiske side af fagsproglig kommunikation. Den øverste del af modellen, vist her som et forstørret billede af *tekst-kassen*, og normrelationerne mellem sagforhold og tekst og mellem budskabet og tekst hører med til helheden, og kendskabet til disse normer hører også med til det samlede kognitive beredskab, ligesom kendskabet

til sproget som tegnsystem.

Modellen kunne fortsat uddybes, men jeg håber at den, som den er beskrevet her, vil kunne bidrage til en bedre forståelse af de kommunikative sammenhænge der indgår i fagsproglig kommunikation og af de spilleregler der gælder inden for faglig formidling. Og jeg håber også, at man i fremtiden, når man beskæftiger sig med fagsprogsforskning, vil reflektere nærmere over brugen af betegnelsen "fagsprog" - hvis man stadigvæk måtte finde det nyttigt at gøre brug af denne fiktion.

Every time you use
LANGUAGE,
it is for a
SPECIAL PURPOSE.

NOTER

1. "Ikke-specialist" i denne forbindelse skal forstås som en der ikke har det aktuelle fag som sit eget specialområde. En specialist inden for ét fag er således "ikke-specialist" når han står uden for sit eget fagområde.

2. I løbet af sit relativt korte liv som forskningsområde har fagsprogsforskningen bevæget sig fra næsten udelukkende at beskæftige sig med terminologiarbejde til også at inddrage syntaktisk-stilistiske, tekstlingvistiske og pragmatiske indfaldsvinkler i en formel beskrivelse af "fagsprog" og "fagsproglige tekster". For den der har lyst til at sætte sig ind i denne forsknings-tradition findes der en meget nyttig edb-baseret systematisk bibliografi indeholdende over 7,000

titler på bøger og artikler om emnet fagsprog fra ca. 1970 til i dag (inkl. ældre hovedværker) med genstandssprog dansk, engelsk, fransk, russisk og tysk, udarbejdet af Hans Kristian Mikkelsen (Århus) i samarbejde med Hans-Peder Kromann, Handelshøjskolen i København. Denne meget omfattende bibliografi eksisterer p.t. i en Apple-version men vil snart også blive gjort tilgængelig for forskere der kun har mulighed for søgning via MS-DOS.

3. Overvejelserne her udspringer af arbejdet med et fagligudviklingsprojekt om fagsproglig kommunikation som jeg udfører sammen med en kollega fra Handelshøjskolen i København, Vibeke Rehfeld (se fx Rehfeld 1988). De konkrete spørgsmål vi stillede i forbindelse med projektet var af typen: Hvad sker der, både tekstligt og identitetsmæssigt, når fagspecialisten (fx ingeniøren) skal udtrykke sig skriftligt i en markedsføringssammenhæng? Hvordan kan fagspecialistens egne behov for at formidle et bestemt budskab med en høj grad af faglig præcision og troværdighed forenes med modtagerens krav på at møde en tekst der er interessant, relevant og forståelig? Og hvilke gennemløbsrestriktioner ligger der indbygget i de forskellige teksttyper der indgår i markeds kommunikationen? Projektet koordineres med et lignende udviklingsprojekt med arbejdstitlen "markeds kommunikation og kommunikationsanalyse" som udføres af Anita Scheurer fra Handelshøjskole Syd.

4. Trods den smule problematisering af begrebet "fagsprog" som citatet viser, har jeg selv tidligere opereret med dikotomien fagsprog/almensprog lige så ureflekteret som den tradition jeg nu er i gang med at kritisere.

5. Se fx de to artikler om fagsprog skrevet af fagspecialisterne inden for medicin, Povl Riis og Eigill Hvidberg, og fagspecialisten inden for anvendt og matematisk lingvistik, Henning Spang-Hanssen, i Nyt fra Sprognævnet 1988/2.

6. Kig fx i Nudansk Ordbog og se efter om "fagord" er behandlet på en anden måde en "almindelige" ord. Opgaven kræver selvfølgelig først at man kan se forskel på de to slags ord.

7. En udenlandsk fagsprogsforsker beskriver situationen således (LSP = Language for Special Purposes, den engelske betegnelse for "fagsprog"): "If there is one thing we have learned since we began toying around with the concept of LSP a dozen years ago, it is that LSP possesses an obvious reality in the conduct of everyday linguistic affairs, but that it is a mysteriously evanescent chimera when dragged into the cruel bright light of linguistic science." (Opitz 1982:185).

8. Jf. Erik Hansen 1971.

9. Om den snævre sammenhæng der findes mellem ordforråd og vidensforråd se fx Andersen 1980.

10. Her tænker jeg specielt på undervisning ved Handelshøjskolerne.

11. Fx kommunikationskurser for erhvervslivet.

12. Fx fra Bühler, Habermas, Grice og Roman Jakobson.

13. Disse tre slags forståelse (set i første omgang fra modtagerens perspektiv) minder om de tre første af Habermas' fire universelle krav til den kommunikativt handlende, nemlig "sich verständlich auszudrücken", at udtrykke sig forståeligt (så der er mulighed for korrekt afkodning), "etwas zu verstehen zu geben", at fremsætte noget som skal forstås (sagen) og "sich dabei verständlich zu machen", at gøre sig forståelig derved (gennemskuelig intention). Hans fjerde krav, "sich miteinander zu verständigen", at komme til forståelse med hinanden, udtrykkes her i form af image relationen, som netop kan siges at være en slags forstå-hinanden relation. (Habermas 1976:176).

14. Det har som regel kun været denne sidste slags forståelse der har været i fokus i anti-ping-og-pamper bestræbelserne. Dog går en større svensk undersøgelse af "Lagtexters begriplighed" flere skridt i retning af en anerkendelse af bl.a. læserens uddannelsesniveau og forhåndsviden om emnet som vigtige faktorer i forbindelse med tekstforståelse (Gunnarsson 1982). I en netop udkommet undersøgelse af radioavisens forståelighed peger Ib

Poulsen bl.a. på et for højt forudsætningsniveau og manglende eller utydelig modtagerrelevans som væsentlige årsager til at forståelsen hæmmes. Han konkluderer i denne forbindelse: "Først i anden række kommer de mere traditionelle faktorer som fx. svære og fremmede ord, sætningsord, tunge foranstillede led, indskud på indskud og andre skriftsprogssprægede sprogtræk." (Poulsen 1988:16).

15. Habermas udtrykker det sådan: "der Sprecher muß die Absicht haben, einen wahren propositionalen Gehalt mitzuteilen, damit der Hörer das Wissen des Sprechers teilen kan; der Sprecher muß seine intentionen wahrhaftig äußern wollen, damit der Hörer an die Äußerung des Sprechers glauben (ihm vertrauen) kan". (Habermas 1976:176).

LITTERATURENHENVISNINGER

Andersen, Torben. 1980. "Om ord og ordforråd". SAML 7. København: Institut for anvendt og matematisk lingvistik, Københavns universitet. s. 39-65.

Gunnarsson, Britt-Louise. 1982. Lagtexters begrip-lighet. En språkfunktionell studie av medbestämmandelagen. Lund: Liber.

Habermas, Jürgen. 1976. "Was heißt Universalpragmatik?" i: Apel, Karl-Otto udg. Sprachpragmatik und Philosophie. Frankfurt am Main: Suhrkamp. s. 174-272.

Hansen, Erik. 1971. Ping og Pampersprog. København: Reitzel.

Henriksen, Carol. 1984. "El-teknikerens sprog". El-teknik. Fagmagasinet for elektronik og stærkstrøm. December 1984. s. 22-23.

Høedt, Jørgen et al., ed. 1982. Proceedings of the 3rd European Symposium on LSP. København: Erhvervsøkonomisk Forlag.

Opitz, Kurt. 1982. "LSP versus Common Language: The Muddle of Definiens and Definiendum". i: Høedt et al. 1982. s. 185-198.

Poulsen, Ib. 1988. Radioavisens forståelighed.

Forskningsrapport Nr. 2B/88. København: Danmarks Radio.

Rehfeld, Vibeke. 1988. "Teknikeren og almensproget - problemer i praksis". SPRINT 1988:2. s. 36-44.

Riis, Povl og Eigill Hvidberg. 1988. "Statslig ortografi - et hus splidagtigt med sig selv". Nyt fra Sprognævnet 1988/2. København: Dansk Sprognævn. s. 8-10.

Spang-Hanssen, Henning. 1988. "Fagord og stavning". Nyt fra Sprognævnet 1988/2. København: Dansk Sprognævn. s.6-8.

Dansk Radiærordbog

Af Henrik Holmboe

En radiærordbog er en ordbog, der gør det muligt i en samlet opstilling at finde ord, der rummer en bestemt delstreng på to eller flere bogstaver. Delstrengen kan være et bogstavpar, en stavelse, et morfem eller en del af et kompositum eller en afledning. Alle ord i ordbogens ordmængde, der rummer den søgte delstreng, vil være opført samlet, hvad enten delstrengen står initialt, medialt eller finalt i ordet. Denne opstilling er opnået gennem anvendelsen af en bestemt sorteringsalgoritme, som med ordmængden fra Dansk Retrogradordbog, Akademisk Forlag 1978, og Tillæg til Dansk Retrogradordbog, SAML 5, 1979, som input har produceret den radiære sortering. I radiærordbogen er der lige så mange indgange, som der er bogstavpar i inputordmængden, hvilket betyder, at radiærordbogen er ca. 8 gange så omfangsrig som Dansk Retrogradordbog. Det er således ikke underligt, at en sådan ordbog først er blevet udtænkt og fremstillet i en tid, da man har kunnet tage datamaten til hjælp; at udarbejde en sådan ordbog manuelt ville selvfølgelig ikke have været umuligt, men dog have været et arbejde af et afskrækkende omfang.

Opslag i radiærordbogen foregår på den måde, at man først bruger den ønskede delstrengs to sidste bogstaver som nøgle cf. fig. 1; delstrengen eller morfemet "kraft" skal således findes ved hjælp af nøglen "ft", som vil stå med fed type i ordbogen. Derefter skal man med "ft" som udgangspunkt søge retrograd alfabetisk, indtil man har fundet hele morfemet "kraft", og man vil nu se, at alle ord, der rummer dette morfem, står samlet og ordnet på den måde, at den retrograde sortering med nøglen "ft" som udgangspunkt altid har prioritet over den progressive sortering, d.v.s. den progressive sortering bliver kun aktuel i en alt andet lige-situation. Det skal understreges, at det, man på denne måde finder, er i bogstavelig forstand alle belæg med delstrengen "kraft". Der vil være eksempler på, at der i en sådan række af belæg er repræsenteret mere end et morfem eller ord, hvis morfemstruktur ikke har noget med delstrengen at gøre; men denne "overgenerering" er uundgåelig, da udgangspunktet alene er det sproglige udtryk.

Den sorteringsalgoritme, som producerer den radiære sortering, er også opbygget med en nøgle på to bogstaver som udgangspunkt. Ethvert ord, som indgår i ordbogen, opløses i sine bogstavpar; ordet "kraft" opløses således i bogstavparrene "kr", "ra", "af" og "ft". Alle ord, der rummer et bestemt bogstavpar, samles nu i én bestemt sorteringsmængde. Heraf følger, at et ord skal forefindes i lige så mange sorteringsmængder, som det rummer

Fig. 1

chriscraft	anslagskraft
fingeraftryk	indbildningskraft
midssommeraften	tiltrækningskraft
sensommeraften	manddomskraft
telegraftråd	guddomskraft
biografteater	livskraft
giraftrusser	livskraftig
kraft	lovskraft
kraftanstrengelse	drivkraft
kraftcentral	fyraften
kraftesløs	saft
kraftfoder	saft
kraftidiot	saftvand
kraftig	saftflaske
kraftkiide	saftholdig
kraftløs	saftig
kraftprøve	saftiggrøn
kraftspring	saftning
kraftstation	saftpresser
kraftudfoldelse	saftig
kraftudtryk	altaasaft
kraftværk	tryghedsaftale
vandkraft	fredsaftale
spandkraft	underhåndsaftale
købekraft	forhåndsaftale
tyngdekraft	valnødsaft
bagekraftig	valnøddesaft
lægekraft	valmuesaft
viljekraft	druesaft
virkekraft	ikkespredningsaftale
dømmekraft	voksafttryk
kernekraft	sankthansaften
kernekræftværk	mortensaften
sekraft	citronsaft
hestekraft	rabarbersaft
slagkraft	helligtrekongersaften
sprængkraft	bromørsaft
ikrafttrædelse	nytårsaften
ikrafttræden	sabbatsaften
ikrafttrædt	slotsaftapning
centrifugalkraft	husaftale
tangentialkraft	livsaften
centripetalkraft	taft
maskinkraft	uafvættelig
donkraft	efter
skaberkraft	efterabe
lærerkraft	efterabelse
urkraft	efteraber
arbejdskraft	efterbehandle
modstandskraft	efterbehandling

bogstavpar. Ordet "kraft" har følgelig plads i fire forskellige sorteringsmængder. De enkelte ord i hver sorteringsmængde transformeres nu således, at den del af ordet, der står foran det bogstavpar, der er karakteristisk for sorteringsmængden, spejlvendes. De strenge, der nu fremkommer, alfabetiseres forfra og progressivt efter de normale alfabetiseringsregler. Til slut spejlvendes den del af strengen, der står foran det karakteristiske bogstavpar, igen, hvorved ordet er tilbage i sin oprindelige form. Centreres man nu ordmængden omkring det karakteristiske bogstavpar, vil man kunne se, at man har opnået den ønskede sortering, som har fået navnet radiær, fordi søgningen foregår fra centrum først mod venstre og derefter fra centrum mod højre. Fig. 2 illustrerer sorteringsalgoritmen trin for trin. Kolonne A viser en række ord i alfabetisk rækkefølge, som alle rummer bogstavparret "ft", og som derfor er en del af sorteringsmængden "ft".

Fig.2

A:

aften
aftræk
drivkraft
fyraften
girafttrusser
ikrafttræden
kernekræftværk
kraft
kraftanstrengelse
kraftig
livskraftig
saftig
skaft
vandkraft

C:

a-ften
a-ftæk
aks-ft
arig-fttrusser
ark-ft
ark-ftanstrengelse
ark-ftig
arkdnæ-ft
arkenrek-ftværk
arki-fttræden
arksvil-ftig
arkvird-ft
aryf-ft
as-ftig

B:

aften
aftræk
arkvirdft
aryfften
arigfttrusser
arkifttræden
arkenrekftværk
arkft
arkftanstrengelse
arkftig
arksvilftig
asftig
aksft
arkdnæft

D:

aften
aftræk
skaft
girafttrusser
kraft
kraftanstrengelse
kraftig
vandkraft
kernekræftværk
ikrafttræden
livskraftig
drivkraft
fyraften
saftig

E:

aften
aftræk
skaft
girafttrusser
kraft
kraftanstrengelse
kraftig
vandkraft
kernekræftværk
ikrafttræden
livskraftig
drivkraft
fyraften
saftig

Kolonne B viser de samme ord, men nu transformerede således, at den del af ordet, der står foran "ft" er spejlvendt. Kolonne C er den alfabetiserede udgave af kolonne B. I kolonne D er den del af strengen, der står foran "ft", spejlvendt igen, således at ordet nu atter optræder i sin vante form. Kolonne E er en mere brugervenlig udgave af kolonne D, idet bogstavparret "ft" i alle ordene nu udgør en søjle og derfor let lader sig identificere som søgenøgle.

Det er mit håb, at radiærordbogen vil komme til at bidrage til udforskningen af dansk sprog. Den kan give sin bruger nem adgang til information om bogstavgrupper og morfemers optræden i danske ord og dermed også belyse fænomener som komposition og derivation. Et område, hvor radiærordbogen allerede har vist sig brugbar og nyttig, er undervisning af ordblinde. En del af undervisningen af elever med dette specielle sproglige handicap går ud på at lære eleverne at genkende ordbestanddele, der omfatter flere bogstaver.

Eleverne skal så lære at opbygge en læseproces herudfra. I denne sammenhæng har det vist sig nyttigt at kunne præsentere mange eksempler på de enkelte ordbestanddele, der til sammen udgør inventaret af grundelementer for læseprocessen. Det bør her erindres, at et sådant inventar er meget større end det inventar på ca. 60 bogstaver - store og små - , som den ikke ordblinde læser kan klare sig med.

Der forefindes indtil videre et eksemplar af Dansk Radiærordbog på Afdeling for Datalogvistik på Handelshøjskolen i Århus samt på Hovedstadens Ordblindeskole i København. Begge steder er evt. interesserede velkomne til at benytte ordbogen.

NAR INTERPRETAMENTA OVERSÆTTES I STEDET FOR LEMMATA,
"OMKRING" I EN OND CIRKEL I CHRISTIERN PEDERSENS
VOCABULARIUM, 1510

af NIELS HAASTRUP

I Translation a Traditional Craft behandler Eric
Jacobsen ¹⁾ en ond cirkel, nemlig det velkendte træk,
at tekstarbejdet i middelalderen kunne opdeles i dels
en bearbejdelse af tekstens sproglige overflade, dels
i udtydningen af tekstens mening. Om oversættelser
gælder det samme (Citat pag. 98 midt:)

And finally there was the tendency, hardening
into a sort of vicious-circle tradition, to
consider everything relating to the sense as the
glossator's task: having substituted for each
word of the original one or more of the new
tongue, the translator felt free to leave the
problem of meaning to the glossator -

Det mest udprægede eksempel fra den danske tradition
er Den ældste danske Bibeloversættelse fra slutningen
af det 15. århundrede (Molbech, 1828, Haastrup 1968a,
1969 og 1987b). Her findes talløse eksempler på syno-
nymrækker og forklaringer indføjet i oversættelsen
²⁾ normalt uden markering af deres karakter af
tilføjelser (Haastrup 1965, 1968b, Diderichsen 1968).

Til brug for såvel en ordret oversættelse som en
glossering kunne tekstarbejderen have glæde af en
ordbog. Især de større ensprogede, latinsk-latinske
ordbogsarbejder fra middelalder og renaissance giver
gode oplysninger på begge niveauer, dvs. såvel om

ordenes grammatiske egenskaber, som om deres betyd-
ning (Haastrup 1970 med mange henvisn.)

De mindre ordlister - og det er oftest i dem, vi
finder oversættelser til folkesprogene - blander de
to niveauer på en besynderlig måde, som nok kan have
afstedkommet tekstlige uhyrligheder, og fejlagtige
forestillinger hos senere læsere om datidens tekst-
forståelse og gængse ordforråd.

Blandingen sker på den måde, som anføres i
overskriften. Når et tosproget vokabularium blev
udarbejdet, må det ikke så sjældent være sket på den
måde, at bearbejderen ikke oversatte lemma, opslags-
ordet, i det ensprogede, latinsk-latinske forlæg
direkte til dets folkesproglige ækvivalent, men
således at han oversatte forlæggets latinske betyd-
ningsforklaring, interpretamentum. Hvis et sådant da
fandtes, og leksikografen ikke var veget uden om
(Haastrup 1987a) med et "et significat prout sonat"
(Calepinus, 1509: artikelen circumscribo, jf. Fig.1).

Som vi skal se, er interpretamenterne af to
typer, den dominerende er anførelse af synonymer,
delvis etymologiserende, mindre udbredt er oversæt-
telse ved en sætning, således gengives adjektiver
undertiden ved en relativsætning.

Det er svært at tage stilling til, hvor udbredt
det har været at oversætte interpretamentet i stedet
for lemma. Hvis systemet blev gennemført konsekvent,
ville det være umuligt at afsløre uden kendskab til
oversættelsespraksis i andre kilder.

Vi ville stå overfor en anden vicious-circle med
uendelig rekursivitet. Men systemet blev mig bekendt
aldrig gennemført. Vi skal her give et indtryk af
dets udstrækning i et konkret tilfælde - ved at
undersøge nogle låneoversættelser.

¶ **Circumsto circūdo.** Ver. Circūstāt aīæ dextra læ uaq; frequētes: Au. ad Mier. passiuo vsus est. **Q**uā nos inqt negotiorū alienorū eorūq; secularium curis circumstēmur ingētib;: tñ epistolę tuę breuitati facile nō ignoscere. Hinc circumstātę quę in vna quaq; cōtrouērsia quęri solent & quasi quęstione in circumstant. Vide in dictione locus.

¶ **Circūstisto** is. p. circūdo ponit: siue ad obtinēdū defendēdū: seu offendēdū circū me pono? Li. lii. Cēturiones armati Metū circūstunt. **C**æsar. Si quis grauiori vulnere accepto deciderat circūstēbāt. i. firmabāt se circum fauētes ei & tela ab eo arcētes. Ver. At fessū tandem ciues infanda furentē Armati circumstunt.

¶ **Circūscribo** significat prout sonat. Per trāslatiōē circūscribere ē dolo in re cōtrahēda atq; cōmerciis aliquē bonis priuare: vt apud **S**enecā de eo q; fratrē circūscripsit in diuisione hereditatis cum ex altera parte matrē fratris: ex altera oīa bona posuisset. Am. pro decipe simpliciter posuit: cū inquit. Vicut adā mulier circūscripsit ita apostolum fœmīna circūuenit. Aliqñ in bonā partē pro colligere & cōprehēdere. **L**act. Cuius sciētię summā breuiter circūscribo vt neq; religio vlla sine sapiētia sit nec vlla sine religione probanda sapientia. **C**olumel. Diophanes bithynus vti cēsem totū **D**ionysij pœni magōis interpretē per multa diffusum volumīa sex epitomis circūscripsit.

¶ **Circūspicio.** Iuli. li. i. Primo latebras circūspicit. Hinc circūspēcto as. frequētatū. Ver. in **S**u. At pperās venit nescio quid circūspēctat.

¶ **Circūspēctus** qui in oēm partē circūspēctat: hoc est prudens & sagax. **C**ol. li. i. Nā illa solēnia sunt oībus circūspēctis vt ergastuli mancipia recognoscat: vt explorēt an diligenter vineta sint: an ipsę sedes custodię satis tute sint.

¶ **Circūspiciuus** cōponitur ex circum & spiciuus. & eum significat qui circumaspicitur.

¶ **Circūuado** pe. p. Liui. de secundo bel. mace. Repēte anceps terror hinc muros ascēdentib; romanis illic arce capta barbaros circūuasit.

¶ **Circūuenio** idē qđ circūdo. Liui. li. i. Sed cōsiliū & imperij simulatio fuit vt nec vobis ignoran-

Visse typer af ord, nemlig latinske ord med præfikser til hvilke der fandtes faste standardoversættelser i skoletraditionen, kan på en ret enkel måde vise noget om udbredelsen af denne procedure. Vi vælger som eksempel den ældste trykte ordbog med dansk tekst: Christiern Pedersens *Vocabularium ad usum Dacorum*, 1510.

Første udgaven (CPVOC1510) af denne latinskdanske ordbog udkom i Paris i 1510. Den er let tilgængelig i en facsimile-udgave (Bom & Haastrup, 1973, jf. Haastrup 1971). Selv om man må antage, at der har været håndskrevne forbilleder (Haastrup 1965, Frederiksen 1985), der kendes andre steder, f.eks. Sverige (Neuman) og Tyskland (Diefenbach), er CPVOC et pionerarbejde. I det mindste er det første gang man finder et stort dansk ordforråd ordnet systematisk omend på latinens præmisser. Dette har naturligvis fremprovokeret en række orddannelser fra skoletraditionen for at forklare de latinske ord i forlæggene (Lindemann, 1982 p.34).

Christiern Pedersen opgiver selv sine latinske latinske forlæg til vokabulariet – dog kun titlerne, ikke udgaverne. Det er Ambrosius Calepinus' (1435–1511) *Dictionarium*, første tryk 1502 (Starnes 1955 pag. 11sq), og Johannes Balbus de Janua's *Catholicon*. Værket skal være afsluttet i 1286, første tryk 1460 (Starnes 1955 pag 3f.), men kendt i talrige tidligere manuskripter (Marigo, 1936), også en bearbejdelse til fornsvensk Ups. C20 (Neuman 1918–42), og udnyttet ved oversættelsen af *Den ældste danske Bibeloversættelse* (Haastrup 1965).

Det er så heldigt, at der til CPVOC (latinskdansk 1510) er udarbejdet en håndskrevet "vendt udgave" (dansk-latinsk) af PK Thorsen (1851–1920). Den findes på KglBib, som NyKglS 2907, 4to. Man kan

Fig.1.

artiklen "circumscribo" i Calepinus 1509, fol. k2,v

således let finde alle "danske" ord, der begynder med et givet "dansk" standardpræfiks.

Man kan nu undersøge, hvor ofte ord med et givet dansk standardpræfiks findes som oversættelse af et lemma med den latinske modsvarighed, og hvor ofte de ikke gør det; samt, og her er pointen, yderligere undersøge, om forekomster af standardpræfikset, der ikke skyldes lemma, kan skyldes det interpretament, som vi kan finde i de latinsk-latinske forlæg, som ligger til grund for det latinsk-danske arbejde.

Til vor lille undersøgelse kan vi vælge mellem mange præfikser i standardoversættelse. En række eksempler gengives her med moderne ortografi; i den ene spalte alfabetiseret efter danske ord, i den anden efter latinske. Som det ses, er der nogle gentagelser i begyndelsen af den danske liste:

af	-	ab	ab	-	af
af	-	de	ad	-	til
for	-	ante	ante	-	for
for	-	pro	circum	-	omkring
iblandt	-	inter	con	-	sammen
igen	-	re	de	-	af
igennem	-	per	in	-	ind
imod	-	ob	inter	-	iblandt
ind	-	in	ob	-	imod
omkring	-	circum	per	-	igennem
over	-	super	præ	-	tilforn
sammen	-	con	pro	-	for
til	-	ad	re	-	igen
tilforn	-	præ	simul	-	tilhobe
tilhobe	-	simul	sub	-	under
under	-	sub	super	-	over

Vi udvælger til nærmere undersøgelse standardoversættelsen af circum. Det er omkring ^{a)} (Blatt 1957, Haastrup 1982a).

I N T E R P R E T A M E N T A

	OMKRING	ANDET
CIRCUM	23	7
ANDET	18	ca. 13.000 latinske ca. 8.000 danske

Fig.2. Kryds af interpretamenta på OMKRING eller ANDET med lemmata på CIRCUM eller ANDET. Ang. totalerne se Skautrup II. 148.

Lad os først se på de 23 eksempler i CPVOC, der er lige ud ad landevejen: Det latinske lemma er circum med et eller andet efterled, det danske interpretament indeholder standardoversættelsen omkring

om kring .. circum
om kring at sno .. circumago
om kring at skere .. circumcido
om kring at hugge .. circumseco
om kring skerelse .. circumcisio
om kring at boo .. circumcolo
om kring at lede .. circumduco
om kring at gaa .. circumceo
om kring at føre .. circumfero
om kring flyder .. circumfluus
om kring at kaste .. circumiacio
om kring at sende .. circummitto
om kring at beskerme .. circummunio
om kring at gere .. circumsepio
om kring at voxer .. circumnascor
om kring at scriffue .. circumcido ⁴⁾
om kring at staa .. circumsto (Idem: circunsi-
sto)
om kring at scriffue .. circumcribo (fejl for-
scribo)
om kring at see .. circumspicio
som kan om kring sees .. circumspicius
om kring at see .. circumlustro
om kring at gaa .. circumuado
om kring at flue .. circumuolito

C ante f.

n f n cīnamomū mī:kanelebarck
 m f f ciner ris vel cinis cineris. aske
 n a o cinereus a ū: som hør til aske
 n a o cinericius a ū: giorz aff aske
 v a t cīnefacio cis cere feci ctū: at gøre til aske
 n a o cīnefactus a ū: giorz y aske
 n f o cīniflo onis. kringel driuere
 v a t cīngo gis ere xi ctū: at giorde
 n f n cīngulū li. giorz eller belte
 n f m cīngulus li idem
 n f f cīnctura re: giorz delse
 n f f cīngula le. fadel giorz
 n f m cippus pi. stock
 p p o circa. hofl circiter idem
 p p o circum. om kring
 v a t circumago gis gere gi ctū. om kring at sno
 v a t circumcido dis dere di sū. om kring at skere
 v a p circumseco as are cui ctū. om kring at hugge
 n f f circuncisio onis. om kring skerelse
 v a t circuncolo lis ere lui tum. om kring at boo.
 v a t circumduco cis cere xi ctū. om kring at lede
 v n q circumceo is ire iui tū. om kring at gaa
 n f m circuitus tus. om gang
 v a n circumfero fers tuli latū. om kring at føre.
 n a o circumfluus a ū: som om kring flyder
 n a o circūforaneus ei. sō gerne vācker po toruet.
 v a t circūiatio eci ctū. om kring at kaste
 v a t circummitto tis si sū tere. om kring at sēde.
 v a q circumunto is ire iui itū. om kring at beskerne
 v a q circumsepio is ire pfi ptū. om kring at gere
 v o t circūnascor ceris at usū. om kring at vore
 v a f circuncido dis di sū. om kring at scriffue
 v n p circumsto as are stiti tum. om kring at staa
 v n t circumsisto is ere stiti idem
 v a t circūscribo is ere pfi ptū. om kring at scriffue
 v a t circumspicio cis ere xi ctū. om kring at see
 n a o circumspicius a ū: forsynlig

Fig. 3a CPVOC fol. d5. r
Rettelsesforslag til fejl ovf.

C ante f.

n a o circumspicius a ū: som kan om kring sees
 v a p circumlustro as are aui tū: om kring
 (at see
 v n t circumuado is ere si sū: om kring at gaa
 v n q circumuenio is ere ni tū. at beswige
 n a o circumuentus a ū: beswigen
 v a t circumueho is ere xi ctū: om at føre
 v f r e. circumiecto as are aui tū: ydelig om
 (at føre
 v a p circumuolito as are aui. om kring at flue
 n f m circus circi: cyrkell
 n f m circulus li. lyden cyrkell
 v a p circulo las aui atū are. at gøre kredz
 n f m circulator toris: som gør konstz i kretz
 n f m circulatorius a ū: som hør til kredz
 a d ū. circulatori: i kredz eller i rpg
 n f m circinus ni: cyrkell
 v a p circino nas are aui atū. tryn at gøre
 n f m cirrus cirri: endetop
 p p o cis: hofl citra neder føre eller forudem
 p p l citra incommodum: foruden skade
 n f f cisterna ne: kar at tage regn van vdy
 n f f cista ste: kyste
 n f f cithara re: harpe
 n f m citharhedus di harpere
 n a o citharedicus a ū: som hør til harpe
 n f f citharistria trie: harperynne
 v n p citharizo as aui atum: ath lege po
 harpe
 n a o citus a ū: snar
 a d ū. cito: snarligen
 n f q ciuis ciuis. borgere
 n f f ciuitas tatis: stad
 n a o ciuilis et hoc le. som borgere til hør
 n f f ciuilitas tatis: borgere leed
 n a o cinicus aum: som hør til borgere

Fig. 3b CPVOC fol. d5. v
Rettelsesforslag til fejl ovf.

Men så kommer problemerne. Omkring indgår også i
interpretamentet i 18 tilfælde, hvor lemma ikke
omfatter circum:

Interpretament "omkring" til andre lemmata end
"circum(-)". Alfabetiseret efter latinske indgangs-

ord, men med angivelse af fol.nr. i CPVOC1510:

b1.v1 ambio .. om kring at gaa
b1.v2 ambesus .. om kryng eth
f7.v deuerro .. om kringat (!) rode
h4.v exedo .. om kring at gnawe eller wd at
ede (h4.r-v)
k3.r gyro .. om kring at snoo
q1.r1 obambulo .. om kring at gonge
q1.r2 obaresco .. at visne trynt om kring
q1.r3 obedo .. om kring ath eedhe
q1.v obliño .. om kring ath smørge eller
smytte
q2.r1 obrodo .. om kring at gnaue
q2.r2 obrosus .. om kring gnaueth
q2.r3 obsero .. om kring at saa
q3.r obtexo .. om kring at ueue
q5.r offlecto .. om kring eller emod ath bøye
q8.r orbio .. om kring at gonge
s2.r peruagor .. om kring at vandre
u4.v quaquaversum .. allestedz om kring
y2.v septus .. om kring geerdeth

Vi skal nu se, til hvor mange af disse 18
eksempler vi kan finde forklaringen i de latinske
interpretamenta, der findes i de latinsk-latinske
forlæg for Christiørn Pedersens Vocabularium:
Calepinus og Catholicon. Calepinus er det mest benyt-
tede forlæg, så det vælger vi i første række og
supplerer med Catholicon, når det er nødvendigt.

b1.v1: ambio .. om kring at gaa,
Calepinus: ambio .. circuo

b1.v2: ambesus .. om kryng eth,
Calepinus: vide in dictione edo / edo .. ambedo
.. circumedo

f7.v: deuerro .. om kring at rode,
Calepinus: probe verro sive de loco verro

h4.v: exedo .. om kring at gnawe eller wd at
ede (h4.r-v), Calepinus: .. corrodo .. consumo

k3.r: gyro .. om kring at snoo,
Calepinus: .. circundo

q1.r1: obambulo .. om kring at gonge,
Calepinus: .. circumeo

q1.r2: obaresco .. at visne trynt om kring,
Calepinus: circumquaue aresco

q1.r3: obedo .. om kring ath eedhe,
Calepinus: circumedo

q1.v: obliño .. om kring ath smørge eller
smytte, Calepinus: circumfoedo.
Catholicon: oblinio .. Et est oblinire placare
lenem et dulcem facere ...; Catholicon: obliño .. et
est oblinere .. inficere deturpare ...;
Q20: oblinio .. blidka ok smørria, / obliño ..
forgiffua ok skæmma ...

q2.r1: obrodo .. om kring at gnaue,
Calepinus: circumrodo

q2.r2: obrosus .. om kring gnaueth (jf. ovf.)

q2.r3: obsero .. om kring at saa,
Calepinus: circumsemino

q3.r: obtexo .. om kring at ueue,
Calepinus: circumtexo

q5.r: offlecto .. om kring eller emod ath bøye,
Calepinus: circum vel contra flecto

q8.r: orbio .. om kring at gonge,
Calepinus: circumeo

s2.r: peruagor .. om kring at vandre,
Calepinus: (art. men ikke med "circum")

u4.v: quaquaversum .. allestedz om kring,
Calepinus: in omnem partem, (ikke med "circum")

y2.v: septus .. om kring geerdeth,
Catholicon: circumclusus

Som det ses, er der i de fleste tilfælde en forklaring at hente i forlæggenes latinske interpretamenta. Det gælder dog ikke interpretamenterne til deverro, exedo, peruagor og quaquaversum.

Jeg har ingen indlysende belæg fra andre kilder, og kan kun give en konjektur til et af belæggene: I interpretamentet til exedo, kunne corrodo være læst som circum-rodo.

Vi kan afslutte vor lille undersøgelse af udbredelsen af praksis for oversættelse af interpretament for lemma ved at kommentere den gruppe eksempler, hvor et circum i ordbogens latinske lemma ikke oversættes ved omkring, men på anden måde.

Det drejer sig om 7 eksempler:

Lemma: "circum", interpretament: ikke "omkring."

circuitus .. om gang d5,r; C20: pc. kringom
ganher circumforaneus .. som gerne vancker po
toruet d5,r. Calepinus: qui fora crebro versari
solent ..

circumspectus .. forsynlig d5,r. Calepinus: hoc
est prudens & sagax

circumuenio .. at beswige d5,v. Calepinus:
decipere seu insidiis inuoluere

circumuentus .. beswigen d5,v (jf. circumuenio)

circumueho (!) .. om at føre d5,v. Calepinus:
jf. circumuecto.

circumuecto .. ydelig om at føre d5,v. Calepi-
nus: circumueho .. a quo frequentatium cir-
cumuecto quod est sepe circumfero (jf. CPVOC
d5,r: circumfero .. om kring at føre)

Som det ses kan vi belægge fire af disse (circumfo-
raneus, circumspectus, circumuenio, circumuentus),
men ikke tre andre (circuitus, circumueho, circum-
uectus). I disse tre interpretamenta anvendes
præfikset om - og ikke omkring. Circuitus - om gang

kan skyldes, at vi har at gøre med et velkendt ord med en fast oversættelse; circuitus er ikke nødven-
digvis blevet opfattet som en sammensætning med cir-
cum. Antagelig står vi blot overfor et eksempel på
den praksis, vi kender fra vore dages ordbøger, men
som - momentant her i vor sammenhæng - fremstår som
en undtagelse. Anderledes med circumueho - om at
føre, selvom Calepinus forklarer med circumfero, og
CPVOC oversætter circumfero ved om kring at føre.
Denne uregelmæssighed kan jeg ikke forklare. (Ikke i
C20, Neuman 1918sq.).

Men alt i alt har vi ikke fundet mange ek-
sempler, hvor vi ikke kunne komme et godt stykke ved
at se på de latinske interpretamenta i forlæggene til
CPVOC. Princippet at oversætte interpretament for
lemma er nok udbredt, men har sine grænser, den onde
cirkel *) lukker sig ikke.

At denne praksis findes, og antagelig er
temmelig udbredt, bør minde os om, at mange andre
ordbogsarbejder, som citeres i vore sproghistoriske
værker og -ordbøger, ikke uden videre skal tages for
pålydende som kilder til sprogbrugen i deres samtid.

Det er mit skøn, at det vil være umagen værd at
betragte f.eks. Moths store dansk-latinske ordbogsar-
bejde fra denne synsvinkel, dvs. vurdere den - for
noget af ordstoffet - også som en oversættelse af en
"vendt" latinsk-latinsk ordbog (Skautrup II, 281f.,
Haastrup 1981). Men det vil kræve mange undersøgelser
først.

Tilbage til den første onde cirkel, som Eric
Jacobsen beskrev. Den beror på en teoretisk position,
der vil basere betydningsfunktionen på ordniveauet,
og ikke på ytrings- eller tekstniveauet, som i nyere
semantiske teorier (f.eks. Brask 1979 og Haastrup
1982a-b). Vi kan kommentere den ved at knytte et par

bemærkninger til Calepinus' artikel circumscribo (Fig.1). Ordet og verbalsubstantivet dertil circumscrip-tio har to betydninger. Den ene circumscrip-tio svarer til det græske periodus, den kunsthåndværks-hælsætning, der lukker sig om sig selv, semantisk og ryt-misk (Lausberg # 923). Den anden svarer til græskens perigráfein, "at bedrage" (Lampe, p.1063b). Er oversættelse da "bedrag"? 6) jf. Calepinus (Fig.1):

Per translationem circumscribere est dolo in re contrahenda atque commerciis aliquem bonis priuare

Nej, og dog. Translatio betyder jo ikke "oversæt-telse" i moderne forstand, det findes der andre ord for som interpretatio. Translatio betyder netop overførsel, f.eks. af ord fra et sprog til et andet (Catholicon, fol. b8v,b). Det vi har beskæftiget os med her, er Lehnübersetzungen, de kan som de latinske interpretamenta anvendes i en første bearbejdelse af en latinsk tekst på dens egne præmisser, dvs. inden for det latinske sprogfællesskab. Ved læsningen er det nødvendigt at afprøve de enkelte ords mulige betydninger i konteksten, netop ved at sammenligne mulighederne i de andre ord, som vokabularet stiller til rådighed i sine interpretamenta. De folkesprog-lige interpretamenta i CPVOC er kommet ind som et hjælpemiddel til et hjælpemiddel i en delprocedure, på vejen mod den egentlige interpretatio, som man ikke altid havde ambitioner om at nå på folkesproget (Haastруп 1982).

Derfor kommer vi med denne delprocedure ikke helt rundt i den hermeneutiske cirkel på folkesprogets niveau, men måske nok på latinens. Den egentlige tekstforståelse er blot ikke skriftfæstet så ofte. Så vi ved ikke altid, hvor dyb den var. Men spændende er det at se ind værkstedet hos the "traditional crafts-man", og prøve æggen på hans redskaber.

NOTER

1.) Mit foredrag er en dansk version af en festskriftartikel i Caie 1988, der skæmmes af en række trykfejl. I nærværende version har jeg desuden taget et andet standpunkt til gengivelsen af "afstand" mellem ord og bogstaver hos Christiørn Pedersen. Det ville være nærliggende at operere med halv afstand. Som det kan ses, har jeg her valgt at gengive halv afstand som hel afstand f.eks. i ordet om kring, der er gengivet som to ord.

2.) Som medarbejder ved Gammeldansk Ordbog kommenterede jeg på ordbog-ens sedler Den ældste bibelovers. udfra sådanne kilder f.eks. Catholi-con. En del af disse kommentarer er indgået direkte i DSL 1969, jf. indledningen.

3.) Selvom vi finder mange eksempler på komposita med omkring i CPVOC udgør de kun en mindre del af de opslagsformer, der er optaget i KalkarO. over ældre dansk med belæg i senere ordbøger (f.eks. Smith, Tursøn, Colding, Gram, jf. Skautrup 1944ff.: II,148, II,148, II, 280, III,16) og latinoversættelser som f.eks. Den ældste danske Bibelover-sættelse. KalkarO. har inkl. supplementet (Bd.V) 60 forskellige op-slagsformer på omkring. Kalkar har kun i beskedent omfang udnyttet materialet i CPVOC1510. Rent faktisk må han have forkastet som "danske" en betydelig del af de composita på omkring, der findes i CPVOC.

4.) Ordet må være fejlskrevet. Mellem circumnascor og circumsto findes hos Calepinus artiklen circumsidio, der ikke findes i CPVOC. Men heller ikke circumsidio kunne blive til omkring at scriffue.

5.) Det fører snarere til, at variationsbredden i folkesprogets inter-pretamenta indskrænkes og gøres fattigere end nødvendigt. Et eksempel: I CPVOC1510 findes interpretamentet "åbenbarelse" (obenbarelse m.v.) til flg. lemmata: apparitio, apocalipsis, detectio, epiphania, manifestatio, notio, patefactio, promulgatio, som gensidigt forklares ved hinanden i Calepinus' interpretamenta, heri indgår dog også ord, som ikke findes som lemmata i CPVOC: ostensio, demonstratio, revelatio.

6.) CPVOC oversætter translatio: forførelse eller oversættelse. Calepinus eller Catholicon giver ikke forklaringen, men Christiørn Pedersen følger her nok den gangse sprogbrug, hvor forførelse betyder "bedrag"/"vildledning" og oversættelse skal forstås helt bogstaveligt "overflyttelse" f.eks. af låneord fra et sprog til et andet, jf. KalkarO.

LITTERATUR

- Balbus, Johs de Janua, 1491: Catholicon, Venezia, inc.haun. 492
- Blatt, F., 1957: Latin influence etc. in Acta Congressus Madvigiani V.
- Bom, I., se Pedersen
- Brask, P., 1979: Model Groups etc. in Danish Semiotics, Orbis Litterarum suppl. 4
- C20 se Neuman
- Caie, G., & al., 1988: A Literary Miscellany, presented to Eric Jacobsen, Publ. of the Dept. of English vol.16, Univ. of Copenh.
- Calepinus, A., 1509: Dictionarium, Paris
- Catholicon, se Balbus
- CPVOC se Pedersen
- Det 16. århundredes danske vokabularer, UJDS, 1973ff.
- Diderichsen, P., 1968: Dansk Prosaehistorie I.1.
- DSL, 1969: Gammeldansk Bibeloversættelse, den utrykte del (med usigneret indledning ved Kaj Bom og N. Haastrup).
- Frederiksen, Britta Olrik, 1985: Vulgatas 118: Davidsalme i gammeldansk oversættelse, Biblioteca Arnemagnæana vol. XXXVIII, pag.264f.
- Hyldgaard-Jensen, K., 1988: III International Symposium on Lexicography, Tübingen.
- Haastrup, N., 1965: Omkring Den ældste danske Bibeloversættelse in Årsberetning for Selskab for nordisk Filologi 1963-64.
- Haastrup, N., 1968a: Infinitiv-skullende, skolegrammatiske studier i Den ældste danske bibeloversættelse
- Haastrup, N., 1968b: Bibeloversættelser in Diderichsen 1968
- Haastrup, N., 1969: in DSL
- Haastrup, N., 1970: Skolebøger, in KultLeks XV
- Haastrup, N., 1971: Christiern Pedersens reform - en latinsk reform in Studier i dansk dialektologi og sprogshistorie tilegnede Poul Andersen
- Haastrup, N. & Inger Bom: 1973 se Pedersen
- Haastrup, N., 1981: Anm. af Lindegård Hjorths udg. af Moths overs. af Ovids Metamorphoses, pag.125f. in Danske Studier 1981.
- Haastrup, N., 1982a: Sprogarbejdere med og uden bøger, om nogle skolebøger og rimkrøniken in Bogvennen 1982, Skrift. bog og billede i senmiddelalderens Danmark
- Haastrup, N., 1982b: Lolliana in Danske Studier 1982
- Haastrup, N., 1987a: Vernacular grammar as a calque of Latin grammar in Studies in the history of linguistics (in print)
- Haastrup, N., 1987b: On Phrasebooks in Hyldgaard Jensen 1987
- Haastrup, N., 1988: When "interpretamenta" are translated instead of "lemmata" or "Around" a Vicious Circle in Vocabularium ad usum Dacorun (1510) by Christiern Pedersen, in Caie, G. & al. ed. 1988.
- Jacobsen, E., 1958: Translation a traditional craft
- KalkarO: Kalkar, O., 1881ff.: Ordbog til det ældre danske Sprog I-V.
- Lampe, G.W., 1961: A Patristic Greek Lexicon
- Lindemann, M., 1982: Les apports du Thesaurus Theutonice lingue, in Wolfenbütteler Forschungen 18.
- Lausberg, H., 1960: Handbuch der literarischen Rhetorik
- Marigo, A., 1936: I codici manoscritti etc.,

- Molbech, C., 1828: Den ældste danske Bibel-Oversættelse
- Neuman, E., 1918-42: Latinsk svenskt glossarium efter Cod.Ups.C20
- ODS = Ordbog over det danske Sprog
- Pedersen, Chr., 1510: Vocabularium ad usum dacorum etc., facsimileudg. ved Inger Bom og Niels Haastrup in Det 16. århundredes danske vokabularer, UJDS, 1973ff., jf. også Thorsen.
- Skautrup, P., 1944ff.: Det danske Sprogs Historie I-V
- Starnes, D.T., 1955: Classical Myth and Legend in Renaissance Dictionaries
- Thorsen, P.K., utrykt manus. in KglBib. NyKglS.2907, 4to.

EN DRØFTELSE AF 'SJUSKEFONOLOGI'

I MODERNE KØBENHAVNSK RIGSMÅL,

ILLUSTRERET VED REDUKTIONSDERIVATIONERNE

FOR [dew]

Af Jan Katlev

I MKR kan det 'fonotaktiske ord' [dew], som er muligt rim for et stødløst blev uden hovedtryk, fremkomme ved kortere eller længere trinvis reduktioner, af den slags der ^{er} typiske for hurtigere flydende tale ; det drejer sig om ordsekvenser som

det er jo / det vil / det var .

I disse ordsekvenser er er og vil kandidater for en mere rent stilbetinget udtalevariation. Vi har dels en 'højere', mere formel, hyperartikuleret udtale

[æp]/[ve]

dels en ikke-formel, umarkeret udtale

[æ] / [ve]

som er den der forekommer i almindelig tale, der ikke er specielt markeret for højere stil eller særlig høj grad af tydelighed.

For at forenkle vil vi her ansætte at stilvariation ikke har nogen nødvendig sammenhæng med variation i taletempo.

Vi vil så nu se bort fra det højeste stilmiveau, og derfor operere med følgende udtaleformer som 'basisformer' for den variation der skyldes taletempo:

det er jo / det vil / det var

[³_{de}¹_æ²_{jo}] [³_{de}²_{ve}] [³_{de}²_{vap}]

Her angiver tallene 3/2/1 relative trykgrader inden for ordsekvenserne. - I det følgende skal vi ansætte en mekanisk sammenhæng mellem reduktion af segmenter og reduktion af trykgrader.

Vi opstiller nu herved for de ansatte samlede reduktionsderivationer som udgangspunkt for en drøftelse af de heri indgående skridtvisse reduktionsregler :

regel nr.	<u>det er jo</u>	<u>det var</u>	<u>det vil</u>
	³ _{de} ¹ _æ ² _{jo}	³ _{de} ² _{vap}	³ _{de} ² _{ve}
1)	³ _{de} ⁰ _æ ² _{jo}	-	³ _{de} ⁰ _{ve}
2)	-	-	³ _{de} ⁰ _{we}
3)	³ _{de} ¹ _{jo}	-	dew
4)	³ _{de} ¹ _{jo}	-	<u>dew</u>
5)	-	³ _{de} ¹ _{vap}	
6)	-	³ _{de} ¹ _{vp}	
1)	-	³ _{de} ⁰ _{ve}	
2)	-	³ _{de} ⁰ _{we}	
3)	-	dew	
	-	<u>dew</u>	
7)	³ _{de} ¹ _o		
8)	³ _{de} ⁰ _u		
	<u>dew</u>		

Regel 1) er en centralisering af vokal til ϵ . Foruden at være diakront velkendt fra dansk vs. svensk, er den velbelagt i andre synkrone reduktionsformer som

jeg kan [$^1j\epsilon$ $^1k^h\epsilon$] $\rightarrow$ [$^1j\epsilon$ $^1k^h\epsilon$]
kan det [$^1k^h\epsilon$ $^1d\epsilon$] $\rightarrow$ [$^1k^h\epsilon$ $^1d\epsilon$]

Ved på samme derivationsniveau at operere med formerne

er [ϵ] og var [$v\epsilon$]

har man placeret bortfaldet af finalt postvokalisk [-p] forskellige steder i hierarkierne i positionen hhv. efter [ϵ] og efter [ϵ]. Umiddelbart virker det også rimeligt at regne bortfald af en faryngal approksimant [p] for et mere graduelt fænomen efter den faryngale vokal [ϵ].

Derimod er der noget fonetisk sært ved den diskontinuerte, stilbetingede overgang fra [ϵ] til [ϵ]; sml. hermed, at man for ord som der/her med tydelighedsformerne [$d\epsilon$]/[$h\epsilon$] har reduktionsformer som [$d\epsilon$]/[$d\epsilon$]/[$d\epsilon$]/[$d\epsilon$]/[$h\epsilon$]/[$h\epsilon$]/[$h\epsilon$], men IKKE ** [$d\epsilon$]/[$h\epsilon$].

Fremkomsten af dette er [ϵ] kan man evt. forestille sig produceret ved en art analogi udfra et ældre lydtrin er [ϵ] uden r-farvning af vokalen, det senere lydtrin er [ϵ] med r-farvning, samt en gammel forkortet variant er [ϵ] (som er almindelig i dialekterne og i ældre rm.), således:

$$\frac{[\epsilon\epsilon]}{[\epsilon\epsilon]} = \frac{[\epsilon]}{x} \quad x = [\epsilon]$$

(I det hele taget forekommer grundformen er [ϵ] at give en noget simplere og elegantere beskrivelse af reduktionshierarkiet for er, med centralisering til [ϵ], absorption etc., sml. at en hyperartikuleret form for endelse(r)-n(e) vil være [- ϵ], fx spise [1sbi $^1s\epsilon$], hyperartikuleret [1sbi $^1s\epsilon$].)

Den sammenhæng mellem pdes. [- ϵ]-udtaler og pdes. [- ϵ]/[- ϵ]-udtaler, som man har ved der/her, men ikke har ved er, kan forklares udfra en gammel sammenhæng med udtalen af endelsen -er, som med mere og mindre tydelige varianter spreder sig over et manifestationskontinuum [- ϵ]/[- ϵ]/[- ϵ]/[- ϵ]/[- ϵ]/... (og ikke kun giver som gilders:Milos, men også fx gilders:Villars), hvoroverfor så formen er [ϵ]/[ϵ] må regnes for at være af nyere dato, modsat er [ϵ].

Regel 2), der her 'svækker' [-v-] til [-w-], indgår som led i et samlet svækkelseshierarki for postvokaliske konsonanter, som ændrer

lenis til 'flap'
 fortis til lenis
 klusil til spirant
 spirant til approksimant
 approksimant til NUL

 + = $\neq$

når den i derivationerne her er udskilt som selvstændig regel, adskilt fra 7), der eliderer [-j-] i det er jo [$^3d\epsilon$ 1jo] 'senere' i reduktionshierarkiet, skyldes det at jeg opererer med eksistensen af kvalitativt forskellige underliggende ordgrænser, junkturer, i de tre derivationer. Hvis vi anvender symbolerne

for junkturer af faldende 'tæthed', kan vi opskrive vores grundformer som

<u>det er jo</u>	<u>det var</u>	<u>det vil</u>
$^3 \quad ^1 \quad ^2$ det $\neq$ jo	$^3 \quad ^2$ de = var	$^3_{de+2} \quad ^2_{ve}$

således at applikationsområderne for ens opbyggede reduktionsregler placeres forskellige steder i en fonologisk cyklus, afhængigt af hvor stærk/sen sletningsregel der skal til at slette hver af disse tre junkturer. - Vi går ikke her dybere ind på denne tekniske diskussion af en cyklisk fonologisk beskrivelse af derivationerne.

Reglerne 3) og 4) er så 'fortsættelsesregler' til 1) og 2), de står i en feeding relation til 3) og 4), med den samlede "conspiracy" at give et forkortet reduktionsprodukt. Regel 3) absorberer et schwa i forudgående halvvokal/vokal, en regel der også behøves til at beskrive udtalevariation for enkeltord som

uge ['u'e]/['u'u]/[u']

mave ['ma've]/['ma:wə]/['ma'w]/['ma'u]/[ma'w]

Regel 4) forkorter stavelseslængden, parallelt med regler der forkorter sammensætningsled og klitika, sml.

lys : lyspunkt , sø:søkort

(lukke) i : i(dag) , (finde) på : på (bordet).

Regel 5) angår den sammenhæng mellem [-aɐ]- og [-ɐɐ]-sekvenser, som blev drøftet i forb.m. der/her og er. Oprindeligt må det formodes, at underliggende /-ar/ har et ret snævert entydigt manifestationsområde som kun [-aɐ], men man kan her forestille sig, at forekomster af /-ar/, som kommer til at fungere som tryksvag ordudgang i samlede fonologiske ord, ved en art analogi får udvidet sit manifestationsområde til at svare til det for /-er/; hvis man sammenligner udtalerne af

<u>peber</u>	<u>det var</u>
['phewəɐ]	['dewəɐ]
'phewəɐ	
'phewɐɐ	
'phewəɐ]	

giver en sådan analogisk udvidelse bl.a. udtalen det var ['dewɐɐ]/['dewɐɐ].

Når overgangen [-v-] til [-w-] i opstillingen her er placeret senere end overgangen [-aɐ] til [-ɐɐ], er det udelukkende for at kunne opstille en to gange gentagen ensartet fonologisk regelcyklus.

Regel 6) er så blot en sidste justeringsregel, der eliderer final faryngal approksimant efter faryngal vokal.

Selve overgangen fra ['devɐ] til ['deve]

(eller fra ['dewɐ] til ['dewə]) kan imidlertid også beskrives ud fra en anden grundstruktur for det var end /'de ,var/, nemlig ud fra grundstrukturen /'de ,va/ ; her har var mistet det underliggende /-r/, parallelt med hvad der er tilfældet for er /ə/[ɛ]. En sådan form, var /va/ er velbelagt i ældre københavnsk og sjællandsk, rimende på da/ha'/ka' og udtalt [və]/[va]. En centralisering til [-ə] af [-æ] er noget mere nærliggende end det samme af [-ɐ]; det forekommer kontraintuitivt med en temporeduktion af (han) kommer hjem til noget der kan høres som komme hjem.

Som ovenfor nævnt er placeringen af regel 7), elideringen af intervokalik [-j-], her snarest placeret langt nede i derivationshierarkiet pga. den mindre tætte junktur ≠ i det er jo [³de+¹æ+²jo]. - En ordintern elidering af samme type er almindelig i sjusket udtale af majonase [,mao-]/[,maw-].

Resten af reduktionen af det er jo indeholder velkendte og velbelagte lydovergange: dels [o] til [u], som er hyppig i børnesprog og lavkøbenhavnsk, fx politi [phu'i't^si'ʔ] eller kokos ['kho'gus].

Og tilsidst har man så en forudsigelig forenkling af stavelsesstruktur fra ['deu] til [dew].

Når vi her opererer med en opstilling af derivationshierarkierne for

det er jo det var det vil

frem til et sammenfald i manifestationen [dew], men således at derivationerne for de tre sekvenser er ulige lange/dybe, sker dette dels ud fra en mekanisk fonologisk "regeløkonomisk" kalkyle over, hvor få forskellige regler i hvor få cykler en derivation kan nøjes med, dels ud fra en beskrivelse af sekvenserne som sammenbundne ved hjælp af ulige snævre/tætte junkturer. Imidlertid er der ikke gennemført en præcis beskrivelse af et fonologisk hierarki med intrinsik regelordning, junktursletningsregler, og opdeling af fonologiske regler i cykliske og postcykliske.

Forskellen mellem de tre derivationers dybde baserer sig derfor lige så meget på en mere praktisk-empirisk overvejelse over deres forekomstbetingelser.

En umiddelbar selvintrospektion sammenlignet med andres ditto giver som grovhypotese noget i retning af, at

- a) det vil [dew] findes hos alle i alle kurante rm. varianter i bare lidt flydende tale
- b) det var [dew] kræver i hvert fald noget større taletempo (eller "mere sjusk"), det er ikke sikkert alle genkender den som noget de tror de selv siger, den kan måske have en tendens til at blive opfattet som ældre/provinsiel
- c) det er jo [dew] opfattes spontant af de fleste som meget sjusket, kun forekommende ved ret stort taletempo, de tror umiddelbart ikke de har den, men kan ved at prøve den efter "overbevise" sig selv om muligheden af det modsatte.

Hvis nu en bredere, mere objektivt konstrueret undersøgelse skulle godtgøre, at det i overensstemmelse hermed faktisk skulle være sådan, at der findes sådanne forskellige kategorier af rm.talende, eller forskellige registre for nogle eller alle rm.talende, som indeholder 0/1/2/3 af disse reduktioner - så rejser det nogle principielle spørgsmål med hensyn til sådanne reduktionsformers empiriske og modelinterne beskrivelsesstatus.

De to yderpunkter i beskrivelsen af denne status kan vi kalde hhv. sjuskefonologisk og sjuskefonetisk (el. allegro-fonologisk/-fonetisk).

En rent fonologisk beskrivelse vil gå ud på, at der her er tale om forsk. manifestationsvarianter af samme underliggende struktur, en slags 'variable regler', som alle opererer med principielt ensartede mindstebestanddele/fonemer/segmenter. For en sådan beskrivelse er det ikke evt., til performansen henhørende, graduelle overgange 'nedad' i reduktionshierarkiet, der er væsentlige i beskrivelsen; men derimod de kvalitativt distinkte, mht. segmentantal, segmentrækkefølge og segmentindhold klart forskellige segmentstreng. For en sådan beskrivelse er et segment, fx et [-e-], principielt det samme overalt i beskrivelsen, reduktionshierarkiet er IKKE et

kvalitativt hierarki for forskellige principielle statusser af størrelsen 'et segment'.

Hver enkelt derivations'etage' i en sådan fonologi kan vel i princippet underkastes en rent immanent analyse mht. derpå forekommende kommutable strenge; men en sådan 'etageimmanens' kan så yderligere relativiseres ved at blive genindsat i hele derivationens kontekst, hvorved reduktionsproducerede sammenfald af segmentstreng kan beskrives som relative, men ikke absolutte, suspenderinger af kommutationer på et tydelighedsformernes niveau. Konteksten for sådanne suspenderinger udtrykkes så fonosyntaktisk vha segmentale og prosodiske strengkonfigurationer, samt en art abstrakt bestemt 'taletempoforøgelse', som defineres operationelt ved antallet af og rækkevidden for visse fonologiske regler, som "konspirerer" med den samlede "hensigt" at reducere strenglængder og at muliggøre en fonosyntaktisk "nedklassificering" af stadig mere reducerede strenge, som indlejres i stadig mere komplekse fonosyntaktiske helheder.

Heroverfor siger en fonetisk beskrivelse så, at der er en intim sammenhæng mellem den tilsyneladende kvalitative reduktion af strenge som segmentkonkatenationer og den graduelle reduktion af segmenterne som segmenter. En sådan beskrivelse opfatter reduktionerne som et samlet udtryk for en global 'svækkelse' af taleproduktionen, en større og større undgåelse af de klareste/ mest markerede yderpunkter i de ideale fuldstændige kurver for artikulationen af segmenterne. For sådan en beskrivelse er et segment ikke altid et segment, uanset hvilket reduktionsniveau man befinder sig på; og derfor giver det heller ingen umiddelbar mening at underkaste segmentstreng på forskellige reduktionsniveauer en samlet ensartet beskrivelse med ét system af variable fonologiske regler.

For den fonologiske beskrivelse er det et problem, at de dybest liggende former er så godt som umulige at elicitere i sammenhængende tale, og at fremsigelse af enkeltord let bliver til skriftsprogsinficeret læsedytale. Dermed bliver opstillingen af underliggende former i meget høj grad et spørgsmål om elegance i beskrivelsen, hvorved vi i virkeligheden er tilbage ved fonetikken; hvad der er elegant hænger sammen med hvad der fonetisk set kan 'forklares'.

For en klassisk fonematisk beskrivelse der bygger på et begreb om kontrast eller kommutation er det unægtelig et problem, at taletempoet i den grad frembringer lydlige sammenfald, og dremet eliminerer visse mulige kontraster. Det må betyde at al empiri der bygger på naturligt talesprog må specificere taletempo og stilleje. Og hvilken sandt empirisk empiri bygger ikke på naturligt sjusket talesprog?

JOHN/HANS, JOAN/JOHANNE

- OM SÅKALDT TRANSPONEREDE NAVNE

Af Torben Kisbye

Ved transposition forstås, at navne af samme etymologiske rod omsættes fra én national (dialektal) variant til en anden. Vilhelm Erobreren og Johan Uden Land er altså i min terminologi transponerede navne. Epiteton er derimod oversat, da det jo har et selvstændigt semantisk indhold.

Det er blevet foreslået, at betegnelsen transformerede navne ville være at foretrække, men jeg mener ikke, at den dækker helt så præcist. Der er jo ikke tale om, at navnet har skiftet form. Der er tale om oftest ubetydelige ændringer (Peter, Peiter, Pierre, Pjotr, Pettur, etc.), og navnets rod er næsten altid genkendelig eller sproghistorisk rekonstruerbar. Derfor har jeg ment, at termen transposition / transponere / transponent, lånt fra musikken, må være mest dækkende, idet det jo drejer sig om forskellige nationale og helt ud i dialekterne varierende realisationer af en fælles grundform. I navnets tilfælde oftest den kristne fælleseuropæiske latinske, subsidiært latiniserede form (Jacobus, Jacques, Giacomo, Jakob - Jeppe - Jep - Ib).

Den 10 juni 1967 blev grev Henri de Laborde de Monpezat i Holmens Kirke viet til Margrete Alexandrine Thorhildur Ingrid (Frederiksdatter) og blev fra det øjeblik tillagt navnet Henrik, Prins af Danmark. Her står vi nok overfor et af de sidste eksempler på navnetransposition, og nok kun fordi det fremmede navn var fransk og så tæt på det danske, at det kunne ske forholdsvis stilfærdigt.

Ellers kender vi idag kun navnetransposition fra historiebøgerne, typer som Louis XIV (Ludvig XIV), Charles I (Karl I), James I (Jakob I), Mary Stuart (Marie Stuart), Francois I (Frants I) etc. er klassiske.

Men også disse hævdivundne former ser ud til at være på langsom retur. Gyldendals Leksikon (1977) anfører historiske navne konsekvent under deres nationale former (Henry VIII, Henri IV, Louis XIV, Francois I, Charles I, søn af James I, etc.). Det er måske arven fra Arup, der her omsider er begyndt at slå igennem. Vi kan også dårligt forestille os den kommende engelske tronfølger som Kong Karl III, selv om det ville være i nok så smuk harmoni med forgængernes navne.

Den navnetranspositionspraksis, som vi stadig bærer videre på i historiske sammenhænge, ophører i realiteten med at være produktiv omkring midten af det 18. årh., hvor udlændinges navne efterhånden begynder at dukke op i kilderne uforstyrret i deres egen nationale form. Men før den tid kender vi dem kun i en eller anden transponeret form. Kun i de tilfælde hvor vi ikke selv råder over nogen transponent eller skrivelserne ikke har kendt den, kan vi møde de rørende hjælpeløse stavemåder efter gehør af fremmed navnestof, som f. eks. vore gamle tingbøger og Øresundstoldregnskaberne er så rige på.

Med de kristne navnes indtrængen og gradvise dominans i vor navngivning, begynder den transpositionspraksis, som skulle holde sig herhjemme i næsten fem hundrede år. Det er vel latinen, der her har spillet en afgørende rolle. Den var de fleste landes interne administrationssprog og dominerede også som internationalt sprog.

Diplomatarium Danicum viser, at transponerede navne begynder tidligt herhjemme. Her har vi fra 1300 tallet eksempler som Henricus le Spenser, biskop af Norwich; Iohannem Bek et Willelmum Burnham servientes suos (II dipl. 550). Interessanter er dog de senere eksempler, hvor udenlandske navne forekommer i dansksprogede diplomer. Fra Kancelliets Brevbøger 1550-55:

Andreas Clausen Skotte (p.13) = Andrew Nicholson

Hans Davidsen (p.215) = John Davidson

Johan Machabæus (p.29) = John Mac Alpin

Jørgen Mahr (p.266) = George Marr

Willum Willumsen Falkefænger (p.333)

Hans Cunningham (hvis søn Jacob Hansen Cunningham, også kendt som Königham, nævnes i Christian IV's breve (1644-45) p.50, ed. Johan Jørgensen, København 1968) (1).

Hugo Hammelton (p.672) = Hugh Hamilton

Jakob Grønnewold (p.781) = nok James Greenwall, der i 1639 ansættes af kancelliet til at oversætte engelske, skotske og 'irlendiske' breve.

Fra Christian IV's Breve (ed. Johanne Skovgaard, København 1970):

Andreas Ramse (p.12) = Andrew Ramsay

Anders Synckleer (p.46) = Andrew Sinclair

'Oberste' Hendersen (p.352) = Oberst Henderson (2)

Eksemplerne er talrige, de her anførte er kun et udpluk for at præsentere forskellige typer, og for at vi kan danne os et foreløbigt indtryk af transpositionssystemet i praksis. Vi ser af eksemplerne ovenfor da også ganske klart det overordnede princip. Hvor der har været en dansk transponent, er den blevet brugt, og selv om afstanden mellem de to nationale varianter kan være så stor som fra Nicholas til Klaus eller fra Oliver til Holger, har skrivelserne kendt dem.

Ovenstående transpositioner er belyst med engelske navne, fordi de har været det primære ærinde, men det skal understreges, hvis det da ikke giver sig selv, at praksis også involverer navne af andre nationaliteter. Tingbøgerne har 'Hansz Aurossen aff Rosseil (= La Rochelle) y Franckeriige' (1559 p.89), 'een frantzoeser Hans' (1559 p.83), 'een frantzois with naeffuen Peyter (= Pierre) Leon' (1559 p.91), 'Andhers Haagenszen (= Håkansson) aff Suerrige' (1550 p.77), etc.

Men hvis vi skal foretage et nøjere studium af vore tidlige danske kilders håndtering af fremmed navnestof, må vi have fat i tingbogsmateriale, fordi kun det giver mulighed for identifikation af den overvældende del af navnemassen, der møder os i transponeret form, eller - om man vil - i dansk forklædning. I Diplomatariet og Kancelliets Brevbøger kunne vi ikke identificere en person med et til dansk transponeret navn, medmindre nationaliteten eksplicit er anført (typer som Anders Clausen Skotte, 'dend engillske

capteyn Hendrich', 'dend frantzoeser Peyter', etc.). Tingbøgernes righoldighed af borgerskabsansøgninger, skiftesager, arvesager, skudsmålsbeviser, borgen- og kautionsforpligtelser kan derimod, suppleret med skattemandtalsskitterne, sætte os i stand til nu også at identificere udlændinge i dansk navneforklædning indirekte. For eksempel kan vi med rimelighed slutte, at hvis Anders Bartske i Marstrand efterlader sit jordiske gods til sin broder Robert Young i Dundee, ja så må Anders være skotte. Eller hvis Jakob Hansen møder frem på ting med et dokument underskrevet af magistraten i Kilpatrick, på at han er en ærlig mand og af ægte fødsel, eller hvis Hans Jakobsen og Hans Simsen må optræde som tolke i en retssag mod en englænder, etc. Helsingørskotternes navne, som de fremstår i byens ting- og rådstuebøger er et sådant fremkommeligt materiale. De foreligger trykt for årene 1549-65 (udgivet af Kroman og Hjørth), resten foreligger desværre kun som arkivalier, men dog i mikrofilm.

Skotterne i Helsingør er vel vor første store indvandrerbølge i en by, der i forvejen var præget af udlændinge. Sammen med nederlændere og tyskere udgjorde de ca. 1/3 af byens indbyggere, alene vel omkring 10%. Vi skal ikke fortabe os i forklaringer på, hvorfor disse mange skotter søgte til Danmark. Vigtigst er vel de overordentlig gode relationer mellem de to lande (Kongebrylluppet i 1469 (som i parentes bemærket førte til pantsætningen af Orkney og Shetland) og alliance og frihandelsstraktaten af 1492). Skotterne søgte væk fra fattigdom, politisk kaos og borgerkrigsagtige tilstande affødt af Reformationen, og sundtoldsbyen var porten til det bagland, hvor de så de rigeste udfoldelsesmuligheder, og hvor mange til sidst slog sig ned permanent - landene langs Østersøen - Polen, Østtyskland, Sverige og Baltikum. Hertil foregik der gennem hele 1500-tallet en storstilet skotsk emigration, og her finder vi de største skottekolonier. Men de måtte alle gennem Helsingør (3).

Men nu tilbage til navnene. Vigtigt for forståelsen af hvad vi skal se udvikle sig til nærmest en masse af fremmed navneskik, er følgende forordning, som bytinget i Helsingør gang på gang indskærper:

'Item bleff saa y dagh samtøckt aff menighe mandh till tinghe, om at alle fremede hiidt till byen ere att boo eller ere till husze mett noghen, att the inghen (= inden) dagh otte daghe giffue sigh till kendne forr Per Willumszen, byffogett, oc ther ladhe thennem antegne, saa framt att de, huszene tilhøre, eller the ere till husze mett, wille icke lidhe ther straff offuer' (HT 1553 p.245).

Byens myndigheder har altså forsøgt konsekvent at registrere alle tilflyttere og folk på gennemrejse (de såkaldte liggere). Det er denne registrant, der danner grundlaget for, hvad vi i dag ved om deres navne.

Fornavnene ses næsten konsekvent transponeret til en dansk parallel:

Andrew > Anders, Andris

Bartholomew > Bertel, Bartel (NB ikke af samme rod, men transposition sikkert foretaget via den engelske kortform Bartel).

Charles > Karl

Francis/Frank > Frantz

George > Jørgen

Henry > Henrik

James > Jakob

John > Hans (Hans var meget populært i 1500-tallet (kongenavn). I Helsingør ses det næsten udelukkende anvendt som transponent for engelsk John. Alternativet Johan er derimod fremherskende i næste århundrede).

Lawrence > Lauritz, Lass

Oliver > Holger

Nicholas > Nicolaus, Niels (Klaus)

Roger > Røtger

William > Willum, Willom, Wilhelm

Gennem patronymformer får vi endvidere kendskab til Morten (< Martin), Mads, Matts (< Matthew), Mikkel (< Michael), Stefan, Steffen (< Stephen).

Transpositionen ses overalt håndfast gennemført. Interessanter er det imidlertid at studere de få tilfælde, hvor transpositionen ikke har været mulig, eller er mislykkedes. Her kan der være to årsager:

1) Manglende dansk transponent. I denne gruppe falder gæliske navne som f.eks. Angus, Mungo, Ninian, Patrick (patronym Patterson), Fergus (patronym Fergusson). I eet tilfælde har man krampagtigt forsøgt at transponere Mungo til Monns (= Mogens).

2) Ukendskab til dansk transponent. Denne gruppe rummer nogle patronyme navne af typen Loussen (= Lawson), Dassorn (= Dawson), Nuchilsen (= Nicholson), Simszen (= Simpson), Watszen (= Watson).

Her er der tale om patronyme navne dannet til engelske kortformer af Lawrence, David, Nicholas, Simon, Walter. Skriveren har ikke gennemskuet denne korrespondance. og har så i stedet gengivet dem lydtret.

Hvad angår efternavnene, optræder næsten alle skotter med dansk -sen navn (Hansen, Jakobsen, Steffensen, Mikkelsen, Willumsen, Andersen, Thomsen, etc.). Denne stereotypi af -sen navne har man så igen forsøgt at gøre en smule distinktiv ved at tilføje professions-, proveniens- eller egenavne af forskellig art (f.eks. Jakob Hansen Skomager, Anders Mikkelsen Skotte, Hans Hansen Barsebeck, etc.). Patronymen dannet til indfødte navneformer ses kun i de tilfælde, vi har berørt ovenfor, altså gæliske navne og navne, hvis rod skriverne ikke har kunnet gennemskue. Kun i fire-fem tilfælde ses det oprindelige skotske efternavn bibeholdt og givet videre til efterslægten. Det drejer sig om navne som Leyel, Marr, Kock, Wedderburn, Hoffmand, og det er alle slægter af et vist socialt niveau. Vi får her ved en parallel til samtidig dansk navneskik. Ellers har skotterne overalt måttet opgive deres hjemlige faste patronym. Tingbøgerne vrimer med eksempler:

Niels Sandersen, søn af Sander Baffoer (= Balfour)

Hans Thomsen, søn af Thomas Rathre (= Rattray)

Daniel Lauritzen, søn af Lauritz Fergiszen (= Fergusson)

Willom Willomsen, søn af Willom Forbus (= Forbes) etc.

Man kunne på dette sted passende fundere over, hvad skotterne egentlig hed, da de ankom til Helsingør og meldte sig hos byfogeden 'for at lade dennem antagne'. Hvilket nationalt navnestof ligger der bag de mange

transponerede former? Tingbøgerne tillader os kun få slutninger. En Andersen kan således reflektere:

- 1) en skotsk Anderson
- 2) en transponeret form af genitivpatronymet Andrews
- 3) en transponeret form af patronymformen Mac Andrew
- 4) en indvandrer, der har opgivet sin faders navn som Andrew
- 5) en søn af en herboende skotte, som hed Anders (< Andrew)

Alle skotske Mac patronymen ser ud til at være gengivet med dansk -sen. De findes, udenfor dokumenter affattet i Skotland, faktisk ikke bevaret nogetsteds. Noget lignende gælder genitivpatronymet -s (Andrews, Roberts, etc.). Det var i århundredet på vej ind fra tysk, og det ser ud til, at i hvert fald Helsingørskriferne har stået fremmede overfor det og i stedet har foretrukket at gengive det med -sen. Det eneste sted, vi finder sikre tilfælde af genitivpatronym, er i den noget senere St Mariæ tyske kirkebog.

Det er med andre ord sælgelig lidt vi kan slutte om skotternes oprindelige navneføring. Spørgsmålet, om vi står overfor første-, anden- eller tredje generations indvandrere, lader sig også sjældent løse entydigt, idet vi er henvist til tingbøgernes og skattemandtallenes spredte og tilfældige personalhistoriske oplysninger. Kirkebøgerne kunne hjælpe os, men dem får vi først i næste århundrede.

De oversatte navne, som vi kort strejfede i indledningen, må også nævnes. I de tilfælde, hvor skriverne har kunnet gennemskue navnets semantiske indhold, har han oversat det. Tingbøgerne har adskillige eksempler:

Brewhouse > Bryghus

Greenwall > Grønnewold

Courtman > Hofmand

King > Konning

Baxter > Bager

Brown > Brun (i St Mariæ Braun)

Hall > Hald, etc. (4)

Endvidere har vi også enkelte eksempler på, at et navn kan være gengivet i analogi med det nærmeste danske, uden skelen til etymologi eller semantisk indhold:

Bartholomew > Bertel, Bartel

Erskine > Eskild

Mungo > Mons (Moens)

Allenson > Erlandsen, etc.

Den gennemførte transposition af de skotske og engelske navne er nok den helt afgørende faktor bag deres næsten totale udslettelse på dansk grund. Kun det almindelige tilnavn Skotte (typen Jacob Hansen Skotte, Lauritz Skotte Skomager, etc.) lever videre og bæres i dag som familienavn af 206 personer (CPR 1970). Ellers satte de skotske småkårsfolk sig næsten ingen spor i vor navngivning.

I stille protest mod myndighedernes overgreb på deres navneidentitet, ser det imidlertid ud til, at skotterne har grebet til en slags dobbelt

navneføring. Der er meget der tyder på, at de har anvendt det pånødede danske navn overfor myndighederne og deres nationale navn hjemme eller blandt landsmænd. Tingbøgerne har en del eksempler, der klart peger på noget sådant:

Hans Albritsen kaldet Blackie
Sander Jacobsen kaldet Sander Orck
Peter Andersen kaldet Kirckilt, etc.

Frødeles Sander Drager = Sander Baffor (: Balfour), Willum Willumsen = Willum Forbus (: Forbes), Otte Jacobsen = Otte Keenher (: Kinnaird, Mc Kenna?), etc.

Man kunne altså med andre ord være Hans på rådstuen og John hjemme.

Efter Unionen i 1603 får man mere stabile politiske forhold i Skotland. Strømmen af indvandrere tager af, for til sidst helt at gå i stå. Kirkebøgerne i det 17. årh. rummer kun få engelske og skotske navne. 1500 tallets indvandrere ser ud til at være blevet totalt opsuget. De står som Jensen, Hansen, Jakobsen, Lauritzen, etc. og lader sig ikke mere identificere. Men hvor et engelsk navn sporadisk dukker op, er det stadig transponeret, både i verdslige og kirkelige kilder (Johanne Angusdatter, Jakob Marfild, Hans Wallas (= Wallace), Willum Medsel (= Mitchel), Mathis Moer (= Matthew Muir), etc.). I 1733 får en engelsk løjtnant sin søn døbt i St Olai Kirke i Helsingør. Han står selv, ligesom barnet, indført i døbebogen som Johan (Stains). Det gamle transpositionssystem er altså stadig i brug.

Tidspunktet, hvor den århundredgamle navnetransposition ophører, kan vi sætte til ca. midten af det 18. årh. Da dukker der nemlig for første gang et engelsk navn op i vore kirkebøger i sin uberørte nationale form. Det er navnet William, der 1752 nu for første gang ikke fremstår som Willum eller Vilhelm. Kort efter begynder også James, Henry, Charles, John og lignende engelske primærnavne at dukke frem. Det er en ny indvandrerbølge, der når sundtoldsbyen. Denne gang ikke af skotske småkårsfolk, men af et magtfuldt feteret, engelsk købmands-aristokrati, som H.C. Andersen har beskrevet så levende, og hvis palæer stadig præger byen. De lod sig som skotterne ikke regimentere og indordne. Deres navne nåede ikke myndighederne ved mundtlig transmission til byfogeden, men skriftligt gennem laugspapirer, pas og anden legitimation. Grosserer-societetets medlemsprotokol og borgerskabsregistret for Sjælland hører til de tidligste findesteder for disse nye utransponerede navne. Engelske navne får status og bliver efterhånden også et emblem for den velstående og kultiverede danske købmandsstand. Denne forskel i social status mellem reformationstidens fattige skotske indvandrere og de rige engelske købmænd og shippingfolk spiller nok en afgørende rolle, når det gælder spørgsmålet om deres navnes gennemslagskraft til den danske befolkning. Den engelske indvandring starter en navnebølge, der er fortsat uafbrudt op til i dag stærkt understøttet også af en litterær påvirkning.

En faktor må vi ikke overse i farten. Latinen ophører allerede i 17. årh. med at være internationalt administrationssprog. De skudsmåls-papirer, pas og anden legitimation, skotterne i sin tid medbragte, var på latin. Men allerede i 1639 klager engelske og skotske skippere over at vore embedsmænd på Øresund ikke kan engelsk, 'hvorved

de som andre hidtil har lidt stor skade' (Kanc. Brevb. 1637-39 p.781). Kancelliets Brevbøger viser klart, at man tog klagen alvorligt, idet man ansatte en Jacob Grønnevold til at råde bod på miseren.

Da latinen jo ligger tæt på de danske nationale navneformer (James - Jacobus - Jacob; John - Johannes - Johan (Hans); Joan - Johanna - Johanne) er det klart, at den også har sin plads i billedet, og de fleste var vel dengang fortrolige med de latinske ækvivalenter til deres navne.

Transpositionssystemets forsvinden bliver altså nok en udvikling, der, som så meget andet, bedst forklares som en konvergens af flere faktorer.

Det kunne være interessant modsætningsvis - og afslutningsvis - at betragte danske invandrernavne i et engelsk navnemiljø. Tager vi emigrantnavne i USA, ser vi præcist samme indgreb i den nationale navneføring. Dog med den forskel, at analogi (lydlig nærhed), og ikke etymologisk slægtskab overalt har været det overordnede princip, hvilket altså klart peger på, at det er emigranterne selv, ikke myndighederne, der har ændret deres navne:

Svendsen > Swanson
Nielsen > Nelson
Petersen > Pearson
Hakonsen > Hawkinson

Larsen > Lawson
Jensen > Johnson

Svarer navnene, som i de to sidste tilfælde, etymologisk til hinanden, er det tilfældigt. Også oversættelser af navne forekommer. Hedblom SAS 2 p.93 nævner for svenske navnes vedkommende: Sjöstrand > Seashore, Sjölin > Sealine, Svärd > Sword.

NOTER

1) Bemærk navnet Cunningham, der af Christian IV opfattes som König-ham. Han har fejlagtigt oversat førsteleddet til dansk 'konning'. Jeg har andetsteds (Studia Anthroponymica Scand. 1988 p.96) forsøgt at forklare det hyppigt optrædende navn Konning ud fra gælisk Connein, Connaing (som nogle mener går tilbage til ON konungr). Eksemplet her viser, at man ganske enkelt har oversat det almindelige engelske efternavn King.

2) Caveat! - I Diplomatiets personregistre optræder der engelske primærnavne som John, James, William. Disse er fra latinske former transponeret tilbage til national form af udgiverne, alt efter hvilken kontekst de befinder sig i: John, Jean, Johan (plattysk). Ligeledes optræder der i personregistret til Christian IV's breve en del engelske primærnavne svarende til forekomster i udgavernes kommentarer. De findes ikke i originalerne.

(3) Af grunde vi skal komme ind på senere, har skotterne kun sat sig få spor i vort personnavneforråd. Men en del stednavne vidner endnu om dem: Skottenborg (gade i Viborg), Skottegyde (Ålborg), Skottedal, Skottemark, Skotterup, Skodsborg, etc. Allan Tønnesens bog 'Helsingørs udenlandske indbyggere ca. 1550 - 1600' (1985) giver en kort og klar oversigt over hele den skotske emigration på Reformationstiden.

4) Denne oversættelsespraksis gælder tilsyneladende også navne på skibe. Laurits Pedersen (Helsingør i Sundtoldstiden 1426 - 1857, II p. 201) undrer sig over, at et skib, der i tingbogen registreres som 'Haabet' af Helsingør i franske havne klareres som 'L'Esperance', i hollandske som 'De Hoffnugh' og i engelske som the 'Hope', men forklarer det ved 'at naar forskellige Nationer saaledes benævner Skibet hver på sit Maal, saa er det en allegorisk Figur og ikke et Navnebræt, der giver dem Underretning'. Forklaringen er nok enklere. Man har været fortrolig med navnet og oversat det, akkurat som man gjorde det ved personnavnene. Iøvrigt anføres skibet i Helsingørs tingbog også som 'Die Hoffnung'.

1557 Jul - Wilhelm Kempe Instrumentist på Helsingør
 1558 Jul - Jørgen Brienn
 1559 Jul - Jørgen Pape
 1560 Jul - Jørgen Pape
 1561 Jul - Jørgen Pape
 1562 Jul - Jørgen Pape
 1563 Jul - Jørgen Pape
 1564 Jul - Jørgen Pape
 1565 Jul - Jørgen Pape
 1566 Jul - Jørgen Pape
 1567 Jul - Jørgen Pape
 1568 Jul - Jørgen Pape
 1569 Jul - Jørgen Pape
 1570 Jul - Jørgen Pape
 1571 Jul - Jørgen Pape
 1572 Jul - Jørgen Pape
 1573 Jul - Jørgen Pape
 1574 Jul - Jørgen Pape
 1575 Jul - Jørgen Pape
 1576 Jul - Jørgen Pape
 1577 Jul - Jørgen Pape
 1578 Jul - Jørgen Pape
 1579 Jul - Jørgen Pape
 1580 Jul - Jørgen Pape
 1581 Jul - Jørgen Pape
 1582 Jul - Jørgen Pape
 1583 Jul - Jørgen Pape
 1584 Jul - Jørgen Pape
 1585 Jul - Jørgen Pape
 1586 Jul - Jørgen Pape
 1587 Jul - Jørgen Pape
 1588 Jul - Jørgen Pape
 1589 Jul - Jørgen Pape
 1590 Jul - Jørgen Pape
 1591 Jul - Jørgen Pape
 1592 Jul - Jørgen Pape
 1593 Jul - Jørgen Pape
 1594 Jul - Jørgen Pape
 1595 Jul - Jørgen Pape
 1596 Jul - Jørgen Pape
 1597 Jul - Jørgen Pape
 1598 Jul - Jørgen Pape
 1599 Jul - Jørgen Pape
 1600 Jul - Jørgen Pape

1557 Jul - Jørgen Pape
 1558 Jul - Jørgen Pape
 1559 Jul - Jørgen Pape
 1560 Jul - Jørgen Pape
 1561 Jul - Jørgen Pape
 1562 Jul - Jørgen Pape
 1563 Jul - Jørgen Pape
 1564 Jul - Jørgen Pape
 1565 Jul - Jørgen Pape
 1566 Jul - Jørgen Pape
 1567 Jul - Jørgen Pape
 1568 Jul - Jørgen Pape
 1569 Jul - Jørgen Pape
 1570 Jul - Jørgen Pape
 1571 Jul - Jørgen Pape
 1572 Jul - Jørgen Pape
 1573 Jul - Jørgen Pape
 1574 Jul - Jørgen Pape
 1575 Jul - Jørgen Pape
 1576 Jul - Jørgen Pape
 1577 Jul - Jørgen Pape
 1578 Jul - Jørgen Pape
 1579 Jul - Jørgen Pape
 1580 Jul - Jørgen Pape
 1581 Jul - Jørgen Pape
 1582 Jul - Jørgen Pape
 1583 Jul - Jørgen Pape
 1584 Jul - Jørgen Pape
 1585 Jul - Jørgen Pape
 1586 Jul - Jørgen Pape
 1587 Jul - Jørgen Pape
 1588 Jul - Jørgen Pape
 1589 Jul - Jørgen Pape
 1590 Jul - Jørgen Pape
 1591 Jul - Jørgen Pape
 1592 Jul - Jørgen Pape
 1593 Jul - Jørgen Pape
 1594 Jul - Jørgen Pape
 1595 Jul - Jørgen Pape
 1596 Jul - Jørgen Pape
 1597 Jul - Jørgen Pape
 1598 Jul - Jørgen Pape
 1599 Jul - Jørgen Pape
 1600 Jul - Jørgen Pape

Et udgiftsbilag vedrørende en engelsk skuespillertrups besøg i Helsingør i vinteren 1586, da hoffet tilbragte vinteren på Kronborg. Navnene er i første afsnit Wilhelm Kempe 'Instrumentist', daniell Jonns (=Jones). I andet afsnits venstre kolonne møder vi navnene Thomas stiweis, Jorgen Brienn, Thomas Koning (= King), Thomas Pape (=Pope) og Roberrrt percj (=Percy). Bemærk tilfældene af gengivet genitivspatronym. Bilaget stammer fra hofmønsterskriverens regnskab, altså nok en skriver fra København. Helsingørs tingbøger har ikke sikre eksempler på genitivspatronym. Skuespillerne Kemp, Bryan og Pope er kendt fra kredsen omkring Shakespeare. Førstnævnte havde de komiske roller i mange af hans skuespil.

Svenske sprogtræk i Pelle Erobreren

Af H.A. Koefoed

De der har set filmen om Pelle Erobreren kan ikke undgå at have bemærket, at Lassefar (Max von Sydow) og enkelte andre taler svensk (skånsk). Det er rimeligt, fordi de pågældende personer (- og skuespillere) kommer fra Sverige.

I romanen, hvis første bind udkom 1906, forekommer der ikke tilsvarende passager i rent svensk skriftsprog. Bogen er skrevet på dansk. Alligevel er der for den stilbevidste læser mange sproglige elementer, der diskret antyder et svensksprog underlag, hvor det drejer sig om replikker eller tankereferat hos personer af svensk afstamning.

I denne artikel skal jeg fremdrage og kommentere nogle af de sprogtræk, der kan have interesse i forbindelse med problemstillingen - dansk/svensk som led i Martin Andersen Nexø's personkarakteristik og miljøskildring.

Forfatteren og kritikeren Tom Kristensen påstår et sted i sin bog Mellem Krigene (1946), at der i far Lasses sprog er reminiscenser fra Nexø's svenske mormor. Dette er afgjort forkert. Hvad der findes af svenske sprogtræk hos Lasse og andre personer, ikke kun i PE, stammer fra Nexø's kendskab i barndommen til svenske (skån-ske) indvandrere - landarbejdere og stenhuggere på Bornholm, og deres sprog.

Rundt om i hele forfatterskabet optræder der forøvrigt personer af svensk oprindelse, der som led i den sproglige kolorit tillægges svenske ord og andre sprogtræk. En tidlig novelle har endda som hovedperson en svensk stenhugger og henter sin titel fra hans øgenavn: Lotterisvensken (1894 - trykt første gang i Skygger 1898).

Enkelte steder forekommer citater fx af svenske viser o.lign. i original sprogdragt, men bortset herfra er det sjældent, at Nexø gengiver de svenske ordformer i korrekt retskrivning eller bøjning, men oprindelsen eller hensigten er alligevel helt klar. Også udtryk og vendinger bærer præg af svensk sprogton.

Når det gælder svenskere, der optræder i romaner og noveller, hvis handling foregår på Bornholm, kan man diskutere, om deres sprog er svensk eller skånsk. Det er i de fleste tilfælde umuligt at afgøre ud fra skriften, og er heller ikke væsentligt. Derfor bliver i det følgende udtrykket "svensk" brugt overalt.

Jeg har i anden sammenhæng skrevet om bornholmske sprogtræk i M.A. Nexø's bøger (især PE I), og for alle andre end bornholmere kan det være svært, for ikke at sige umuligt at afgøre, om der er tale om bornholmsk eller svensk (skånsk). Skånsk og bornholmsk er begge som dialekt rester af det gamle østdanske sprog i oldtid og middelalder, hvad der yderligere gør sondringen svær. Men i tidens løb - især århundrederne siden afståelsen til Sverige af de sydsvenske provinser, har de to hoveddialekter udviklet sig i afvigende retning, så det i mange tilfælde dog er muligt at skelne, også på andet grundlag end udtalen.

Som født på Bornholm og med en svensktalende mor, mener jeg at have særlige forudsætninger for at vurdere forskellen, uden at behøve at ty til dokumentation i faglitteraturen.

For begrænsningens skyld - inden for rammerne af en artikel, vil jeg i den følgende redegørelse holde mig til eksempler fra romanen Pelle Erobreren I og II, der foregår på Bornholm.

Det skal som allerede nævnt slås fast, at der ingen steder i PE er tale om passager i rent svensk skriftsprog, men kun om ord og vendinger af svensk oprindelse i mere eller mindre fordansket form, eller syntaktiske forhold, der antyder en fra rigsdansk skriftsprog afvigende ordfølge.

Som introduktion vil jeg citere en lidt længere periode, der forekommer i begyndelsen af romanen, hvor Lasse og Pelle lige er ankommet til Rønne fra Ystad for at søge arbejde. Lasse reflekterer over situationen og siger til Pelle, men lige så meget henvendt til sig selv, som en spejling af sine tanker:

"Fan", udbød han og sendte med et Stød af Ryggen Sækken længere frem over Nakken, "inte skal man tage det første det bedste som mælder sig; nok er det ikke klogt heller! Lasse har vel Ansvaret for to kan jeg tænke, og han ved hvad han vil - og saader! Har vel været i fremmed Land før i dag skulde jeg tro! Og nok kommer det bedste altid til Slut, at du ved 'et, Pøjke."

Her er det min opfattelse, at den underliggende sprogrytme er (folkeligt) svensk talesprog, både hvad angår ordvalg og formulering.

Fan er svensk (udtalt med langt a). Rigsdansk ville være "for fanden". Bornholmsk "for fan", "fans au" (med langt lyst a) eller "for fankinj".

inte skal man tage ... inte må i sammenhængen opfattes som svensk, selv om denne nægtelse også kan forekomme i bornholmsk, men ordstillingen med inte i begyndelsen af sætningen er typisk svensk talesprog. Ligesom det forhold, at det er Lasse der taler, peger i retning af, at vendingen skal opfattes som svensk.

nok er det ikke klogt heller. Nok i begyndelsen af sætningen indikerer igen svensk ordstilling, ligesom slutplaceringen af heller er talesprog. Stedet illustrerer også, at Nexø ikke gør noget forsøg på at bruge svensk retskrivning, for så skulle der stå nog og klokt. Ordene som sådan kan være både dansk og svensk.

kan jeg tænke, kunne være både svensk og bornh. udtryksmåde. og saader er også svensk. På dansk skulle det hedde sådan (bornh. sed-dan).

Formen i fremmed Land klinger også svensk (i främmande land) i stedet for dansk: i fremmede lande.

skulde jeg tro, er mere svensk end bornh. kan tro.

Og nok kommer det bedste altid til Slut. - Igen er den fremhævede placering af nok i begyndelsen af sætningen svensk talesprog. - til Slut er mere svensk end dansk: til sidst.

at du véd'et. Sammentrækningen i stedet for ved det kan snarere tages som bornh. end som svensk. Naturligt svensk ville være ved (vet) alene. På rigsd. ville man ikke bruge sammentrækning overhovedet, men: ved det.

Pøjke er svensk for 'dreng'. Det vender vi tilbage til i en senere sammenhæng.

Som helhed kan passagen let oversættes til rent svensk tale-sprog ved blot at ændre retskrivningen, uden at forandre det mind-ste ved ord og ordstilling.

Fra et andet sted lidt længere inde i romanen kan der også citeres en replik af Lasse, der klinger helt svensk. De mest markante svenske træk er her fremhævet af mig:

"Spring (dvs. løb) over til Karna med det og bed at ikke hun forsmaar (ordstilling)! For nok er vi ikke saa fattige heller (ord-still.), at vi lar Godheden selv gaa tomhændet fra os. Men du skal ikke lade nogen anden se det, at de ikke skal faa ondt af det. Mor Bengta vil sikkert ikke fortryde paa det (sv. ångra på) det der hun ligger i sin Grav; hun hayde foreslaaet det selv, hun (ordstill.) - i Fald hun kunde sige fra. Men hun har jo Muld i Munden, Stakkel (sv. stackar, da. den stakkel)!" Lasse sukkede tungt.

Som yderligere eksempler på svenske talemåder eller vendinger kan nævnes spredt fra bogen:

angrede paa - fortrød

drages med - trækkes med

drog hen - døde

nu fattedes det blot - nu manglede det bare

ja for alt - endelig
kvikne til - komme sig
lide paa - stole på

Eder:

forbaske mig

Kors i Herrens Fryd

ta'en mig Fan

Fan hakke

Nedenstående ordformer røber sig ved særlig retskrivning som svenske:

find's - findes

fornemste

Fortroende - fortrolighed

ibland eller iblandt - undertiden

musikalisk - musikalsk

Svensken (Lotterisvensken) - svenskeren

Den særlige bøjning i forbindelse med ordformen peger mod svensk i eksemplerne: dingler i lyse Luften (den lyse luft) og: midt i svarte Natten (den sorte nat).

Typisk svensk er også brugen af titler i tiltale, i stedet for du eller De: Hr. Eleven, har Bror Kalle bemærket.

Blandt ordstoffet bemærker man svenske sted- og personnavne:

* Tommelilla, Kungstorpet, Hellavik, Ystadtrakten.

Kæleformerne Lasse, Pelle og Kalle er typisk svenske (for Lars, Per, Karl).

Svenske efternavne er Engström (ikke med svensk ö), Erikson, Karlsson, Malmberg.

Når det gælder det almindelige ordforråd, såkaldte appellativer, er der en del eksempler. Nogle udmærker sig klart som svenske ved ikke at forekomme i rigsd. eller bornh. I tilfælde, hvor ordene findes både i svensk (skånsk) og dansk/bornh. må det ofte bero på et skøn, om de skal vurderes som det ene eller det andet. Afgørende kan det være, om de forekommer i replikker eller tankespejling hos personer af svensk nationalitet. Her skal nævnes nogle karakteristiske typer, der giver anledning til kommentar:

Den absolut hyppigst forekommende "svenske" glose er Pøjke, som Lasse altid bruger i tiltale til og omtale af Pelle, men som også bruges i andre svenskeres sprog. Ordet optræder mindst 50 gange i PE I og II.

Ordet er i svensk ved siden af gosse den almindeligste betegnelse for

'dreng'. Tilsvarende bornholmsk er horra, som Nexø ikke bruger. Pøjke er imidlertid også et eksempel på en af de få svenske/skånske gloser, der er indlånt i bornholmsk og ved siden af enstavelsesformen pojke er optegnet og bruges (brugtes) i ret vid udstrækning især på Nordbornholm, hvor den svenske påvirkning (også gennem kontakt med besøgende svenske fiskere) har været stærkest før og omkring århundredskiftet (1900). Jfr. også udtrykket Sandvig-svensk som en særlig variant af bornholmske dialekter, eller et blandingssprog.

De fleste af de følgende gloser forekommer langt fra så hyppigt i romanen, i mange tilfælde kun en enkelt gang:

Om svenske forhold bruger Lasse ordene Patron (godsejer eller proprietær), Lensmand, Landshøvding, Torp og Trakt (egn).

En lidt speciel glose er ABC-ten - skånsk ABC-tan om en ABC, læsebog, som Lasse bruger, da han og Pelle diskuterer den forestående skolegang, og Lasses analfabetisme.

aj, svensk, bruges for ay!

en bra Kar - om en dygtig, ordentlig mand. - Kar må formodes at dække over den svenske udtale med mørkt a, ikke bornh. langt lyst a.

Ordet Gjøk gengiver svensk gok (egl. fuglen 'gøg') om en kaffepunch.

krangle, sv. kronkla betyder at brokke sig.

En morsom diskussion eller misforståelse opstår i begyndelsen af romanen, hvor Lasse forveksler ordet Jude (sv. for 'jøde') med jyde, og som han bruger om forvalteren, der forøvrigt er sjællænder og altså taler et andet sprog end bornholmerne. "Hvad er en Jude?" spørger Pelle, og Lasse forklarer, at det var "Juderne" (dvs. jøderne), der korsfæstede Kristus!

Nogle af de ord, der også forekommer i rigsdansk skal kommenteres nedenfor. I nogle tilfælde bruges ordene i dansk kun i ældre eller litterært sprog, medens de hører til hverdagssproget i svensk, således rød (bange), skryde (prale), skøn, vakker, Vis (måde), Vår.

Ordet vist bruges af Lasse i betydningen 'sikkert og vist', 'bestemt'.

Ordet Stad (en) er nu en litterær eller højtidelig glose i dansk (uden for sammensætningen 'hovedstad'), mens det på svensk er den almindeligste betegnelse for 'by'. I denne betydning bruger Lasse det meget tit (41 gange er noteret), hvor bornholmsk ville have by, bønj.

Ordet sværge kræver en lidt udførligere kommentar. Det betyder på svensk 'bande', men på dansk 'åflægge ed'. Deraf opstår den pudsige ordveksling mellem Lasse og Pelle, da karlen Per Olsen skal i retten og "sværge sig fri" - i en faderskabssag (- det var længe før man kendte til at tage blodprøver!):

"Men hvorfor skulde han sværge sig fri?" spurgte han (Pelle) med ét.

"Fordi han havde Skylden for at have gjort en Pige med Barn. Har du ikke hørt det?"

Pelle nikkede:

"Har han saa ikke gjort det da? Alle siger det jo."

"Det tør én vel ikke tro; det vilde jo være visse Helvede for Per Olsen. Men Pigen siger jo det er ham og ingen anden, forstaas. Ak ja det er farligt Legeværk med de Piger - du faar passe paa naar din Tid kommer. For de kan rage den bedste Karl i Ulykke."

"Hvordan sværger man da - er det Fan hakke?"

Lasse maatte le:

"Nej det var nok ikke saa vel for dem som sværger falsk. Nej, se inde i Retten der sidder hele Guds høje Øvrighed om et Bord, der er præcist som en Hestesko, og inden for igen er der et Alter med selveste den korsfæstede Kristus paa. Paa det Alter ligger der en stor Bog som er gjort fast til Væggen med en Jærnkæde, for at den Onde ikke skal føre den væk ved Nattetider - og det er Guds hellige Skrift det. Den som sværger skal lægge sin venstre Haand paa Bogen, og den højre skal han række i Vejret med tre Fingre fri - som er Gudfader, Søn og Helligaand. Men om han sværger falsk kan Landshøvdingen straks se det, for saa er der røde Blodpletter i Skriftens Blade."

"Og hvad saa da?" spurgte Pelle spændt.

"Ja saa visner jo hans tre Fingre, og det æder sig ned i Kroppen paa ham. Saadanne Folk lider forfærdeligt, de raadner helt op."

"Kommer de ikke i Helvede da?"

"Jo det gør de ogsaa. Undtagen naar de melder sig selv og tager deres Straf, saa skal de kunne fri sig i det andet Liv. Men visne hen kan de ikke blive fri for."

"Hvorfor tager Landshøvdingen dem ikke af sig selv og straffer dem, naar han kan se i den Bog at det var falskt?"

"Nej for saa slap de jo for Helvede. Og det er en Akkord med Satan, at han skal have alle dem der ikke angiver sig selv, forstaar du vel."

Pelle gøs, en Stund gik han tavs ved Faderens Haand. Men saa havde han glemt det hele.

.....

(Senere i bogen rammer Guds straf da ogsaa den formastelige, da en - ganske vist anden karl får hånden i hakkelsesmaskinen og mister tre fingre. Men retfærdigheden er sket fyldest).

Sprogligt er der ogsaa her i Lassefars snak en klar svensk undertone. -

- Endelig er der ordet æde, der på dansk enten er bibelsk ("Tager dette, og æd det."), eller kun bruges om dyr, medens det på svensk har den neutrale betydning 'spise'. "Men gaa nu ind og æd - og græd ikke," siger

Lasse et sted til Pelle.

Nedenstående liste er ikke helt udtømmende, men viser eksempler på ord, der tilsyneladende er eller kan bruges i dansk, men i sammenhængen (i en svenskers mund) må tolkes som svenske:

anvende (bruge), ensom (alene), fattes (mangle), forstaas (forstår sig), fort (hurtigt), ful (slem), jaha, jaså, Kvæld, lunke, Mark (jord), Pog, prate, præcist, sitte (sidde, sv. sitta), skikke (sende - fx bud), Skænk (gave), snild (rar, sv. snäll), springe (løbe), så (sådan), tværtom, Tøs (datter, pige).

Antallet af de omtalte ord og vendinger i min artikel er måske ikke så stort, og ikke til at bygge nogen statistik over, som tilfældet er med bornholmske sprogtræk, og som jeg har forsøgt i anden sammenhæng. Nexøs hensigt er da også kun som nævnt i begyndelsen, at give sproglig kolorit, når det drejer sig om personer af svensk oprindelse. Formålet med at trække dem frem og kommentere dem er primært at vise noget om Martin Andersen Nexøs sproglige bevidsthed og stilistiske formåen, i opposition til visse litterære kritikere, der har været tilbøjelige til at undervurdere hans sprogkunst. De kan måske have ret, når det gælder nogle af Nexøs sidste romaner (Morten hin Røde, Jeanette), men ikke de tidlige faser i forfatterskabet, og heller ikke hans Erindringer (1935ff).

SPROGHOLDNINGER I PRAKSIS

Af Tore Kristiansen

Inden for rammerne af et sociolingvistisk projekt om "sproglig norm og variation i Næstved" forsøger jeg ved hjælp af en række forskellige metoder at samle data til at belyse sprogholdningssituationen på Næstvedegnen. De fleste af disse metoder registrerer på en eller anden måde folks udsagn om egne sprogholdninger (jf Kristiansen 1987a, 1987b). Men i den grad der er forskel på hvad folk siger og på hvad de gør, er det vigtigt at forsøge at udvikle metoder til at registrere sprogholdninger i praksis.

"BIO-testen" er et sådant forsøg, som jeg her kort vil præsentere og gengive nogle resultater fra.

Oplæg

Ideen til BIO-testen er lånt fra en lignende undersøgelse beskrevet i Bourhis & Giles 1976. Oplægget er en variant af hvad der er kendt som "matched-guise" teknikken, og som jeg vil kalde for dialektmaske-teknikken. I dette tilfælde gik den ud på at henvende sig til publikummet i en biograf og bede dem deltage i en forbrugerundersøgelse ved at udfylde et spørgeskema. Den samme henvendelse blev afspillet over biografens højttaleranlæg fire aftener i træk, men i forskellig dialektform fra aften til aften: henvendelsen fik en ny dialektmaske på hver aften. (Den blev læst op af fire forskellige kvinder). Henvendelsen blev afspillet i biografens foyer lige inden filmen startede, med en kort påmindelse i salen i det samme filmen sluttede. De publikummere som ønskede at deltage, skulle selv tage et spørgeskema oppe foran ved scenen, udfylde det og lægge det i en papkasse inden de forlod salen. Der krævedes derfor en ganske betydelig praktisk indsats, både fysisk og psykisk, af de publikummere der blev registreret for en positiv reaktion

på henvendelsen. Ikke bare skulle de bruge tid og koncentration på at udfylde skemaet, de skulle også gøre det "mod strømmen" af dem der ikke ønskede at deltage.

Ideen er nu ganske enkelt at se om der bliver nogen forskel på hvor mange der reagerer positivt når henvendelsen iklædes dialektmaskerne rigsdansk, næstvedsk, københavnsk og sjællandsk. Da vi for hver aften kender det mulige antal udfyldte spørgeskemaer i form af antal solgte billetter, kan eventuelle forskelle i deltagelse sammenlignes præcist som det procentuelle antal svar de fire aftener.

Kort om de fire dialektmasker - som jeg ser dem:
Den rigsdanske maske repræsenterer et "neutralt", moderne københavnsk, det "normale" sprog i formelle, offentlige sprogbrugssituationer. Den næstvedske maske fremstiller et "moderat" sydsjællandsk, et "neutralt", moderne næstvedsk sprog. Den københavnske maske signalerer det "bredt" københavnske, det "folkelige" sprog i storbyens jungle. Den sjællandske maske signalerer det "bredt" sydsjællandske, med flere træk der peger bagud i tiden og ud på landet.

Jeg antager altså at det er disse fire sprogbrug der, for folk med tilknytning til Næstvedegnen (som defineret senere i artiklen), signalerer de normidealer de som medlemmer af sprogsamfundet ikke kan undgå at forholde sig til, altså at have holdninger til.

BIO-testen blev foretaget på fire almindelige ugedage: mandag, tirsdag, onsdag og torsdag - og de fire versioner af henvendelsen blev brugt i rækkefølgen: rigsdansk, næstvedsk, københavnsk og sjællandsk.

For at forhindre indvirkning på undersøgelsen fra eventuel rygtedannelse i byen om at der blev talt "mærkeligt" over højttaleranlægget i BIO, valgte jeg selv rækkefølgen ud fra en forestilling om at den rigsdanske version bedst ville svare til den forventede, "umarkerede" sprogbrug i BIO-situationen, mens de tre øvrige versioner ville repræsentere en stigende grad af forventningsbrud.

Biografen i Næstved indeholder fem sale, således at der blev spillet fem forskellige film de fire aftener. Det giver os altså mulighed for at operere med forskellige publikums-kategorier og undersøge om der skulle være forskel i

reaktionsmønster fra den ene type publikum til den anden.
De fem film som blev vist, var:

BIO 1: Den sidste kejser (Bernardo Bertolucci)
BIO 2: Tre mand og en baby (Leonard Nimoy)
BIO 3: Et råb om frihed (Richard Attenborough)
BIO 4: 16 år og aldrig kysset (David Leland)
BIO 5: Dirty Dancing (Emile Ardolino)

Filmene i BIO 1 og 3 var begge helafteensfilm, så her kunne pausen bruges til at udfylde spørgeskemaet. (Påmindelsen blev afspillet når pausen startede). Filmene i BIO 2, 4 og 5 var af normal varighed, og blev vist to gange hver aften (kl. 19 og kl. 21). Der var altså 8 forestillinger per aften, sådan at testen ialt blev afviklet ved 32 forestillinger.

Publikumskaraktistik

Vi har to slags data vi kan benytte til at karakterisere hvert enkelt af de fem films publikummer. For det første har vi en række oplysninger om filmene som sådan: deres indhold, målgruppe, og tid på plakaten. For det andet blev publikum på spørgeskemaet anmodet om at angive - i tillæg til biografvaner og repertoireønsker - en række baggrundsoplysninger om sig selv. Disse data er fremstillet i figur 1.

Der var ialt 19% af det samlede publikum der udfyldte et spørgeskema (183 ud af 959). Da vi intet kender til baggrundsoplysningerne for de 81% som valgte ikke at deltage, må publikumskaraktistikken på basis af baggrundsoplysninger nødvendigvis blive usikker. Den eneste mulighed vi har for at "kontrollere" om deltagerne fra et publikum er repræsentative for publikummet som sådant, er at vurdere om vi finder det sandsynligt at et publikum med de og de karakteristika har været inde at se den pågældende film og har reageret positivt/negativt på dialektmaskerne som fundet. I den grad de fremkomne forbindelser mellem filmtyper, publikumskaraktistikker og reaktionsmønstre forekommer sandsynlige, må vi kunne tillade os at antage at deltagerne mht. sociale karakteristika har været repræsentative for publikummet. Den sikkerhed vi har for at karakteristikkene passer, afhænger naturligvis også af et publikums deltagerprocent. Karakteristikken er meget sikrere i tilfældet Et råb om frihed, hvor 69% af filmens samlede publikum de fire dage har deltaget, end i tilfældet Tre mand og en baby, hvor kun 8% har deltaget.

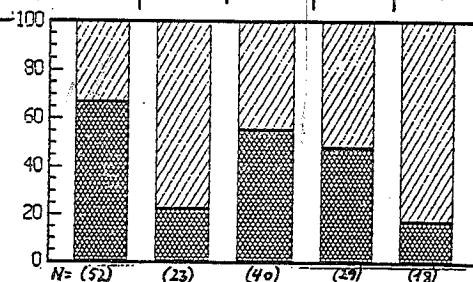
Figur 1: De 5 films

publikummer karakteriseret
vha. 7 parametre

	BIO 1	BIO 2	BIO 3	BIO 4	BIO 5
	Den sidste kejser	Tre mand og en baby	Et råb om frihed	16 år og aldrig kysset	Dirty Dancing
Underholdning/Seriøs	S	U	S	U	U
Folkelig(1) - Intellektuel(5)	4	1	5	3	2
gennemsnit	31	17,9	30,4	19,5	17,1
Alder variationsbredde	66 N= (58)	22 (26)	40 (47)	29 (32)	13 (20)

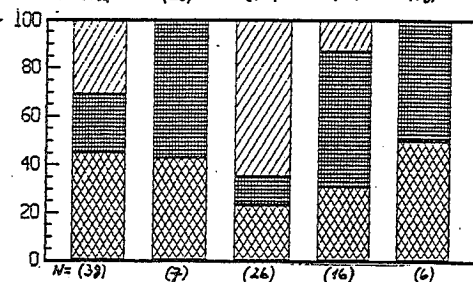
Uddannelse/Erhverv

under uddannelse
i erhverv

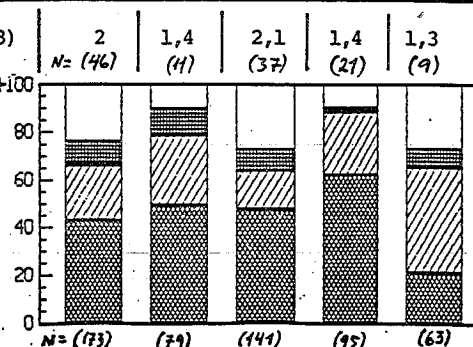

Erhvervssektor

underv. & socialves.
industri & håndverk
handel & kontor

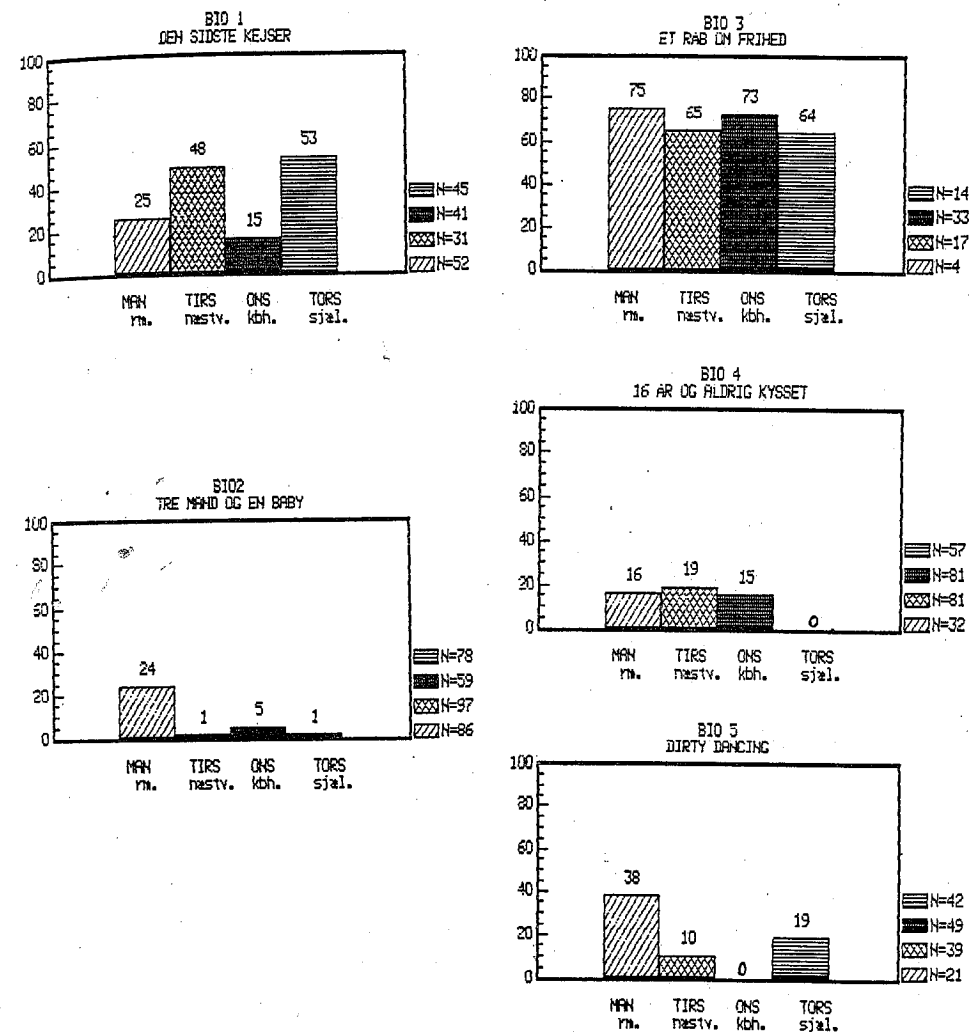
Social status lav(1)-høj(3)

Tilknytning til Næstvedegnen

landet
Syd-sjælland
Omegnen
Næstved

Figur 2: Deltagelsesprocent over de 4 dage for hvert af de 5 publikummer

Som det fremgår har jeg foretaget en første inddeling af filmenes publikummer i et "seriøst" publikum over for et "underholdnings"-publikum. Inddelingen bygger udelukkende på en subjektiv vurdering af filmenes indhold og formål.

Etiketterne "seriøs" og "underholdning" siger i sig selv ikke meget om de publikummer de bliver hæftet på. Det skulle imidlertid være muligt at komme noget længere i at præcisere billedet af hvert publikum ud fra de oplysninger vi har om den enkelte film.

De to "seriøse" film var begge stort anlagte, flotte film af verdenskendte instruktører, og de blev meget omtalt i medierne både forud for og under deres tid på lærredet i landets biografer. Alligevel var der stor forskel på hvor bredt ud i det "seriøse" publikum de to film nåede. Attenborough's film om grundlæggeren af den Sorte Bevidstheds Bevægelse i Sydafrika, Steve Biko, trak ikke publikum til mere end to spilleuger i Næstved, mens Bertolucci's film om den sidste kinesiske kejser, Pu Yi, holdt sig på plakaten i seks uger. Til en vis grad er forklaringen formodentlig at Et råb om frihed er den af de to film der klarest har et budskab (anti-apartheid). Den engagerer sig i de samfunds-politiske problemer og historiske begivenheder den beskriver, og har tydeligvis ikke haft appel udover en snævrere kreds af "specielt interesserede". Også Den sidste kejser beskriver i allerhøjeste grad politiske og historiske begivenheder, men det er den enestående menneskeskæbne som er i fokus i filmen. Måske er det bl.a. derfor at den har haft en bredere appel, ud i det "almindeligt interesserede" seriøse publikum.

Hvis vi ordner de fem filmpublikummer på en femdel skala der går fra "folkelig" (=1) til "intellektuel" (=5), synes det rimeligt at give Et råb om frihed værdien 5 og Den sidste kejser værdien 4.

Af de tre "underholdnings"-film vil Tre mand og en baby næppe andet end at underholde så mange som muligt. Den nåede

også mange: den holdt sig på plakaten i 11 uger, og det var langt den bedst besøgte film i den uge undersøgelsen blev foretaget, med 33 % af det totale publikum. Samtidig fremstår dette publikum som det klart mest anonyme. De 320 mennesker har ikke udfyldt mere end 26 spørgeskemaer, hvilket giver den laveste deltagelsesprocent. Og kun 4 af de 26 deltagere har benyttet sig af muligheden for at anføre kommentarer og ønsker til BIOs filmprogram, hvilket er betydeligt færre end i de andre publikummer. Alt i alt ved jeg derfor meget lidt om BIO 2 publikummet. Vi kunne måske sige at det mest karakteristiske ved publikummet ud fra det vi ved, netop er dets anonymitet. Det er formentlig det publikum som har trukket mest på samfundets såkaldte "tavse flertal".

Dirty Dancing nåede også mange. Filmen gik i ialt 12 uger. Den henvender sig imidlertid udtrykkeligt til et ungdommeligt publikum, idet den på plakaten præsenteres som "80'ernes mest forrygende ungdomsfilm". Det er en dansefilm bygget op omkring en kærlighedshistorie med forviklinger: han er ikke god nok til hende i hendes forældres øjne. At dømme efter kommentarerne på spørgeskemaerne blev filmen i høj grad opfattet som en film der behandler unges problemer.

Også 16 år og aldrig kysset er en film om ungdommelig konfrontation med forældre og etablerede leveregler. Det er en sjov historie om en livsfrisk pige på 16 år som efter morens død får sit behov for opmærksomhed dækket ved at provokere og chokere sin far og sine omgivelser i en kedelig lille engelsk badeby (engelsk titel: "Wish you were here"). Filmen er meget underholdende, men bestemt ej blot til lyst. Den nåede da tydeligvis heller ikke så bredt ud som de to andre "underholdnings"-film, for den blev taget af plakaten efter 6 uger.

På vores "folkeligheds-indeks" bliver publikummet til Tre mand og en baby således tildelt værdien 1, publikummet til Dirty Dancing får værdien 2, og publikummet til 16 år og aldrig kysset får værdien 3.

Aldersparameteren deler de fem films publikummer i to grupper. Som vi ser falder denne inddeling sammen med inddelingen i et "seriøst" publikum over for et "underholdnings"-publikum. De to "seriøse" films publikummer har begge en gennemsnitsalder på godt 30 år, mens publikummernes gennemsnitsalder ligger under 20 år for alle de tre "underholdnings"-films vedkommende. Vi kan endvidere bemærke at BIO 4 publikummet både hvad angår gennemsnitsalder og aldersmæssig variationsbredde, er det "underholdnings"-publikum som ligger tættest på det "seriøse" publikum, mens de tilsvarende tal for BIO 5 publikummet placerer det som det yngste og "reneste" ungdomspublikum.

Når vi kommer til uddannelse/erhverv, finder vi at publikummerne i BIO 1 og 3 overvejende er i erhverv, mens publikummerne i BIO 2 og 5 overvejende er under uddannelse.

Hvis vi tester forskellen for statistisk signifikans vha. khi-kvadrat testen, får vi at den er signifikant på 0,001-niveauet ($\chi^2=21,92$; $df=3$). Signifikansniveauet er her og i det følgende sat til 0,05.

BIO 4 publikummet lægger sig på denne parameter så tæt op ad de "seriøse" at det i realiteten skifter lejr, idet dets fordeling ikke er signifikant forskellig fra fordelingen i BIO 1 og 3, men derimod signifikant forskellig fra fordelingen i BIO 2 og 5 ($\chi^2=6,64$; $df=2$; $p<0,05$).

Vi bevæger os ned til fordelingen på erhvervssektorer og finder nogenlunde det samme mønster: BIO 2 og 5 publikummerne har en procentmæssigt stærk repræsentation fra industri og håndværk, og er helt uden repræsentation fra undervisnings- og socialvæsen. BIO 1 publikummet har det omvendt, og BIO 3 publikummet tenderer i samme retning. Dog er der her signifikant forskel på de to "seriøse" publikum ($\chi^2=7,12$; $df=2$; $p=0,03$). BIO 4 publikummet er igen det "underholdnings"-publikum der ligner de "seriøse" mest, med

et vist indslag af folk fra undervisnings- og socialvæsen.

De absolutte tal for BIO 2 og 5 er så små at det ikke giver mening at lave statistiske signifikansberegninger på forskellen i forhold til BIO 1 og 3 - uden at inddrage BIO 4 og lægge de tre "underholdnings"-publikummer sammen. Vi får da at "underholdnings"-publikummet mht. erhvervssammensætning er signifikant forskelligt fra BIO 3 publikummet på 0,001-niveauet ($\chi^2=22,11$; $df=2$) og fra BIO 1 publikummet på 0,01-niveauet ($\chi^2=9,35$; $df=2$), men i det sidste tilfælde skjuler denne sammenlægning af "underholdnings"-publikummerne at BIO 4 publikummet lige passerer grænsen for ikke at være signifikant forskelligt fra BIO 1 publikummet ($\chi^2=5,67$; $df=2$; $p=0,06$).

For at kunne klassificere de fem publikummer mht. social status vha. en gennemsnitlig indekssværdi, er hver enkelt deltager så vidt det har været muligt blevet tildelt indekssværdierne 1, 2 og 3 på basis af oplysningerne om erhverv og uddannelse. Som vi ser falder denne parameters gruppering af de fem publikummer ganske sammen med inddelingen i "seriøs" og "underholdning". BIO 4 publikummet indtager ikke her sin sædvanlige mellemstilling. Det "seriøse" publikum i BIO 1 og 3 er fælles om en relativt høj social status, mens "underholdnings"-publikummet i BIO 2, 4 og 5 er fælles om en relativt lav social status.

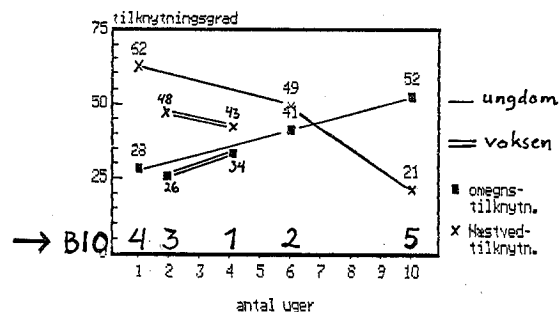
Den sidste baggrundsvariabel vi har til at karakterisere de fem publikummer, siger noget om deres grad af tilknytning til Næstvedegnen.

På spørgeskemaet blev folk anmodet om at angive det sted hvor de (a)bor, (b)er opvokset, (c)arbejder eller går i skole. Svarene på disse tre spørgsmål er for hver deltager blevet klassificeret i følgende 4 kategorier: 1)Næstved, 2)Omegnen, 3)Sydsjælland, 4)andet. 'Omegnen' er defineret som en cirkel med radius 20-25 km omkring byen, mod syd dog kun til linjen Dybsø fjord - Præstø fjord (=ca. stødgrænsen). 'Sydsjælland' er mod nord afgrænset af vejen Korsør - Køge. (De tre første kategorier vil samlet blive omtalt som 'det samlede Sydsjælland'). De tre spørgsmål som definerer parameteren, vejer alle lige tungt. Ethvert svar har værdien 1 og giver sin kategori 1 point. Dvs. at hver deltager kan bidrage med

fra 0 til 3 points til en kategori. (I figuren er N netop udtryk for antallet af kategoriseringer eller svar).

Hvis vi sammenligner de fem publikummer, ser vi at 'det samlede Sydsjælland' udgør en varierende del af det enkelte publikums samlede antal svar. Publikummerne falder i så henseende i to grupper. Der er ingen forskel på publikummerne i BIO 1, 3 og 5, og det samme gælder for publikummerne i BIO 2 og 4. Indbyrdes er der signifikant forskel på de to grupper ($\chi^2=18,61$; $df=4$; $p<0,001$).

Når vi tager det enkelte filmpublikums gennemsnitsalder i betragtning, forekommer det ikke overraskende at de "voksne" publikummer i BIO 1 og 3 fremviser en lavere grad af tilknytning til Næstvedegnen end de "ungdommelige" publikummer i BIO 2 og 4. Normalt vil der nok på enhver egn være flere tilflyttere og pendlere blandt voksne end blandt unge. Desto mere overraskende er det at det mest udprægede "ungdoms"-publikum af alle - BIO 5 publikummet - havner i gruppe sammen med de "voksne". Dette kunne man godt umiddelbart se som et indicium på at deltagerne her ikke har været repræsentative for publikummet. Imidlertid er det højst sandsynligt at dette overraskende træk ved Dirty Dancing publikummet hænger sammen med at filmen på undersøgelsestidspunktet havde gået i meget længere tid end de andre "ungdoms"-film. Hvis vi analyserer den geografiske tilknytning i de to "voksne" og de tre "ungdommelige" publikummer hver for sig, som en funktion af

det antal uger filmene havde været på plakaten på undersøgelsestidspunktet, kan det nemlig vises at der tydeligvis er en sammenhæng mellem pdes. hvor længe en film

har været på plakaten og pdes. publikums sammensætning mht. geografisk tilknytning. Tilknytningen til selve Næstved by er størst i starten, og aftager jævnt efterhånden som ugerne går. Tilknytningen til omegnen og Sydsjælland vokser tilsvarende. Denne sammenhæng fremgår af figuren. Princippet synes at være, at efterhånden som ugerne går, "forbruger" en populær film sine publikumsreserver i centrum, samtidig som dens tiltrækningskraft når længere og længere ud i periferien.

Hvis vi nu ser på publikummernes "interne" fordeling på 'det samlede Sydsjælland', finder vi at der ikke er nogen signifikante forskelle mellem BIO 1, 2 og 3. De to yderpunkter på vores ugeskala ovenfor, publikummerne i BIO 4 og 5, er imidlertid hver især signifikant forskellige fra de øvrige fire publikummer. BIO 4 publikummet er karakteriseret ved at have en højere tilknytning til Næstved og en lavere tilknytning til Sydsjælland end de øvrige, mens BIO 5 publikummet udmarker sig ved en lavere Næstved-tilknytning og en højere omegns-tilknytning.

BIO 4 vs BIO 1 ($\chi^2=8,63$; $df=2$; $p<0,01$), vs BIO 2 ($\chi^2=7,25$; $df=2$; $p<0,01$), vs BIO 3 ($\chi^2=7,19$; $df=2$; $p<0,01$), vs BIO 5 ($\chi^2=20,62$; $df=2$; $p<0,001$).

BIO 5 vs BIO 1 ($\chi^2=13,94$; $df=2$; $p<0,001$), vs BIO 2 ($\chi^2=9,74$; $df=2$; $p<0,01$), vs BIO 3 ($\chi^2=21,89$; $df=2$; $p<0,001$).

Sprogholdninger

De deltagelsesmønstre der eventuelt siger noget om de forskellige publikummers sprogholdninger, fremgår af figur 2. Det publikum som afviger mest fra de andre i sit deltagelsesmønster, er utvivlsomt publikummet til Et råb om frihed i BIO 3. Publikummet fremviser en jævn og meget høj deltagelsesprocent over de fire dage. Deltagelsesprocenten mandag kan vi naturligvis ikke lægge meget i isoleret set, eftersom der kun var fire mennesker til forestillingen. Men tallet for mandag ligger jo pænt på linje med tallene for de øvrige tre dage, så formentlig gælder det for dette publikum at det er meget samarbejdsvilligt, uanset hvilken dialektmaske det bliver præsenteret for. Inden for rammerne af BIO-testens logik må vi sige at publikumets sprog-

holdninger er præget af accept og tolerance, eller måske snarere af indifferens.

BIO-3 publikummet er som vi husker det mest "intellektuelle" af publikummerne. Det drejer sig om en relativt snæver kreds af "specielt interesserede". Det er et voksent publikum med relativt høj social status, hvor flertallet er i erhverv, overvejende ansat inden for undervisnings- og socialvæsen.

Man kunne måske formode at et publikum af denne type ville være mere interesseret i henvendelsens indhold end de øvrige publikummer, altså i muligheden for at kommentere BIOs filmprogram, og at det er denne interesse der har været stærk nok til at overskygge eventuelle sym- og antipatier over for henvendelsens form. Det er da også det publikum hvor procentvis flest deltagere benytter anledningen til at fremføre kommentarer (38%). Forskellen er dog ikke stor i forhold til de andre publikummer (med undtagelse af det omtalte, "anonyme" BIO 2 publikum), så den kan slet ikke bruges til at forklare publikumets konsekvent høje deltagelse.

Den specielle samarbejdsvilje må altså have andre årsager. Måske drejer det sig ganske simpelt om pæne mennesker der gør hvad de bliver bedt om. Og så er det naturligvis ikke uden betydning at publikummet sikkert er mere på hjemmebane end de andre publikummer når det gælder omgang med skemaer (og med papir og blyant i det hele taget!).

Uanset hvad forklaringen måtte være, kan vi enten kalde accepten/tolerancen/indifferensen vis-a-vis formen for publikumets sprogholdninger i praksis - i hvert fald i BIO-situationen, eller vi kan sætte spørgsmålstegn ved hvorvidt BIO-testen i dette publikums tilfælde måler sprogholdninger.

Hvis vi nu går over til at se på deltagelsesmønstrene i de fire publikummer som viser variation, så lad os begynde med at bemærke at reaktionen på mandagens rigsdansk stort set er den samme i alle publikummerne, mens reaktionen de følgende tre dage varierer stærkt.

Sandsynligheden for at få de fordelinger mellem deltagere og ikke-deltagere som fremvises af BIO 1,2,4 og 5 mandag, er hele 33% ($\chi^2=3,46$; $df=3$), hvorimod forskellerne mellem fordelingerne er signifikante på 0,02-niveauet onsdag ($\chi^2=10,74$; $df=3$), og på 0,001-niveauet tirsdag ($\chi^2=45,51$; $df=3$) og torsdag ($\chi^2=74,52$; $df=3$).

Den ensartede reaktion mandag er bemærkelsesværdig fordi den svarer til antagelsen af rigsdansk som det "umarkerede" eller "neutrale" sprog i BIO-situationen.

Vi kan nu i den videre analyse benytte antagelsen af mandagens reaktion som den "neutrale" til at karakterisere reaktionen de tre følgende dage som positiv eller negativ, afhængigt af om forskellen i deltagelse enten er signifikant større eller signifikant mindre end deltagelsen mandag.

Publikummet til Den sidste kejser reagerer positivt på de to sjællandske dialektmasker og neutralt på rigsdansk og københavnsk.

Deltagelsen tirsdag og torsdag er større end mandag på 0,02-niveauet ($\chi^2=9,05$; $df=2$) og større end onsdag på 0,001-niveauet ($\chi^2=15,33$; $df=2$). Forskellen på mandag og onsdag er ikke signifikant.

Forklaringen på at dette publikum reagerer ensartet positivt på begge former for sjællandsk, kan ikke bygge på dets egens-tilknytning, for ved den er der intet specielt at bemærke. Forklaringen må søges i følgende karakteristiske træk: Det er et bredt ("almindeligt interesseret") seriøst publikum. Det er voksent og meget erhvervsaktivt, med en stor aldersmæssig og erhvervsmæssig spredning, og med en relativt høj social status.

Om de tre "underholdnings"-publikummer kan vi starte med at opsummere at de er fælles om en lav gennemsnitsalder, en stærk tilknytning til industri og håndværk i kombination med minimal tilknytning til undervisnings- og socialvæsen, og en lav social status. De er forskellige mht. "folkelighed" og fordeling på parameteren erhverv/uddannelse, hvor BIO 2 og 5

publikummerne i begge henseende hører sammen over for BIO 4 publikummet. Mht. egns-tilknytning er alle tre indbyrdes forskellige.

Vi kan nu altså forsøge at pege på sandsynlige sammenhænge mellem disse forskelle i publikummernes karakteristika og forskellene i deres deltagelsesmønstre. Som vi ser af søjlediagrammerne i figur 2 er de tre "underholdnings"-films publikummer indbyrdes forskellige først og fremmest mht. hvilke af de tre rigsmålsafvigende dialektmasker de reagerer negativt på.

Publikummet til Tre mand og en baby reagerer negativt på dem alle tre ($x^2=42,75$; $df=3$; $p<0,001$).

Vi var inde på at det mest karakteristiske træk ved publikummet til forskel fra de andre nok var dets anonymitet, dets præg af "tavst flertal". Det er dog ikke mere tavst end at det fremviser den neutrale deltagelse omkring de 25 % som reaktion på den rigsdanske maske. Selv om publikummet udgør BIO 3 publikumets modpol på "folkeligheds"-indeksen, kan vi derfor ikke bare ræsonnere omvendt af hvad vi gjorde mht. BIO 3 publikumets jævne og meget høje deltagelseprocent. Dette publikum har ikke en jævnt lav deltagelseprocent alle fire dage, så vi kan ikke antage at det i sig selv er et karakteristisk træk ved publikummet at det simpelthen mangler interesse for "opgaven", eller mod på at give sig i kast med den. Så konklusionen må blive at det mest "folkelige" publikum har reageret konsekvent negativt på al rigsmålsafvigende sprogbrug i BIO-situationen.

Publikummet til 16 år og aldrig kysset reagerer konsekvent (=ingen deltagelse ved nogen af de to forestillinger torsdag) negativt på sjællandsk ($x^2=11,30$; $df=3$; $p<0,02$).

Det er nærliggende at se dette særtræk i sammenhæng med at filmen (i sin første spilleuge) har tiltrukket et publikum som er specielt ved en kombination af stærk tilknytning til selve Næstved by og minimal tilknytning ud over den nærmeste

omegn (altså til 'Sydsjælland').

Publikummet til Dirty Dancing reagerer konsekvent (=ingen deltagelse ved nogen af de to forestillinger onsdag) negativt på københavnsk ($x^2=20,30$; $df=3$; $p>0,001$). Også tirsdag er deltagelsen signifikant lavere end mandag ($x^2=6,61$; $df=1$; $p<0,01$). Publikummet reagerer altså også negativt på næstvedsk. Derimod reagerer det neutralt på sjællandsk, dvs. at deltagelsen torsdag ikke er signifikant forskellig fra deltagelsen mandag.

Også dette deltagelsesmønster forekommer det rimeligt at se i sammenhæng med publikumets geografiske tilknytning. Dets mest sarprægede træk er nemlig den svage tilknytning til Næstved by og den stærke tilknytning til omegnen.

Afslutning

Hvis BIO-testen står til troende, og min opfattelse af dialektmaskerne er rigtig, får vi følgende summariske billede af sprogholdninger i praksis i BIO-situationen: Næstvedegnens "intelligentsia" har et generelt tolerant eller ligeglad forhold til egnens konkurrerende normidealer; de almindelige voksne biografgængere kan bedre lide de masker der signalerer "nærsamfund" (næstvedsk og sjællandsk) end dem der signalerer "storsamfund" (rigsdansk og københavnsk); de unge fra Næstved by kan ikke lide den maske der signalerer "land" (sjællandsk); de unge fra omegnen kan ikke lide de masker der signalerer "by" (næstvedsk og københavnsk); og de unge fra "folket" kan ikke acceptere andet end "normen" (rigsdansk).

Litteratur

- Bourhis, R.Y. & H.Giles (1976): The Language of Cooperation in Wales: A Field Study. *Language Sciences* October, 1976. 13-16.
- Kristiansen, T. (1987a): Selvrapporteret og faktisk sprogbrug hos 3 informanter. i: K.Ringgaard (udg.): *1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus 1987. 163-176.
- Kristiansen, T. (1987b): Sprogholdninger hos unge i Næstved og omegn. *SNAK* nr.2 1987 2.årg. 2-21.

GENSTAND, HENSYN ELLER FORHOLD - INDIREKTE OBJEKT, EN
BESVERLIG GRAMMATISK RELATION

Af Erik Vive Larsen

Jeg blev tilbudt en stilling.

Analyse af sætningen: *blev tilbudt* er udsagnsled, *en stilling* er grundled, og *jeg* er hensynsled (dativobjekt). Formen *jeg* er nominativ (nævnfald, grundledsfald). men et hensynsled skal stå i dativ (hensynsfald, som på dansk er sammenfaldende med genstandsfald, hvorfor de to fald ofte under ét benævnes afhængighedsfald). Korrekt formulering: En stilling blev tilbudt mig.

(Gunnar Nissen: Det er bare dansk)

I de senere år har der i virvaret af syntaktiske teorier udviklet sig et intenst studium af grammatiske relationer, hvad der jo kun kan hilses velkomment, hvis man kommer fra den europæiske strukturalismetradition. Hos "os" har relationsbegrebet jo lige siden Otto Jespersens dage spillet en central rolle i sprogbeskrivelsen mens 60'ernes generativister reducerede grammatiske relationer til et sekundært fænomen, et spørgsmål om NP'ernes plads i syntakstræerne.

I det følgende skal jeg med indirekte objekt (IO) som eksempel skitsere nogle af de problemer, der dukker op, når man arbejder med grammatiske relationer som "syntactic primitives".

IO er en kompliceret kategori af flere grunde: 1) Der er problemer med afgrænsningen overfor direkte objekt (DO) og adverbial, 2) IO's muligheder for at indgå

i syntaktiske processer følger nogle tilsyneladende mærkelige mønstre. Det kan som DO i nogle tilfælde forfremmes til subjekt i passiv:

1) chefen tilbød mig en stilling → jeg blev tilbudt en stilling

Som det ovenfor anførte citat viser er der dog problemer med at afgøre hvilke IO'er man kan passivvende i dansk, og hvilke man ikke kan. Jeg skal senere påvise, at det ikke blot er et perifert normativt problem men et gedigent deskriptivt. IO kan endvidere alternere med en adverbial præpositionsfrase (den klassiske "dative-movement"-transformation):

2) Jeg gav bogen til Peter → jeg gav Peter bogen
også her er der dog sælsomme begrænsninger for, hvad sprogbrugerne kan og ikke kan:

3) jeg uddelte bladet til beboerne → *jeg uddelte beboerne bladet

Endelig (3) er det vanskeligt at karakterisere IO semantisk, dvs. at beskrive dets kasusrollefunktion i Fillmore'sk forstand.

Min pointe er nu at problemerne med afgrænsningen, syntaksen og semantikken hænger sammen, og at knuderne kan løses op ved at beskrive IO's adfærd som et sindrigt spil mellem syntaks og semantik.

Mit udgangspunkt er, at en syntaktisk/semantisk beskrivelse består af en række repræsentationer af sprogets sætninger, disse repræsentationer afspejler forskellige abstraktionsniveauer. Jeg vil skelne mellem i hvert fald tre niveauer.

1. et prædikatrammeniveau, udtrykket er taget fra den funktionelle grammatik (jfr. Simon C. Dik 1978), der

i denne henseende er en aflægger af Fillmores kasusgrammatik. Prædikatsrammen for "give" ser sådan ud (jfr. Basbøll NyS 16/17, p. 58):

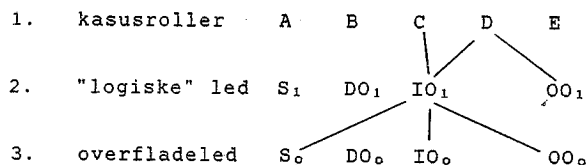
give (x₁: human (x₁))Agent (x₂)Goal (x₃: animate (x₃))Recipient
og rammen udfyldt med termer (argumenter, kasusroller) (Jens giver Hans bogen)

give (dx₁: Jens (x₁))Agent (dx₂: bogen (x₂))Goal (dx₃: Hans (x₃))Recipient

2. Et "logisk" sætningsledplan, hvor termene tildeles en ledfunktion (subj., direkte obj. (DO), indirekte obj. (IO), oblik obj. (OO)). Dette plan svarer til den klassiske transformationsgrammatiks (Aspectsmodellen) dybstruktur.

3. Et overfladeniveau, hvor sætningen tilpasses de pragmatiske/tekstlingvistiske forhold. Her kan f.eks. være tale om transformationer, der "forfremmer" eller "degraderer" de logiske led (NB disse militære termer vil få deres forklaring om et øjeblik), endvidere kan der være tale om omflytninger, der ikke ændrer leddenes syntaktiske status (topikaliseringer, vægtbetingede flytninger).

Problemet er nu, at der ikke er nogen entydig forbindelse mellem de tre niveauer:

(kasusrollerne har jeg benævnt neutralt A, B, C ---, for ikke at komme ind på det intrikate problem om, hvilke roller man skal have).

Illustrationen viser det sindrige spil mellem de

tre repræsentationsniveauer (det vil føre for vidt at komme ind på det i detaljer, Hanne Ruus NyS 10/11 p. 161-198 gør udmærket rede for forholdet mellem niveau 1 og 3). Her bedes man bemærke den ikke-entydige forbindelse mellem niveauerne.

En anden forudsætning for relationsstudierne er antagelsen af, at såvel kasusroller som logiske led kan placeres i en rangfølge som angiver deres mulighed for at deltage i syntaktiske processer (subjektdannelse, relativisering osv.). Hvad kasusrollerne angår er de lærde uenige, i den funktionelle grammatik anføres ofte rækkefølgen:

agent → goal → recipient → benefactiv → instr. →
lok. → temp.

(således Simon C. Dik: Studies in Functional Grammar p. 14).

Rækkefølgen er bl.a. opstillet efter rollernes mulighed for at danne subjekt.

De logiske ledfunktioner opstilles i flg. hierarki:
Subj. → DO → IO → OO

Et led forfremmes ved at flytte mod venstre og degraderes ved højreflytning.

Lad os derpå se på IO's adfærd i dette mønster. Det interessante er her, at IO har relationer både frem og tilbage i hierarkiet:

a) til OO

- 4) Jeg gav bogen til Jens
- 5) Jeg gav Jens bogen
- 6) Jeg banede vej for ham
- 7) Jeg banede ham vej

Problemet er her, at nogle verber tillader både IO og OO f.eks. "give", andre tillader derimod kun OO:

- 8) Jeg uddelte bladet til beboerne
- 9) "Jeg uddelte beboerne bladet
atter andre tillader kun IO
- 10) Jeg berøvede ham pengene
- 11) "Jeg berøvede pengene fra ham

b) til subjekt

- 12) Jeg nægter ham adgang
 - 13) Han blev nægtet adgang
- Restriktionerne på IO's muligheder for forfremmelse til subjekt er et meget besværligt område at få rede på. Endvidere er det en gammelkendt iagttagelse at IO har en slags subjektstatus i forhold til DO (PDiderichsen: EDG §67b):

- 14) Jeg sendte min bror sin/hans kuffert
- 15) Min broder fik sin kuffert
- 16) Vinduerne giver huset sit særpræg
- 17) Huset får sit særpræg af vinduerne

c) til DO

Visse divalente verber har et objekt, der på mange måder minder om IO. I lidt ældre grammatisk tradition, hvor man dels lagde vægt på "ordforbindelsernes betydning", og dels ikke helt havde løsrevet beskrivelsen af IO fra kasusformen dativ (Kr. Mikkelsen f.eks. jfr. Dansk Ordføjningslære p. 85) kaldte man derfor ofte disse led "hensynsled ved intransitiver".

eks:

- 18) Pengene gavnede hende ikke
- 19) Den kjole klæder dig
- 20) Svaret mishagede kongen

Lidt mere indviklet er:

- 21) Ulykken hændte ham på rejsen til Paris
- 22) Der hændte ham en ulykke
- 23) Den store arv tilfaldt ham

- 24) Der tilfaldt ham en stor arv

Her er der nok nærmest tale om ergativkonstruktioner med dybstruktur

(e) V NP₁ NP₂

dvs. tom subjektplads og "normalt" IO og DO. IO kan så - som ved passiv - forfremmes til subjekt.

Mange af IO-problemerne kan beskrives hensigtsmæssigt, hvis logisk syntaks-representationen opfattes som et spil mellem det mere "semantiske" kasusrolleniveau og overfladestrukturen. På rolleniveauet drejer det sig primært om rollerne lokativ (LOC) (specielt allativ), benefaktiv (BEN) og recipient (modtager, ejer) (REC). På overfladen kan IO realiseres som subjekt (han blev tilbudt stillingen), muligvis som objekt (ulykken hændte ham på hans fødselsdag) eller som præpositionsfrase (jeg sender pengene til Jens) og naturligvis som ind.obj. (jeg sender Jens pengene).

Et verbum som "sende" kan beskrives som følger:

- a) Jeg (FORARSAGER) (pengene (GAR) fra mig til ham)
- b) Jeg (FORARSAGER) (han (HAR/FAR) pengene)

I a) har vi en kausativ-lokativ konstruktion, i b) kausativ-recipient.

En lokativtolkning vil vise sig som en tendens til at skubbe IO bagud i hierarkiet og en recipienttolkning omvendt fremad.

Nogle eks.:

- 25) Jeg skænkede Frelsens Hær min formue
[REC/LOC]
- 26) Jeg skænkede min formue til Frelsens Hær
[LOC/REC]
- 27) Hun skænkede ham sin opmærksomhed
[REC]

- 28) "Hun skænkede sin opmærksomhed til ham
[LOC]
i (28) er det svært at tolke "sin opmærksomhed" som
noget der transporteres fra hende til ham, derfor er
LOC-tolkningen ikke mulig.
Forskellen viser sig ved "bringe" kontra "udbringe"
29) Købmanden bragte kunden varerne
[REC/LOC]
30) Købmanden bragte varerne til kunden
[LOC/REC]
31) Købmanden udbragte kunden varerne
[REC]
32) Købmanden udbragte varerne til kunden
[LOC]
Præfikset "ud-" fremhæver åbenbart den lokativiske
"transport"-tolkning og blokerer for REC, jfr. også
33) "Jeg uddelte børnene bolcher
34) "Jeg udlejede studenten et værelse
35) "Jeg udlånte naboen plæneklipperen
Andre LOC-verber er f.eks. "afgive, afsende, angive,
anke, anmelde, appellere".
REC-tolkningen skulle omvendt forlene IO med nogle
egenskaber, der peger fremad i hierarkiet. Diderichsens
tolkning af IO-DO relationen som skjult neksus med IO
som subjekt viser en sådan egenskab. Konkret viser det
sig ved at subjektrefleksivet "sin/sit/sine" kan anvendes
alternerende med "hans/hendes osv."
36) Jeg sendte min broder sin/hans kuffert
37) Ministeriet nægtede ham sin/hans afsked
38) Vinduerne gav huset sit/dets særpræg
Denne refleksivprøve kan omvendt muligvis afgøre at
de gamle "dativ-verber" gavne, klæde, mishage følges af
direkte obj. og ikke ind. obj.

- 39) Pengene gavnede hende ikke i sit/hendes arbejde
40) Den farve klædte hende i sin/hendes ungdom.
Endelig synes muligheden for subjektpromovering af
IO at være betinget af de underliggende kasusroller,
således at REC er en nødvendig men ikke tilstrækkelig
forudsætning for passivvending af IO:
41) Jeg blev betroet det arbejde
42) Han blev anvist plads ved bordet
43) Han blev nægtet adgang
men ikke typiske LOC-verber.
44) "Aktionærerne blev afkastet udbytte (til)
45) "Højesteret blev anket dommen (til)
46) "Politiet blev anmeldt overfaldet (til)
Dette træk ved LOC-verberne er ret så karakteristisk
i betragtning af, at dansk normalt ikke har noget mod
præpositionsstranding.
47) Højesteret blev dommen anket til
48) Politiet blev overfaldet anmeldt til
Ejheller den type verber, som jeg ikke har gjort så
meget ved her, nemlig benefaktiv BEN-typen tillader
tilsyneladende passivvending i større udstrækning. Det
drejer sig f.eks. om typen:
49) Jeg byggede ham et hus
[BEN]
50) Jeg bagte dem en kage
[BEN]
51) Jeg smedede Jensen en ny havelåge
[BEN]
men ikke:
52) "Han blev bygget et hus
53) "De blev bagt en kage
54) "Jensen blev smedet en ny havelåge
Jfr. også benefaktiver der kræver præpositionen

"for" ved realisation som præp.frase.

55) Jeg afskar dem tilbagetoget

56) Pengene banede ham vejen mod nye mål

57) Jeg afmalede ham følgerne af ulykken

men ikke:

58) *De blev afskåret tilbagetoget

59) *Han blev banet vejen mod nye mål

60) *Han blev afmalet følgerne af ulykken

Litteratur:

Basbøll, Hans (1986): Diderichsen vs Dik eller Feltanalyse vs Funktionel grammatik. In: NyS (Nydanske Studier) 16/17.

Diderichsen, Paul (1946/62): Elementær dansk Grammatik (København).

Dik, Simon C. (1978): Functional Grammar (Amsterdam).

Dik, Simon C. (1980): Studies in Functional Grammar (London).

Herslund, Michael (1986): Double Object Constructions in Danish In: Lars Hellan, Kirsti Koch Christensen (eds): Topics in Scandinavian Syntax (Dordrecht).

Mikkelsen, Kristian (1911): Dansk Ordføjningslære (København).

Ruus, Hanne (1979): Sproglig betydningsanalyse. In: NyS (Nydanske Studier) 10/11.

MODALVERBER MED PASSIV INFINITIV I MODERNE DANSK

Af Karen M. Lauridsen og Ole Lauridsen

1. Passiverbarhed og valget af passivform (O. Lauridsen (1987:153-225; 1988 in toto))

Fænomenet passiverbarhed må alt i alt karakteriseres som en forskningens horeunge. De monografiske arbejder om passiv i germanske sprog er over en bank ganske vist talrige, men snart sagt alle retter de blikket mod diatesens syntaktiske struktur, dens frekvens, dens funktion og deslige, mens enkeltverbernes mulighed eller mangel på mulighed for at undergå passivtransformation generelt forbigås. De egentlige grammatikker må selvsagt ofre problemet nogen opmærksomhed, men de forklaringer, der gives i værker, der ikke blot indskrænker sig til at registrere ikke passiverbare verber, efterlader i hovedsagen en mængde uklare punkter og afslører intet egentligt sammenhængende system.

At forholdet mellem semantisk og syntaktisk valens spiller en afgørende rolle for verbernes passiverbarhed, erkendes af langt de fleste grammatikere. Hovedparten fokuserer - for nu at tale meget generelt - på den funktional-semantiske enhed agent og forudsætter, at et givet verbs aktiviske subjekt skal have agentiv status, for at verbet kan passiveres; at verber som fx se, høre, have og rumme rent faktisk optræder i passiv, rokker i betænkelig grad ved denne tese. En tilsvarende mangel på rækkevidde har den noget sjældnere fremførte teori om, at det blandt de polyvalente verber kun er verber med objekt i form af egentligt genstandsled, der

kan omsættes til passiv - jævnfør bl.a. Mikkelsen (1911:85 og 378). At adskille genstandsled fra ikke passiverbare verbers såkaldte hensynsled, der kendetegnes ved at indgå i en fjernere forbindelse med det styrende verbum end genstandsleddet (som fx objektet for angå, ligne, tilstøde) er nemlig alt andet end ligetil. med mindre man da som Mikkelsen med en noget pinagtig ringslutning ser hensynsleddets løsere tilknytning afspejlet i den omstændighed, at leddet ikke kan blive til subjekt i passiv, at verbet ikke kan passiveres. Tesen svækkes desuden yderligere ved, at kun en mindre del af verbalinventaret indfanges.

Trods problemer som de nævnte er der næppe tvivl om, at passiveringshindrende faktorer er at finde just i spillet mellem syntaktisk og semantisk valens, blot skal accenten placeres andetsteds end hidtil antaget. En undersøgelse af ca. 3000 danske verber, hvis resultater baserer sig på introspektion, korpusanalyse og informanttests, har vist, at såvel mono- som polyvalente verber ikke kan passiveres, hvis deres overfladesubjekt har den funktional-semantiske værdi objektiv, dvs. hvis det udtrykker den størrelse, der indgår i eller er resultat af det i verbalstammen fastlagte indhold, jævnfør eksistere, ske, tilstøde osv. Det skal understreges, at teorien forudsætter, at en og samme stamme uden videre kan realiseres i helt forskellige verber, der regnes med andre ord ikke med polysemi; således opereres eksempelvis med et give = "have som resultat", ikke passiverbart, idet subjektet er objektiv, og et give = "forære", passiverbart, idet subjektet ikke er objektiv. Alt dette fører selvsagt til en bestemt opfattelse af passiven, der igen leverer en begrundelse for, at refleksive verber samt verber med

legemsdele og beklædningsgenstande som objekt eller med objekter determineret af possessiver med reference til subjektet ikke kan passiveres; disse områder må i denne sammenhæng hvile, der henvises til O. Lauridsen (1987: 226-229) og (1988:81f). For god ordens skyld skal det nævnes, at der findes enkelte systembegrundede undtagelser, samt at systemet som sådant kan brydes, men dette sker uhyre sjældent, og faktisk udelukkende i egentlig litterære sammenhænge, jfr. Drachmannbelægget "... - her soves trygt - ligegyldigt hvad der så sker derude" (efter Aage Hansen (1967:50)); der er tale om leg med sproget, om parolebundne skred, der ikke ryster fundamentet.

Analysen af de nævnte verber bygger på en i sit dybeste væsen prædikatslogisk orienteret opdeling i på den ene side stative, på den anden side dynamiske verber. Stative verber kendetegnes negativt ved, at de på prædikationsplanet aldrig opviser hverken funktor incept, der angiver overgang, eller funktor caus, der betegner handling og dermed forudsætter et igangsættende, et agentivt element. Tilstedeværelsen af incept og/eller caus er heroverfor typisk for de dynamiske verber, der lader sig inddele i transitionale, aktorale og kausative verber. Transitionale verber angiver, at der indtræder en forandring, som ikke implicerer et agentivt element (fx falde, opdage, vinde, ankomme); de rummer således på det dybeste plan altid prædikatoren incept, men ingen prædikator caus, hvorfor der på det højereliggende funktional-semantiske plan ikke findes et agentiv. Et sådant markerer sig til gengæld uden indskrænkninger ved aktorale og kausative verber, der i den inderste betydningsstruktur således altid rummer et caus; herudover kan de indeholde et incept, men dette er

ingenlunde et krav. De aktorale verber karakteriseres ved, at de på det funktional-semantiske plan ikke forudsætter tilstedeværelsen af kasusrollen objektiv - den egentlige genstand er leksikaliseret (fx danse, bede om, hjælpe, gå), de kausative opviser heroverfor altid et objektivt element (fx slå, fortælle, give, kaste).

Der kan herudfra lægges et snit gennem det samlede verbalinventar, der flyder af dichotomien $\pm$ agentivt element og dermed samler stativ og transitionale verber i én gruppe over for aktorale og kausative i en anden, jævnfør nedenstående skitse

STATIV VERBER		$\pm$ incep $\pm$ caus ($\Rightarrow$ $\pm$ agentivt element)	
		=====	
		$\pm$ incep	
		TRANSITIONALE ($\pm$ caus $\Rightarrow$ $\pm$ agentivt element)	
D			
Y	V		
N	E		
A	R	AKTORALE	
M	B	$\pm$ caus $\pm$ incep	
I	E	/	
		($\Rightarrow$ $\pm$ agentivt element) ell.	
S	R	\	
K		$\pm$ caus $\pm$ incep	
E		KAUSATIVE	

Netop delingen efter kriteriet $\pm$ agentivt element er af særlig vigtighed for vurderingen af -s- og blive-passivs brug i sammenhænge, hvor passiven er præsensisk finitum. Kun præsensiske former kan, må det betones, underkastes en egentlig systematisk betragtning; som bekendt blokerer en række med stammeudlyden forbundne forhold i vidt omfang for præterital -s-passiv, hvorfor denne overhovedet savner analogimønstre og således er mindre frekvent (Mikkelsen (1911:379f)). Førømtalte undersøgelser viste, at der er en meget markant tendens til at lade ikke-agentive, altså stativ og transitionale verber optræde i -s-passiv (jævnfør "Byen anes i kimingens rand", "Bogen haves på Statsbiblioteket"), mens agentive, altså aktorale og kausative verber realiseres i s- eller blive-form alt efter aspekt, idet -s-passiven hovedsagelig benyttes ved durativitet (jævnfør "Her i landet hænges forbrydere"), blive-passiven mestendels ved perfektivitet (jævnfør "Netop nu bliver forbryderen hængt"); dette forhold afspejler i øvrigt givetvis forskellige historiske faktorerers spil, der henvises til O. Lauridsen (1987: 203f) samt (1988:79).

Med andre ord, for brugen af de to danske passiv-former kan der påvises klare regulariteter, når verberne optræder i finit præsensisk form; men det påviste mønster brydes for de aktorale og kausative verbers vedkommende, når passiv infinitiv af sådanne indgår i syntaktisk forbindelse med modalverber.

2. Kombinationen af modalverbum + passiv infinitiv

Ved modalitet som en tværsproglig semantisk kategori forstås grammatikaliseringen eller leksikaliseringen af den talendes (eller en anden modal kildes) holdning

eller mening, hvad angår muligheden, forudsigeligheden eller nødvendigheden af, at en given proposition er sand eller falsk, eller at en given handling eller tilstand tilvejebringes. Hvis den talendes holdning angår en efterfølgende propositions sandhedsværdi, er der tale om epistemisk modalitet; hvis den angår tilvejebringelsen af en given handling eller tilstand, er der tale om ikke-epistemisk (deontisk) modalitet.

En systematisk semantisk kategorisering af modalverberne indebærer en basal skelnen mellem de modallogiske operatoren mulighed og nødvendighed, der har følgende indbyrdes relation:

pos p = non nec non p

nec p = non pos non p

Nødvendighedsoperatoren kan dog opdeles i to, således at der bliver i alt tre operatoren: mulighed, forudsigelighed og nødvendighed (K.M. Lauridsen (1987:74-112) og (1988 in toto)).

Endvidere må der i kategoriseringen lægges et skel mellem henholdsvis epistemisk og ikke-epistemisk modalitet, og det er denne sidste distinktion, der er væsentlig i nærværende sammenhæng. Om man vælger at betragte modalverberne som polyseme eller man vælger at betragte eksempelvis epistemisk kan over for deontisk kan som to lexemer, er i denne sammenhæng uden betydning. Vigtigt er det derimod, at de epistemiske og de deontiske modalverber optræder i forskellige morfologiske og syntaktiske sammenhænge. Af disse vil eksemplificeringen i det følgende koncentrere sig om tre forhold: perfektive konstruktioner, forekomst i konditionalsætninger samt passive konstruktioner.

- 1a Firmaet kan have tjent en masse penge på dette projekt
- b Firmaet har kunnet tjene en masse penge på dette projekt
- 2a De kan bygge det nye amtssygehus på den grund
- b Hvis de kan bygge det nye amtssygehus på den grund, ...
- 3a Han kan blive udnævnt til administrerende direktør inden nytår
- b Han kan udnævnes til administrerende direktør inden nytår

Eksempel (1a) vil blive interpreteret som epistemisk modalitet ("Det er muligt, at firmaet har tjent ..."), mens (1b) vil blive interpreteret som ikke-epistemisk ("Det har været muligt for firmaet at tjene ... " / Firmaet har været i stand til at tjene ..."). Med andre ord, de ikke-epistemiske modalverber kan forekomme i perfektiv, mens dette ikke er tilfældet for de epistemiske; de kan udelukkende forekomme med perfektiv i den efterfølgende verbalfase, og denne verbalfase har da fortidig reference (distinktionen mellem perfektiv og non-perfektiv ophæves).

Det er ikke muligt at afgøre, om (2a) er epistemisk eller ikke-epistemisk, når eksemplet optræder uden kontekst. Når det indsættes i en konditionalsætning som i (2b), er der derimod ingen tvivl; her er kun en ikke-epistemisk interpretation mulig. De epistemiske modalverber kan ikke optræde i konditionalsætninger.

I eksempel (3) er der heller ikke tvivl om distinktionen mellem epistemisk (3a) og ikke-epistemisk (3b) modalverbum.

Da der generelt synes at være klare syntaktiske karakteristika, som adskiller de epistemiske modalverber fra de ikke-epistemiske, er det nærliggende også at antage, at noget lignende gør sig gældende, hvor henholdsvis -s- og blive-passiv optræder i konstruktion med et givet modalverb (altså ved modalverb + passiv infinitiv af de kausale og aktorale verber, s.o.). Hvis man i stedet for kan i eksempel (3) indsetter et af de andre centrale modalverber, får man

4a Han kan/vil/må/skal/bør blive udnævnt ...

b Han kan/vil/må/skal/bør udnævnes ...

I (4b) er der helt klart tale om ikke-epistemisk modalitet. I (4a) er der med undtagelse af eksemplet med skal tale om epistemisk modalitet. Det viser sig i flere sammenhænge, at skal falder uden for det generelle mønster. Dette skyldes måske, at skal har flere forskellige betydninger, der alle må interpreteres som ikke-epistemiske (men til gengæld med en større eller mindre grad af fremtidighed), og at den betydningsforskel, som henholdsvis blive- og -s-passiv generelt udtrykker, i tilfælde med skal udnyttes til at foretage en distinktion mellem de ikke-epistemiske betydninger. "Han skal blive udnævnt" udtrykker således den talendes løfte, mens "Han skal udnævnes" udtrykker et påbud fra den talende eller fremtidighed i overensstemmelse med en given plan (henholdsvis fx "koncernchefens påbud til personalechefen" og "firmaets plan for dette års forfremmelser").

Ved en foreløbig undersøgelse af eksemplerne i et almensprogligt dansk korpus, som er blevet etableret på Handelshøjskolen, har det vist sig, at de her

skitserede hypoteser synes at holde stik. Der er således eksempler på epistemisk kan/vil + blive-passiv og ikke-epistemisk kan/vil/må/skal/bør + -s-passiv:

- 5a Når tilføjelsen ikke er med i Ekstra Bladet, kan min udtagelse tages til indtægt for, at fagforeningerne støtter de overenskomststridige arbejdsnedlæggelser ...
- b Spørgsmålet er, om Margaret Thatcher, der på juni-topmødet i Bruxelles optrådte stejlt og selvsikkert, vil være tilfreds med en sådan tilkendegivelse, der nemt kan blive punkteret alene på efterårets sikkert hede diskussion om nye indgreb mod overskudsproduktionen af landbrugsprodukter og især korn.
- 6a Udenlandske banker vil ikke blandes ind i 6. Juli Bank-skandalen.
- b Alene i Århus anholdt politiet i løbet af seks timer fredag aften og natten til i går ialt 13 bilister, der vil blive sigtet for spiritus- eller promillekørsel.
- 7 En fornyet indsats for at standse krigen via FN skal være velkommen. Men indtil da må Irak styrkes økonomisk og militært for at forhindre, at det bliver rullet over ende af iranerne.
- 8 Det er helt op til fabrikanten eller importøren, om produkterne skal DVN-testes.
- 9 Justitsminister Erik Ninn Hansen (K) nægter at bøje sig for flertallet i Folketingets retsudvalg, der mener, at asylansøgere for tiden ikke bør udvises til Libanon på grund af den nuværende situation i landet.

Konstruktionen modalverb + blive-passiv infinitiv hører ikke til de mest højfrekvente i moderne dansk, men der ses dog ikke sjældent eksempler med henholdsvis kan eller vil + blive-passiv. Derimod er der i korpus ikke eksempler med må/bør/skal i samme konstruktion.

De traditionelle danske grammatikker (Mikkelsen (1911:383f,389), Diderichsen (1946:114f,136f) og Aage Hansen (1967:54)) undlader alle at forsøge en systematisk forklaring på den semantiske distinktion mellem -s- og blive-passiv i konstruktion med modalverberne.

3. Konklusion

Med en funktional-semantisk kategorisering af verberne mener vi at have redegjort for, ikke blot hvilke verber, der er passiverbare, men også hvilke verber, der kan optræde i såvel -s- som blive-passiv. Ved de kausale og aktorale verber er der, som allerede godtgjort, en aspektuel forskel mellem anvendelsen af de to passiver i deres finitte form. Når de samme verber optræder i passiv infinitiv i konstruktion med et modalverb, ophæves den aspektuelle distinktion, og i stedet for etableres komplekset modalverb + -s-passiv infinitiv over for komplekset modalverb + blive-passiv infinitiv en modal distinktion, i de fleste tilfælde mellem epistemisk og ikke-epistemisk modalitet. Det må tages for givet, at det er modalverbets semantik, som bestemmer valget af henholdsvis -s- og blive-passiv i infinitiven. Om komplekset modalverb + passiv infinitiv er et eller to sproglige tegn er til gengæld en diskussion, som vi ikke vil komme nærmere ind på her.

4. Litteratur

Diderichsen, Paul (1946, 3.udg. 1976) Elementær Dansk Grammatik. København. Gyldendal.

Hansen, Aage (1967) Moderne Dansk III. København. Grafisk Forlag.

Lauridsen, Karen M. (1987) A Syntactico-semantic Subcategorization of the Modal Verbs in Modern English and Danish. Handelshøjskolen i Århus.

Lauridsen, Karen M. (1988) "Overvejelser omkring principperne for en syntaktisk-semantisk kontrastiv analyse af modalverberne i moderne engelsk og dansk" i Hermes. Tidsskrift for sprogforskning. 1. Det erhvervssproglige Fakultet, Handelshøjskolen i Århus.

Lauridsen, Ole (1987) Passiv und Passivfähigkeit im Dänischen und Deutschen. Handelshøjskolen i Århus.

Lauridsen, Ole (1988) "Passiv og passiverbarhed på dansk og tysk" i Hermes. Tidsskrift for sprogforskning. 1. Det erhvervssproglige Fakultet, Handelshøjskolen i Århus.

Mikkelsen, K. (1911, 1975) Dansk Ordføjningslære. København. Hans Reitzel.

Talesprogsvariationen i Odder Kommune
Hadsherredsmål, rigsmål, københavnsk, århusiansk?

Af Bent Jul Nielsen og Magda Nyberg

Odderundersøgelsen

Hvorfor der lige netop skulle foretages en talesprogsundersøgelse i Odder kan det måske være svært at begrunde 100% sagligt. Men der findes dog et par gode argumenter.

Fra det jyske område har vi undersøgelser af lignende art både fra sønderjyske, vestjyske og nordjyske lokaliteter, i alle tilfælde fra områder der både indbefatter et landdistrikt og en eller flere byer af behersket størrelse. I modsætning hertil er Odder østjysk. Landdistriktet er som de andre steder fortrinsvis befolket med landmandsfamilier, og det bør måske pointeres at der her er tale om jord af høj bonitet som har medført en gennemgående ret høj velstand; i dag findes der iøvrigt adskillige ikke-agrarer virksomheder også uden for byen. Odder by er efter sin størrelse meget bymæssig og relativt stærkt og tidligt industrialiseret og i takt hermed også kultiveret, hvis man dermed mener at der igennem mange år har været stor kulturel aktivitet bl.a. på det skolemæssige område (herunder f.eks. både fagskoler og højskoler). Endelig er Odder næsten nabo til tre af de østjyske købstæder, den lille købstad Skanderborg, den betydeligt større købstad Horsens, og sidst men ikke mindst Århus. Alt i alt har vi her et jysk område af en noget anden karakter end de tidligere undersøgte. Om det giver sig udslag i talesproget og hvordan det giver sig udslag, det er nogle af de spørgsmål vi har prøvet at stille.

Odderundersøgelsen baserer sig på trakanalyser af en lang række udtaletræk og enkelte morfologiske og leksikalske træk (ialt 50) af båndoptagne sprogprøver med et bredt udvalg af informanter der er bosiddende og er opvokset i kommunen.

Ved et bredt udvalg skal forstås at der foreligger optagelser med folk af begge køn, alle alders- og socialgrupper, samt repræsentanter for både land og by.

Der foreligger optaget 95 interviews og 26 gruppesamtaler, de er foregået 1986-1988. Men af frygt for at vi ville falde for aldersgrænsen inden hele dette stof var aflyttet og analyseret har vi allerede taget hul på publiceringen af nogle undersøgelsesresultater efter at vi har bearbejdet optagelserne fra 19 af informanterne. Disse 19 er udvalgt således at de fordeler sig bedst muligt over det sociale, det kønsmæssige og det geografiske spektrum, men vi har holdt os til vores 3 yngste aldersgrupper, nemlig personer født mellem 1947 og 1976, begge årstal incl., dvs. personer der i 1987 var mellem 11 og 40 år. Inden for dette spektrum er igen de yngste aldersklasser (11-21-årige) stærkest repræsenteret.

Se skema 1:

(Symbolerne M, K, B og L er let gennemskuelige.
Romertal og arabertal står for henh. socialklasse
og aldersklasse.
Det hele er forklaret under skemaet).

Sproget i Odder og rigsmålet

Trakkene.

I en første rapport, i Danske Folkemål 1988, har vi redegjort for nogle resultater der vedrører disse personers

sprog i relation til rigsmålet. Vi måler ved trækanalyse og procentudregning den enkelte informants rigsmålsafvigelse for så vidt angår 12 træk (ud af ialt 37 træk der er analyseret med samme formål). En del af de 25 træk der er udeladt ved den videre bearbejdning har vi ladet udgå ganske simpelt fordi de slet ikke udviste variation hos dette informantudvalg: trækmanifestationen var altid i overensstemmelse med rigsmålet (dog delvis bortset fra 1 af informanterne). Disse træk der nok kan variere hos ældre medlemmer af lokalsamfundet gjorde det ikke hos de 11-40-årige. Det drejer sig om en del af de klassiske jyske dialekttræk.

Sf. skema 2.

Og bemærk alle nullerne!

Der var ingen der sagde a for jeg, ingen der sagde it for ikke, ingen der sagde long for lang osv. osv.

Efter at nul-trækkene var fjernet og der også af forskellige grunde var set bort fra nogle andre af de optalte træk, blev der altså 12 tilbage som er brugt i den videre variationsanalyse.

Sf. skema 3.

Når vi måler rigsmålsafvigelsen på disse træk alene og udregner gennemsnitsafvigelsesprocenter er der altså selv med maksimale afvigelsesprocenter ikke tale om nogen stor afstand til rigsmålet.

Af skema 3 fremgår det også hvordan trækkene alt i alt fordelte sig, altså hvilke der er størst chance for at høre i en rigsmålsafvigende form når man tager til Odder, og hvilke der kun i mindre omfang falder sådan ud.

Til de almindeligste hører trækket or/år, dvs. man hører ofte år i gjorde, fjorten, jordbær, skjorte m.fl., og trækket -ing, dvs. der siges ofte regning, ansøgning osv. i stedet for regneng, ansøgneng, og endelig trækket -et, dvs. der siges ofte huset, prøvet osv. med t/d-lyd i stedet for "det bløde d". Af disse træk er de to sidstnævnte i overensstemmelse med stedets oprindelige dialekt, mens det førstnævnte (or/år) ikke er det.

Til de statistisk mindst rigsmålsafvigende træk hører stød/ikke-stød i kant-, damp-typen (ord med stemt + ustemt konsonant der har stød i rigsmålet) og trækket ø til hvis rigsmålsafvigende manifestation vi har regnet både nul, j-lyd og mellemkvaliteter mellem ø og i.

Informanterne.

Informantfordelingen i henhold til rigsmålsafvigelsesgraden, når man har udregnet gennemsnittet for hver informant, kan betragtes på

skema 4.

Af skemaet fremgår det med nogenlunde tydelighed at variabelen køn kan korreleres med afvigelsesgrad, idet mænd dominerer blandt de højestscorende (over 50%) og kvinder dominerer blandt de lavestscorende (under 15%).

M.h.t. variabelen bopæl fremgår det at informanterne fra landet dominerer blandt de højestscorende, mens der ikke viser sig noget klart mønster blandt de lavestscorende.

Der er kun et svagt grundlag for at sige noget om socialgruppens betydning, måske dog at der er en dominans af socialgruppe I blandt de lavestscorende, dvs. mest rigsmålsnære. Variabelen alder spiller så vidt det kan ses af ske-

maet ikke nogen synderlig rolle. Heraf kan man sandsynligvis slutte at den høje grad af dialektudjævning der kan iagttages i dette område i alt væsentligt ligger forud for de forholdsvis unge aldersklasser vi undersøger i denne forbindelse.

Sammenfattende kan vi ud fra totalskemaet forsigtigt konkludere at de mest rigsmålsafvigende hyppigt vil være mænd med bopæl i landdistriktet, og at de ikke tilhører socialgruppe I.

Når vi gransker informantfordelingen på grundlag af de enkelte træk når vi ofte til et lignende resultat, men kan samtidig konstatere at informanternes rangorden skifter meget efter hvilket træk vi lægger til grund.

Sprogformerne.

Hermed er også sagt at de sprogformer vi har at gøre med er meget uegale. Som eksempel kan vi vise hvordan en informants rangordensplacering skifter alt efter hvilket træk der lægges til grund for rangordensopstillingen.

Se skema (fig.) 5.

(der vedrører informanten med lb.nr. 44)

Så grelt er det ikke i alle tilfælde, men i mange. Der er en tendens til at de mindste udsving forekommer hos informanter der enten har en lav eller en høj rigsmålsafvigelsesprocent, mens en stor midtergruppe placerer sig yderst forskelligt alt efter hvilket træk der lægges til grund. Sagt på en anden måde: en gruppe informanter med ret ringe individuelle udsving i afvigelsesgennemsnit kan have højst forskellige procenttal for de enkelte træk.

Konklusion.

Fra den afsluttende konklusion på denne første rapport vil vi nævne:

1. Der er ikke blandt de 19 informanter fundet en sprogform der kan betegnes som dialekt.
2. Der er dog hos alle informanter tale om en vis afstand til rigsmålet, og der er i høj grad tale om variation, i hvert fald interindividuel, men formentlig også i nogen grad intraindividuel (det sidste har vi ikke været inde på her).
3. Vi træffer ikke en blot nogenlunde fast sprogform der kan genfindes hos den ene sprogbruger efter den anden.

Vi har endelig - ikke særlig overraskende - konkluderet at de former for talesprog vi har analyseret kan bestemmes som regionalsprog, idet vi derved forstår: en sprogform der foruden rigsmålsformer indeholder nogle geografisk bundne, men ikke nødvendigvis snævert lokaliserbare træk, og hvis rigsmålsafvigende træk ikke forekommer med 100% konsekvens, men i forskellig grad veksler med tilsvarende rigsmålsformer.

Forskellen på Odder og de andre jyske områder hvor der er foretaget lignende undersøgelser af talesproget hos de yngre aldersklasser, kan i kort form gøres op således:

Dialektudjævningen er i Odder skredet længere frem. Regionalsproget indeholder ingen træk der er snævert lokaliserbare.

Sproget i Odder og yngre rigsmålstræk

I fortsættelse af den første rapport om rigsmålsafvigelsen arbejder vi nu på en rapport om afvigelser fra hvad vi kalder yngre rigsmål. Formålet med den første undersøgelse var jo bl.a. at få et indtryk af dialektens (de lokalt bundne formers) resistens, mens formålet med den næste er at skaffe et overblik over de yngre formers indtrængen.

Vi har til den ende analyseret yderligere et antal træk hos de samme informanter. Hvilke det er fremgår af

skema 6.

Vi har dog inden den videre bearbejdning af forskellige grunde udeladt 3 af disse 14 træk. Hvilke træk der er arbejdet videre med fremgår af

skema 7.

Som det ses drejer det sig om en række træk der dels kan manifesteres med en udtale der er i overensstemmelse med en oprindelig særkøbenhavnsk (ofte lavkøbenhavnsk), men senere mere eller mindre udbredt udtale, dels kan manifesteres med en udtale der ikke er det. Vi kalder disse træk yngre træk og ikke københavnske, selv om de naturligvis under alle omstændigheder er københavnske; men pointen er at de p.d.e.s. ikke mere er begrænset til København og p.d.a.s. endnu ikke er slået helt igennem hos personer uden for København. I vekslende omfang er disse træk jo forøvrigt heller ikke slået igennem hos alle københavnere.

Begrebet "yngre" skal forstås som noget særdeles relativt, idet nogle af de såkaldt yngre udtaler er temmelig gamle (kan findes hos personer født o. 1860 if. Brink og Lund), mens andre virkelig er ret unge. I alle tilfælde er der imidlertid tale om former der konkurrerer med andre og ældre rigsmålsformer.

Trækkene.

Rangordenen og procenttallene for de 11 træk i skema 7 viser en næsten total afvisning af udtalen [ɛ] i stedet for [ø] (eks.: op), og det "flade a" i kortvokaliske ord (mand, klasse) har heller ikke slået meget an, selv hos vore unge meddelere; men det findes altså, hos én er pro-

centtallet for afvigelse (se skema 6, informant nr. 24, træk nr. 38) helt nede på 52, men derfra er der et langt spring op til den næste på 83. Hvad der nok kan undre mere er at den "flade" udtale af det lange a uden for r-forbindelse som forlængst er blevet den dominerende rigsmålsform, ikke har en sterkere position i Odder-normen. Udtalen er ganske vist solidt repræsenteret (ialt 30% af de mulige tilfælde), men 4 af informanterne har den slet ikke eller næsten ikke. Ingen af informanterne har helt opgivet den gamle udtale (hvor man har samme a-kvalitet i ane og Anne).

Mest accepteret af de yngre træk på listen er [aj]-udtale i ordet meget, men også i aj-ord i almindelighed er denne udtale forholdsvis udbredt (midt i rangordenen). Det "bløde g" har det ikke så godt hos disse sprogbrugere; i 70% af tilfældene er det erstattet af halvvokal eller nul. Udtalen [rø] i stedet for ældre [ræ] (i cigaret, adresse, grænse osv.) er heller ikke sjælden (54% af samtlige tilfælde). At [ɔ] som manifestation af o-fonemet foran konsonant findes i betydelig udstrækning (ord som mund, pung, lukke) kan ikke undre, da det i København er et af de ældste af de "yngre" træk; man kan snarere undre sig over at denne udtale ikke har tilkæmpet sig mere end 51%.

Forholdet mellem R-afvigelse og YR-afvigelse.

Vi har også i denne undersøgelse for hver informant udregnet gennemsnitstallene for afvigelser (her altså afvigelser fra YR). Men vi kan ikke her nå at komme ind på informantfordelingen hverken på grundlag af disse gennemsnitstal eller på grundlag af scoringerne inden for de enkelte træk. Derimod vil vi gerne vise resultatet af et forsøg der går ud på at sammenholde de to scoringslister der er fremkommet ved henholdsvis den første undersøgelse (gnsntl. rigsmålsafvigelse) og den anden (gnsntl. YR-afvigelse). Er der korrelation, således at det for den enkelte

informant gælder at jo højere R-afvigelse, jo højere YR-afvigelse?

Se skema (fig.) 8.

Her er, for hver enkelt informant, scoringstallet for R-afvigelse afsat på abskisseaksen og scoringstallet for YR-afvigelse afsat på ordinataksen. Skæringspunktet er markeret med et punkt der er forsynet med den pågældende informants løbenummer. Hvis der er fuldstændig positiv korrelation mellem de to sæt værdier vil det i en sådan afbildning vise sig ved at de indlagte punkter følger en linje der går fra punktet 0,0 til punktet 100,100. Det er ikke tilfældet. Derimod ligger der mange punkter på og omkring en linje hvis udgangspunkt i venstre side ligger lidt højere. Med dette udgangspunkt er markeret at selv de informanter der har en høj grad af rigsmålsnærhed ligger et godt stykke fra YR-nærhed (således som vi har forestillet os et YR-præget sprog). Om de informanter der ligger langs denne linje kan vi altså stort set sige at jo fjernere deres sprog er fra rigsmålet jo færre YR-manifestationer finder vi i deres udtale.

Men der er nogen der skiller sig mere eller mindre markant ud fra hovedmassen. Vi kan her kommentere de to ekstremer:

Nr. 23 (K,L,IV,1): en sprogbruger hvis sprog i mindre grad er præget af yngre træk end det er normalt i forhold til rigsmålsnærheden; det er forholdsvis rigsmålsnært, men efter en udtalenorm der ikke er meget præget af yngre træk.

Nr. 24 (M,L,II,1): her har vi modsat en sprogbruger hvis sprog er betydeligt mere præget af YR-træk end det er normalt i forhold til rigsmålsnærheden. Hans sprog er på én gang temmelig rigsmålsfjernt (efter vores målestok) og temmelig meget præget af yngre rigsmålstræk.

En lidt nærmere kommentar til disse to der nu er blevet afsløret af vores tal og kurver kunne gå ud på følgende:

M.h.t. den førstnævnte der placerer sig markant over strengen: Mangelen på YR-former kan ikke tilskrives aldersfaktoren da hun hører til i aldersklasse 1 (de yngste). Det er heller ikke tilstrækkeligt at henvise til den landlige bopæl. Hvis vi ser på hvilke enkelttræk der især trækker i retningen bort fra YR finder vi at det ikke mindst er træk 43: ra/ra og træk 46: aj. Begge træk tillægges af mange lav prestige (lavkøbenhavnsk). Det er også bemærkelsesværdigt at træk 40: langt a har en temmelig høj -YR-procent (at træk 38: kort a har det er næsten en selvfølge). M.h.t. træk 49: q er denne informant meget konservativ i forhold til de fleste af de øvrige informanter. Hvis man skal forsøge at forklare den sproglige adfærd må man nok især henvise til at det er lavprestigeformerne der temmelig konsekvent undgås. Dette kan sammenholdes med nogle iagttagelser vedrørende samme informant som blev gjort ved analysen af hendes sprog i den første undersøgelse (der vedrørte R-afvigelse), nemlig at hun i interviewet tilsyneladende bevidst stræber efter en kode der er orienteret i retning af meget "korrekt" rigsmål; der optræder adskillige selvrettelser hvor en lokal form rettes til rm.-form. Bestræbelsen på at anvende et meget korrekt rm. fører dog ikke til nogen virkelig høj grad af rigsmålsnærhed. Informanten kan karakteriseres som en ret bevidst sprogbruger der har stort held med at undgå visse moderne, lavt vurderede udtaleformer, men som når det gælder variationen lokalt/ikke-lokalt har svarere ved straks at ramme rigsmålsformen.

M.h.t. den anden meddeler der blev fremhævet før, ham der placerede sig endnu mere markant, men under strengen, kunne man anføre følgende:

Han hører til yngste aldersgruppe (han er endnu yngre end nr. 23), og det er da også det almindeligste for dem der i det hele taget placerer sig under stregen. Han undgår ikke de ovenfor nævnte "lavprestigeformer", han har tilmed langt den laveste procent af YR-afvigelse m.h.t. træk 38: kort a. Men det er os ikke muligt at give nogen rigtig god forklaring på hvorfor netop hans sprog skiller sig ud ved at være præget både af en relativt stor afstand til rm. og et kraftigt islæt af YR-former. Vores indtryk af informanten er at der er tale om en velbegavet skoleelev som har en positiv indstilling til sine omgivelser (skole, kammerater, forældre og til og med interviewerne). Han har deltaget engageret i vores undersøgelse, både i interview og gruppesamtale og i en spørgsmål-og-svar-test uden på nogen måde at ville føre sig frem. Det er en person der hviler i sig selv og formulerer sig utvungent og umiddelbart på det sprog der nu en gang er hans. Men nogen sproglig adfærdstrategi kan vi slet ikke fornemme.

Odder-mål og Århus-mål

Vi har været så letsindige at reklamere med at vi måske ville kunne forelægge visse sammenlignende studier over talesproget i Odder og talesproget i Århus.

Det er imidlertid meget lidt vi indtil nu har nået af skaffe os at vide om det yngre Århus-mål. Der foreligger tre aflæste båndoptagelser fra informanter der hører til inden for de samme aldersklasser som de 19 Odder-informanter, nemlig fra aldersklasserne 2 (18-21-årige) og 3 (22-40-årige). De tilhører henh. socialgrupperne I, II og IV. Til sammenligning har vi også en informant fra aldersgruppe 6 (før 1906).

På grundlag af dette lille Århus-materiale kan vi konstatere følgende:

M.h.t. R-afvigelse.

11 af de 12 træk som blev medtaget i hele Odder-analysen (se skema 3) er relevante ved en tilsvarende analyse af Århus-mål, idet de allesammen varierer hos en eller flere af informanterne. Det ene der ikke varierer er træk 21: stødforholdene i stavelser med stemt + ustemt konsonant; men i Odder var det også kun 4 af de 19 der havde variation i dette træk, og de var alle 4 fra landdistriktet; iøvrigt er der også i dette træk variation hos den ældre Århus-informant som vi har lyttet på til sammenligning.

Resultaterne for de tre informanter er meget forskellige, men de har alle tre variation inden for trækkene 8, 26, 30, 30a, 32, ialt 5 træk hvoraf det ene er -ø; for dette træk er der afvigelsesprocenter på fra 7 til 91. Vi har på baggrund af Odder-resultaterne været lidt overrasket over i hvor høj grad der stadig kan findes "ø-afvigelse" i Århus. Det kan tilføjes at alle de tre informanter også har variation i trækket oppe, dvs. at ordet ind imellem bliver udtalt [ɔ·b].

Desuden viser det sig at 2 af informanterne har variation inden for trækkene 20, 24, 33, 34, ialt 4 træk; et af de fire træk er or/år hvor begge informanter har en høj afvigelsesprocent; den ene er den informant der tilhører socialklasse I.

Kun én informant har variation inden for trækkene 31, 35 (-ede, også) (K, Å, IV, 3), og kun én har variation inden for træk 19: stød i sammensatte verber (K, Å, I, 3).

Vi kan af gode grunde ikke udtale os om hvorvidt den samlede afvigelsesprocent for et større og med vores 19 Odder-informanter direkte sammenligneligt informantudvalg ville blive større eller mindre end det resultat vi kom til i Odder. Men der er ikke umiddelbart noget der tyder på at Århus er meget forud for Odder i rigsmålsnærhed.

M.h.t. YR-afvigelse.

Det kan først være værd at nævne at den ene informant fra aldersgruppe 6 (f. 1904) som ellers er holdt ude fra gennemgangen her næsten ikke har nogen repræsentation af de yngre træk (afvigelsesprocenter på 83-100).

Hvad de tre yngre og unge angår kan vi konstatere følgende:

- 38: kort a: næsten ingen repræsentation af "fladt a".
- 40: langt a: hos de to stor, men ikke eneherkende repræsentation af "fladt a".
- 41: o: overvægt af yngre udtale [å] hos de to, men meget lidt hos den tredje (soc.kl. IV).
- 42: å: [å] næsten ikke repræsenteret.
- 43: æ: yngre udtale er repræsenteret i ret betydeligt omfang hos de to.
- 44: re: yngre udtale forekommer ikke ret meget.
- 45: rē: én mangler yngre udtale, de to andre har den i større og mindre omfang (soc.kl. I mest).
- 46: aj: ikke mange eksempler på yngre udtale hos informanten fra soc.kl. I, mange hos inf. fra soc.kl. IV, temmelig mange hos inf. fra soc.kl. II.
- 46a: aj i meget: næsten eller helt gennemført YR-udtale hos dem alle tre.
- 48: år: ret svag repræsentation af yngre udtale hos alle.
- 49: q: noget forskelligt, tilsammen vel ca. 50-50.
- 50: v'c : vc': lille repræsentation af YR-udtale hos to, 50-50 hos den tredje.

Med hensyn til indførelse af YR-former ser det altså heller ikke ud til at Århus generelt ligger i spidsen. Måske indeholder materialet dog et fingerpeg om at yngre udtale er mere dominerende ved træk 40: langt a, end den er i Odense (men som nævnt dog ikke hos vores informant fra soc.-

kl. IV); det samme gør sig gældende ved træk 46a: udtalen af aj i meget (og her ikke mindst hos repræsentanten for soc.kl. IV!).

Af de samme gode grunde som der før blev hentydet til kan vi naturligvis ikke konkludere noget om trækmanifestationernes eventuelle korrelationer med de sociale parametre, selv om man nok i nogle tilfælde kan have visse anelser.

Den eneste lære vi endnu tør uddrage af Århus-materialet er: det støtter ikke umiddelbart en meget håndfast teori om at de påvirkninger der fører til rigsmålsformernes sejr over lokale former og til de yngre formers sejr over de ældre altid går fra København over de større byer og herfra ud til de omgivende mindre lokalsamfund.

[illegible]

Skema 1. Skema over 19 informanter.

Signaturforklaring:

M = mænd

K = kvinder

B = bopæl i byen (Odder by)

L = bopæl på landet (kommunen iøvrigt)

NB: opvækstårene!

I, II, III, IV = socialgrupper

(Skoleelever er indplaceret efter forældrene; unge der har gennemført en stor del af deres uddannelse og i forbindelse hermed har haft ansættelse på arbejdsmarkedet er placeret efter egen status)

I: folk med højere uddannelse, højere funktionærer, lærere og selvstændige med større virksomhed

II: folk med mellemuddannelser, lavere funktionærer, selvstændige med mindre virksomhed

III: landbrugere

IV: faglærte og ufaglærte arbejdere, håndværkere uden selvstændig virksomhed

1, 2, 3, 4, 5, 6: aldersgrupper. Fødselsårene er angivet på skemaet

[illegible]

Skema 2. Samleskema for resultater.

Rigsmålsafvigelse i procent.

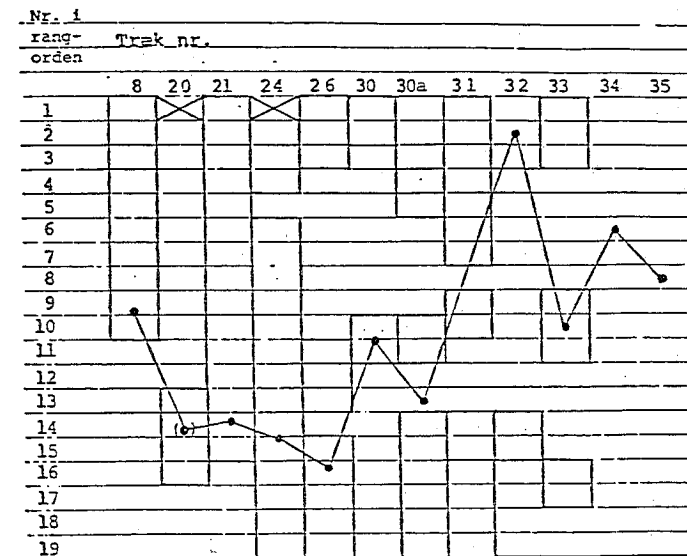
rang nr.	træk nr.	gnsnitl. -R-%	n=
1	24: or/år	77,8	9
2	26: -<ing>	64,0	15
3	30: -<et>	62,5	19
4	20: stød i præf.verb.	60,9	12
5	30a: <u>mædet</u>	55,5	15
6	32: -<t> i adj.	51,8	19
7	33: <u>det/den</u> -enklise	45,9	19
8	31: -<ede>	38,6	13
9	34: <u>sådan</u>	35,1	19
10	35: <u>også/og</u>	31,7	19
11	8: -<ø>	13,8	19
12	21: stød i -CC	6,2	18

Skema 3. Træk og trækgenemsnit.

Trækkenes gennemsnitlige rigsmålsafvigelse.

	lb.nr.	afv.%	køn	bopæl	soc.gr.	alder
1	6	7,1	K	B	II	2
2	33	8,3	K	L	I	1
3	59	12,0	M	B	I	2
4	25	12,1	K	L	I	2
5	45	29,3	M	L	II	1
6	40	30,8	M	B	I	2
7	14	41,6	K	L	II	1
8	23	42,6	K	L	IV	1
9	32	43,0	K	B	II	3
10	1	46,8	M	B	II	1
11	44	48,1	K	B	I	1
12	35	51,4	M	L	I	3
13	62	56,0	M	B	II	2
14	15	58,8	M	L	IV	1
15	63	59,1	M	B	II	1
16	66	61,2	M	L	IV	1
17	51	66,8	K	L	IV	1
18	24	72,9	M	L	II	1
19	20	83,9	M	L	II	3

Skema 4. Informanternes rangorden efter afvigelses-
gennemsnit for samtlige træk.

Skema 5. Varierende rangordensplacering.

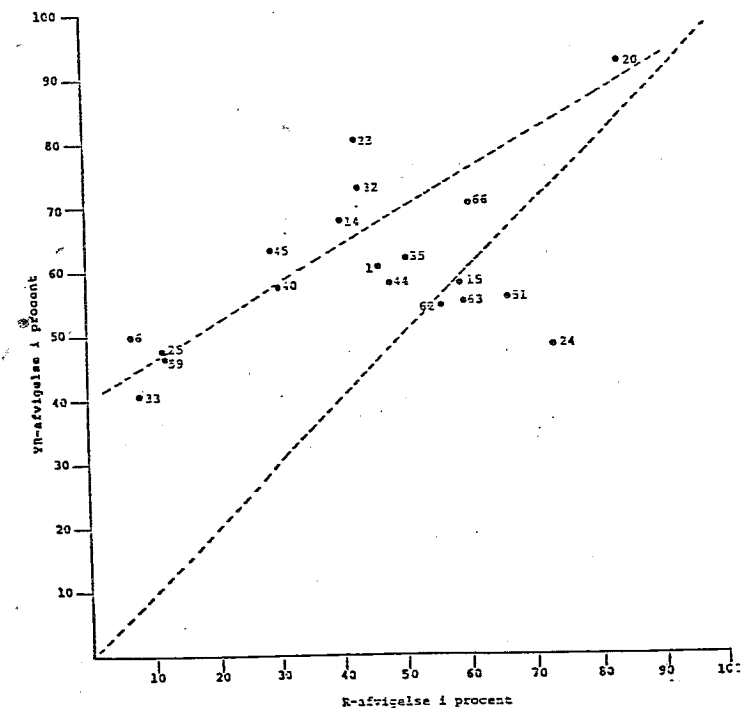
Informant nr. 44 (-R-procent = 48,1).

Skema 6. Samleskema for resultater
Afvigelse fra YR i procent

Træk nr.	Informant løbe-nr.
38: a + alv/nul	95 83 95 100 100 88 52 92 100 100 100 96 94 95 100 100 95 96
39: a + lab/a	23 0 2/3 0 21 55 18 13 100 0 12 29 47 25 0 20 0 36 42
40: langt a	38 45 85 94 100 76 17 42 83 94 73 74 100 29 80 69 76 75 73
41: o	75 38 54 40 100 2/3 36 23 57 0 92 18 50 56 75 41 50 33 50
42: a	100 96 100 100 100 98 100 100 100 100 100 100 94 100 100 100 100 93
43: re+lab/alv/0	0 38 56 25 100 100 13 1/2 100 0/2 17 50 100 25 17 33 45 17
44: re	100 75 89 2/2 100 100 75 100 85 2/2 100 71 1/3 100 100 90 82 40 71
45: r + langt o	75 1/3 0/3 0/2 100 100 75 2/2 71 0 100 1/2 0/2 75 0/1 2/2 80 58 89
46: aj i alm	60 55 77 54 100 100 82 30 90 12 20 45 24 69 13 22 19 59 96
46a: aj i meget	22 1/3 0 0/2 100 1/1 2/3 14 38 0 20 0 0 0/3 0 0 0 20 2/2
47: AJ	1/1 2/3 2/2 1/1 100 67 100 100 0/2 0/1 50 0/2 0 0/1 2/2 86 30
48: a + r	50 27 67 64 73 87 40 17 61 47 48 66 68 50 38 28 58 50 74
49: q	40 0 56 29 46 69 0 6 22 0 33 41 89 0 22 6 14 38 46
50: v'c : vc'	87 43 65 74 98 90 70 52 73 12 82 71 60 33 63 46 68 53 86

Rang nr.	Træk nr.	gnsnt. -YR-%	n=
1	42: a	99,0	19
2	38: a + alv/nul	93,7	19
3	44: re	86,1	16
4	40: langt a	69,6	19
5	50: v'c : vc'	64,5	19
6	46: aj i alm.	54,1	19
7	48: a + r	53,3	19
8	41: o	49,3	18
9	43: re+lab/alv/nul	46,0	16
10	49: q	29,3	19
11	46a: aj i meget	16,5	13

Skema 7. Trækkenes gennemsnitlige YR-afvigelse.

Skema 8. Korrelationen mellem -R-gennemsnit og -YR-gennemsnit.

UNDER VEJR MED KØBENHAVNSK

En situationsrapport fra Projekt Bysociolingvistik
Af Inge Lise Pedersen

Projekt Bysociolingvistik begyndte i august 1986 som en del af det 5-årige initiativområde Dansk Talesprog i dets Variationer under Statens humanistiske Forskningsråd. Feltarbejdet fandt sted i løbet af 1987, mens vi i 1988 har arbejdet med udskrift af båndene og analyse af dem, og til januar slutter vi af. Der er 4 forskningsrådsbetalte medarbejdere på projektet (ikke alle heltids), og det ledes af Frans Gregersen og undertegnede.

Det er et lidt akavet tidspunkt at redegøre for projektet: Det er for sent at diskutere projektets design, for vi kan ikke nå at ændre noget, og det er for tidligt at vurdere projektet på dets resultater, for de foreligger ikke endnu. Det følgende bør derfor ikke opfattes som et vældigt diskussionsoplæg men som en orientering om hvad vi sidder og laver.

Projektet hører hjemme i den Labovske sociolingvistiske tradition, men har en række karakteristiske træk: Der lægges vægt på den stilistiske variation. Der foretages analyse på flere sproglige niveauer. Det har været en integreret del af projektet at få udarbejdet EDB-programmel til tekstbehandling og sortering af talesprogstekster og få skabt et tekstkorpus for talesprog. Disse ting har haft konsekvenser for projektets design, som er mere udførligt beskrevet i en midtvejsrapport fra foråret 1988.

Design

Projektets design reflekterer vor interesse i relationen mellem sprog og social klasse, køn og stil.

Hvis vi kun havde været interesseret i stil kunne vi have valgt et design med dybtgående undersøgelser af meget få informanter, men så ville vi ikke have været i stand til at sige noget signifikant om de forskellige københavnske sociolekter eller om kønsrelaterede sprogforskelle. Derfor valgte vi et design med et minimalt antal informanter i hver celle (5), og med maksimal kontrol over de lingvistiske opvækstforhold. Vi valgte kun at have informanter fra et bestemt område, og at klassificere disse efter social klasse, køn og alder.

Vi opererer med 2 socialgrupper, arbejder- og middelklasse, og med 4 aldersgrupper:

I 14-24 år (omfatter især folk som stadig i meget høj grad er under indflydelse af jævnaldrende, og som for flertallets vedkommende endnu ikke har afsluttet deres uddannelse)

IIA 25-40 år og

IIB 41-59 år (begge disse grupper er i erhvervsaktiv alder; de fleste har dannet familie og er evt. i gang med en karriere, i disse grupper der der forventet maksimal stilistisk variation)

III 60 år og derover (pensionister)

Det giver et ideelt design der ser således ud.

	I		IIA		IIB		III		
	m	k	m	k	m	k	m	k	
MK	5	5	5	5	5	5	5	5	40
AK	5	5	5	5	5	5	5	5	40
	10	10	10	10	10	10	10	10	80

Dette er idealet. Virkeligheden er en anden. Det ideale skema har styret indsamlingen af materiale, men vores arbejdsstyrke har ikke været tilstrækkelig til at analysere 80

interviews og gruppesamtaler, vi har derfor valgt at lægge hovedvægten på grupperne I og IIA, som begge er så unge at de ikke er blevet grundigt beskrevet, hvad angår de sociolektale forhold. De andre gruppers sprog vil også blive behandlet, men mere summarisk.

Da det var vigtigt for stilanalysen at i det mindste en del af informanterne havde fælles arbejdsplads, søgte vi efter et københavnsk område med en socialt differentieret befolkning hvor mange havde arbejde samme sted. Vi valgte Nyboder.

Det vi undersøger er altså den lingvistiske praksis hos et vist antal indfødte københavnere fra Nyboder.

Valget af Nyboder medfører at de sociale yderpunkter mangler, og at der ikke er nogen immigranter bosat i kvarteret. Det er dog et område med en blandet befolkning, der bor både arbejder- og middelklasse, og størstedelen af dem deler både arbejdsplads (Flåden) og boligområde.

BaggrundsvARIABLE

Kriterierne for objektiv social klassifikation må ses som en forlængelse af traditionen for placering ud fra et socioøkonomisk indeks. Vi bruger tre kriterier: erhvervskategori, stilling og uddannelsesniveau.

Vi har defineret socialklasseposition som familiens position, ikke individets. Det får betydning for placering af en del af de gifte kvinder, typisk på den måde at de bliver placeret som middelklasse på basis af deres ægtefællers position, mens de ville blive rubriceret som arbejderklasse på grundlag af deres egen uddannelse og stilling.

Det er en udbredt praksis i socialvidenskab at kategorisere udelukkende ud fra stilling, og det kunne måske synes oplagt i vores tilfælde at gøre det samme, eftersom flåden er en arbejdsplads med en udpræget hierarkisk struktur. Men selv i flåden kan man ikke klassificere officerer udelukkende efter rang, idet der indtil for nylig har været forskellige kategorier af officerer, og en premierløjtnant af A-og B-linien er ikke det samme.

Uddannelseskriteriet er heller ikke så lige til som det kan synes. For det første har uddannelsesmønstret ændret sig utroligt meget gennem de sidste 50 år. For 25 år siden var det kun 6 % der fik studentereksamen, mens tallet nu nærmer sig 35 %, ligesom der er mange flere der i dag får en højere uddannelse. En anden vanskelighed er at den formelle uddannelse ikke altid er forudsætning for et job eller en karriere, men kan være indbygget i forløbet.

I vores EDB-programmel er der indbygget muligheder for at foretage omgrupperinger af informanterne ved at isolere en af de komponenter der indgår i socialklasseindekset, og gøre den til hovedkriterium, eller ved at kombinere nogle af komponenterne og vægte dem (fx stilling 9, erhvervskategori 7, uddannelse 5).

Det er ligeledes muligt at omgruppere informanterne efter de kriterier der bruges i henholdsvis Danmarks Statistik og Socialforskningsinstituttet, og at sammenligne klassifikationen med en marxistisk klassemodel udviklet af Jørgen Goul Andersen (arbejderklassen er begrænset til folk med manuelt arbejde, som ikke udøver autoritet, og som er underlagt autoritet). Endelig regner vi med en omkodning hvor informanterne deles i 4 klassegrupper: lavere og højere arbejderklasse og lavere og højere middelklasse.

Men vi har ikke blot tænkt os at foretage komplementære inddelinger, men har også visse supplementære strategier, hvor vi altså introducerer nye klasser inden for de originale for at undersøge om disse subkategorier deler nogle lingvistiske karakteristika, som der ellers ikke var redegjort for.

Vi forsøger bl.a. at få informanterne til at udtrykke hvordan de identificerer sig selv, og agter at kombinere denne subjektive klasseidentifikation med den objektive klassifikation. Ca. en fjerdedel af Nyboderinformanterne synes at afvige i deres selvopfattelse fra den objektive klassifikation, enten ved at de klart placerer sig selv i en anden social gruppe, eller ved at være meget utilbøjelige til at placere sig overhovedet i en klasse-mæssig opdeling.

En del af afvigelserne bunder i at informanterne er vokset op i en anden socioøkonomisk gruppe end den de nu er medlemmer af, og at de stadig definerer sig selv ud fra den gruppe de er vokset op i, snarere end ud fra den de faktisk tilhører. Dette kan være tilfældet både ved mobilitet opad og nedad, der er arbejderbørn der stadig opfatter sig som arbejdere selv om de er avanceret socialt, og der er middelklassebørn som ikke er holdt op med at opfatte sig som hørende til middelklassen, selv om de rent faktisk er arbejdere.

Sammenholdt med at den sociale mobilitet er karakteristisk for et samfund som det danske, bliver der mange mulige kandidater til denne gruppe. Mange af dem er kvinder. Hertil kommer at en del af kvinderne i vores population som nævnt klassificeres, ikke på basis af egen "indsats" men ud fra mandens position.

Fortolkning og analyse

Arbejdet med analyse af det indsamlede materiale er fordelt mellem de 4 projektmedarbejdere, der hver har ansvar for et område.

Stilanalyse

Denne foretages af Jon Albris. Vi har forsøgt at opstille operationaliserbare stildefinitioner der kan bruges til at analysere de foreliggende båndoptagelser.

Alle bånd bliver gennemlyttet og der gøres notater på skemaer om:

- I Samtalestrukturen; interviewstruktur eller fri samtale, mono- eller dialog, spørgsmålenes og svarenes karakter.
- II Samtaleemnets art og genre.
- III Den fonetiske realisation, evt. markeret pitch, tempo eller intonation. Paralingvistiske træk, fx latter, evt nervøs dito.
- IV Leksikalsk realisation.
- V Ekstralingvistiske forhold, fx "støj", "der drikkes te".

VI Diverse som man finder værd at notere, fx "omvendt asymmetri mellem interviewer og interviewet".

Ud fra de udfyldte skemaer afgrænses de passager der kan klassificeres som henholdsvis formel og uformel stil (desuden indgår i interviewene en ordliste, eller rettere sætningsliste med udvalgte ord, der kan afgrænses eksternt).

De formelle passager er karakteriseret ved at intervieweren kontrollerer samtalen, at ikke-emotionelle emner behandles på en ikke-emotionel måde, at taletempoet er neutralt, og at opmærksomheden (også) er rettet mod sprogbrugen.

I de uformelle passager er der ingen enkelt person der fuldstændig kontrollerer samtalen, både emotionelle og tilsyneladende ikke-emotionelle emner kan behandles emotionelt, der er skiftende taletempo, og opmærksomheden er rettet mod indholdet snarere end mod sprogbrugen.

Efter at disse stilarter er isoleret kan der foretages sammenligninger mellem passagerne. Dels kan den interne variation i interviewene sammenlignes med variationen i gruppesamtalerne, dels kan de uformelle passager i interviewene sammenlignes med de tilsvarende i gruppesamtalerne, og man kan få en indikation af hvad der stærkest determinerer stilen, den sociale situation eller feltarbejdeteknikkerne.

Forhåbentlig kan den stilistiske analyse bringe nyt lys over sammenhængen mellem den intraindividuelle stilistiske variation og den interindividuelle socialt relaterede variation.

Fonetisk analyse

Fonetik og fonologi har været de foretrukne analyseniveauer for sociolingvistikken, og det er også de niveauer vi ved mest om i københavnsk, takket være Brink og Lunds værk Dansk Rigsmål 1-2 (Gyldendal, København 1975), der har hovedvægten på københavnsk. Det fremgår af Brink og Lunds beskrivelse at højkøbenhavnsk og lavkøbenhavnsk gennem de sidste mange år har nærmet sig til hinanden på det segmentalfonetiske plan,

og i Projekt Bysociolingvistik's første projektbeskrivelse fremskrev vi denne udvikling og fremsatte en nul-hypotese. Vi antog at der i yngre aldersgrupper ikke længere ville være forskel mellem de sociale klasser hvad angår segmental-fonetiske variable, men at forskellen så at sige var skubbet videre til et andet niveau, afviklingen af talen, et område der har optaget os meget, men som vi endnu ikke har været i stand til at operationalisere.

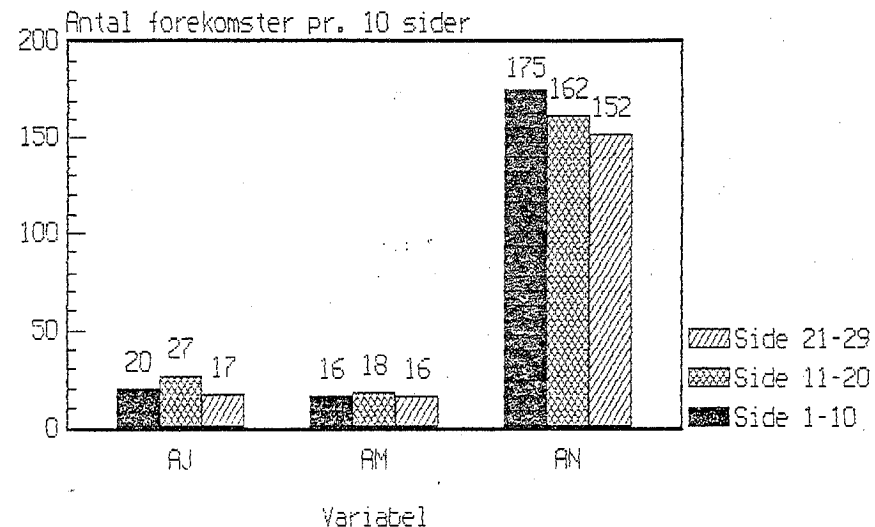
Mange af de variable vi har udvalgt til den fonologiske analyse, der foretages af Henrik Holmberg, er derfor på en vis måde banale, idet vi ved noget om de sociale konnotationer visse varianter har (haft), men der foreligger kun i begrænset omfang en kvantitativ beskrivelse.

Det drejer sig i første omgang om vokalfonemerne /a/, /å/, samt kort og langt /æ/ foran og efter r, kort og langt /u/ efter r, /t/ i initial stilling, og vokalforlængelse. Alle disse variable er behandlet af Brink og Lund. Hertil kommer /æ/ foran velær nasal, der hos børn og unge kan tendere mod [e] -et træk der ikke er iagttaget af Brink og Lund, hvad enten det så skyldes at det er senere udviklet, eller det er et børnesprogstræk.

Endelig håber vi at kunne undersøge nogle nyudviklinger, som især er konstateret hos ganske unge mennesker, nemlig 1) en tendens til runding af høje urundede forlængede vokaler, 2) en ændring i artikulationen af blødt d, og 3) en tendens til at initialt s (ikke sj) udtales i retning af [f].

I første omgang koncentrerer Henrik Holmberg sig imidlertid om de "banale" a, å, og æ-variable, som blandt meget andet har den fordel at de er frekvente. De er derfor velegnede også til de statistisk-metodologiske diskussioner som kommer til at indgå i dette afsnit. Det er først og fremmest de to yngste aldersklassers sprog der analyseres, dvs. stort set generationen efter Brink og Lund, så alene af den grund kan undersøgelsen ikke undgå at give os ny viden om københavnsk.

Forekomst af a-variable hos informanten
HL i 29 siders udskrift af interview.

Forekomst af a-variable hos informanten
AMF i 30 siders udskrift af interview.

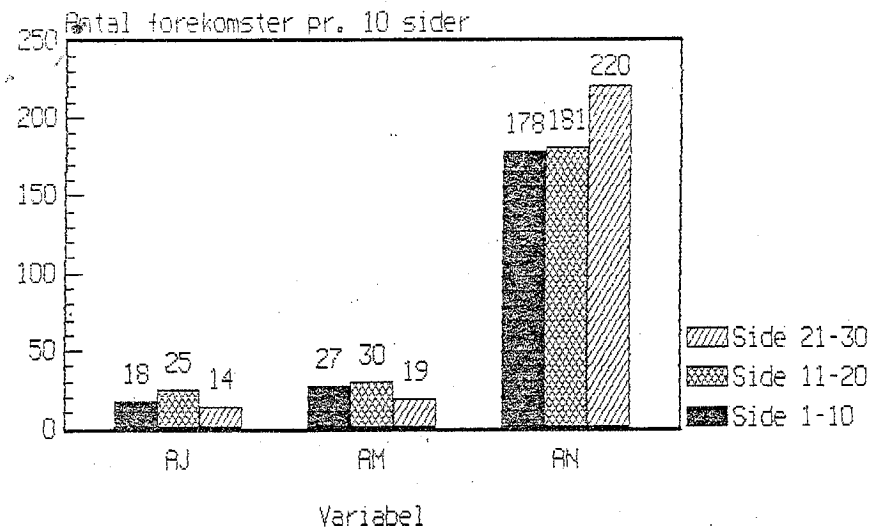

Fig. 1

Foreløbige kørsler har givet indtryk af hvor frekvente udvalgte variable er, et par grafer er gengivet som figur 1. Det fremgår heraf at de enkelte variables forekomststal pr. 10 sider er relativt stabile.

En anden prøvekørsel har, med brug af SPSS-programmet vist at der for nogle informanternes vedkommende kan registreres tydelig ændring i manifestationen i løbet af de første 30 siders udskrift, svarende til ca. samme antal minutter. Tydeligt gælder det variabelen AN, dvs. /a/ foran alveolær lyd og nul, der fx hos en middelklassekvinde i tyverne har middelværdien 1.89 for de første 10 sider, 1.45 for de næste, og 1.35 for siderne 21-30. Populært sagt: de korte a-er bliver fladere og fladere, jo længere snakken går.

Syntaktisk analyse

Syntaksen har ofte været stedmoderligt behandlet i sociolingvistiske undersøgelser, og beskrivelser af syntaks i dansk talesprog er mere end sjældne, så udgangspositionen er væsentlig anderledes for Ole Nedergaard Thomsen, der tager sig af dette område, end den er for den fonetiske analyse.

Det gælder også analyseenheden, den sociolingvistiske variabel, som er om ikke uanfægtet så dog veletableret på det fonetiske og fonologiske niveau, men har været et problem for barn på det syntaktiske niveau.

Kort fortalt har problemet været, hvorvidt to forskellige syntaktiske forbindelser overhovedet kunne siges at være udtryk for "det samme", idet det hører med til definitionen af en sociolingvistisk variabel, at varianterne ses som socialt forskellige, men lingvistisk ækvivalente måder at sige eller gøre det samme på. Dette er uproblematisk på det fonologiske niveau, hvor de fonologisk-fonetiske varianter kun konnoterer social betydning, men ikke i sig selv denoterer nogen kognitiv betydning. De syntaktiske "varianter" derimod har deres egen immanente lingvistiske betydning. For eksempel denoterer de syntaktiske "varianter" *aktiv* versus *passiv*, der hører til den syntaktiske "variabel" *syntaktisk*

perspektiv, helt forskellige referentielle situationer på et vist abstraktionsniveau, og de konnoterer ikke i sig selv nogen social mening.

Dette grundlæggende problem mener vi at kunne komme ud over ved at definere den syntaktiske variabel som en statistisk variabel: Standardsproget (in casu: rigsmål) har en vis statistisk distribution, visse procentdele af fx *aktiv* og *passiv*, og sociolekterne kan adskille sig herfra efter visse præferencemønstre. På den måde bliver identiteten af den syntaktiske variation, "det samme", en neutral, normal, statistisk distribution af varianterne, som NB ikke kendes på forhånd, og ikke behøver at kendes på forhånd.

Rammen for den syntaktiske analyse er talehandlingen, men ikke i ren Searlesk forstand. Det talehandlingsbegreb der anvendes er en videreudvikling af det Searleske og af den sproghandlingsteori som juristen Alf Ross fremsatte i *Directives and Norms* (Routledge & Kegan Paul, London 1968). Videreudviklingen sigter specielt mod analyse af talesprog der kræver en mere pragmatisk tilgang, mens Ross arbejdede med skrevne lovtekster, der krævede en mere semantisk tilgang.

Analysen vil dels bestå af kvantitative undersøgelser af talehandlinger og deres syntaktiske realisationer dels rumme kvalitative analyser. Et af de punkter der diskuteres i analysen er problemet med at definere afbrudte talehandlinger versus afbrudte manifestationer.

Konversationsanalyse

Denne del af analysen er i første omgang koncentreret om en undersøgelse af narrativstrukturen i materialet, og den foretages af Erik Møller.

Der arbejdes ud fra den grundantagelse at det at fortælle historier, og kunne transformere oplevelser til historier, er mere centralt i en oral kultur end i en mere skriftpræget kultur. Omsat til sociale kategorier: man ville forvente at folk fra arbejderklassen ville være bedre til at

fortælle historier, og fortælle flere historier end middelklasseinformerne.

Erik Møller arbejder ud fra Labovs definition og beskrivelse af narrativer, som de er fremstillet i Labov og Waletzky's artikel Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experiences (i Helm (red): Essays on the Verbal and Visual Arts, University of Washington Press, Seattle, 1967), og materialet for analysen er samtlige narrativer fra de to yngste aldersgrupper. Der foretages for det første en kvantitativ behandling af stoffet: Hvor mange narrativer fortæller den enkelte (tallet svinger mellem 1 og 36) i løbet af et interview? og hvor mange fortæller man i gennemsnit i de enkelte sociale grupper? Hvor lange er disse narrativer? Er der sammenhæng mellem disse tal og fortællerens køn og sociale tilhørsforhold?

Dernæst foretages en kvalitativ analyse af en række udvalgte narrativer. I forbindelse med undersøgelsen af hvordan narrativerne udfyldes af de enkelte informanter, diskuteres dels om udfyldningen er socialt relateret, dels problematiseres dele af Labovs definition. Det er bl.a. et spørgsmål i hvor høj grad denne definition er kultur- og klassespecifik.

Narrativer har været en guldrandet genre i sociolingvistikken, idet det har været tegn på et vellykket sociolingvistisk interview, hvis der var mange narrativer på båndet. Imidlertid har de "sociolingvistiske narrativer" været under anklage for at være atypiske, snarest at betragte som en slags referater af fortællinger end egentlige fortællinger. De københavnske narrativer undersøges også under denne synsvinkel, og i forbindelse hermed redegøres der for deres plads og funktion i interviewene. Et vigtigt punkt er i denne forbindelse: Hvad gør de folk der ikke fortæller narrativer? Hvordan strukturerer de det stof som i en andens mund var blevet til en fortælling? Om vi også når at give et bud herpå vil tiden vise.

Mens denne situationsrapport afgives er tiden i det hele taget et begreb der fylder meget i vores bevidsthed. Vi er godt klar over at vi ikke får tid til at gennemføre alle de undersøgelser vi kunne ønske, og som materialet lægger op til. Forhåbentlig bliver der mulighed for at en eller flere af projektmedarbejderne også efter 1. januar 1989 kan arbejde videre med noget af det store stof.

For en mere udførlig beskrivelse af projektet se:
Albris m.fl.: Interim Report on the Copenhagen Study on Urban Sociolinguistics.
Institut for nordisk Filologi, Københavns Universitet, 1988.

TAUTONYME PRÆFIKSALE PERSONBETEGNELSER I DANSK OG POLSK Af Eugeniusz Rajnik

Tautonyme konstruktioner har i reglen den samme oprindelse hhv. den samme herkomst. De viser i deres fonologiske og morfologiske struktur en høj grad af lighed. Her vil jeg kun sammenligne sådanne tautonyme personbetegnelser, som opfylder følgende kriterier:

1. Et præfiks hhv. præfiksoid forekommer i de to sammenlignede sprog i flere sammenhænge og som et bundet morfem. Det har ikke noget sidestykke, som kunne forekomme frit.
2. Et basisleksem, som er en afledning, forekommer frit, fx dan. antisemit : semit - pol. antysemita : semita. Jeg medtager ikke sådanne personbetegnelser, som fx dan. polygamist : *gamist - pol. poligamista : *gamista.
3. Der foreligger et klart motivationsforhold mellem præfiksdannelse og basisleksem, dvs. samme betydning ligger også i grundordet selv. I denne sammenligning lader jeg såkaldte præelementer (mest af lat. ell. græsk oprindelse) ude af betragtning, som indeholdes i basis, da de kun lader sig adskille diakronisk, fx
ad- /< lat. ad/, sml. dan. advokat - pol. adwokat.
Synkronisk set hører sådanne konstruktioner ikke til præfiksdannelser, men de bliver opfattet som derivater, som er afledt fra præfigerede basisverber.

Udvidelsen og modificeringen af de ord, som betegner personer, sker ved hjælp af præfikser og er mest af græsk, romansk ell. engelsk oprindelse. De har vundet indpas både i dansk og polsk og er først og fremmest begrænset til de baser, som er fremmedord. Adskillige præfiksale personbetegnelser især med sådanne præfikser som anti-, eks-, super- er i reglen blevet dannet efter engelsk forbillede, som danner model for analogidannelser.

Rækkedannelsen er forskellig, men ret svagt udviklet, fordi selv produktive præfikser er tydelig underlagt restriktioner.

Der er kun få præfikser, der forekommer oftere. Der findes indskrænkninger vedr. forbindelse mellem bestemte præfikser og bestemte baser. Det er ikke uden betydning, hvilket præfiks der forbinder sig med hvilket substantiv som basis. Så fx lader a- sig ikke erstatte af non-, sml. dan. ateist : *nonteist og modsvarende pol. ateista : *nonteista.

Man skal lægge mærke til, at begge sprog hver for sig råder over præfiksale personbetegnelser, som mangler for tiden i det andet sprog, selv om der findes en potentiel basis, sml.
dan. superprofessor - pol. ./. (professor)

./. (recensent) - superrecenzent

Ved præfiksdannelser bliver basisleksemmet omdannet og semantisk modificeret. Ved hjælp af en tabel vil jeg give en oversigt over forskellige typer af modificeringer af basis (jf. J.Erben 1975:79). Præfikserne bliver indordnet i bestemte semantiske grupper, fordi der med hvert præfiks forbinder sig en bestemt betydningskomponent.

Art af modificering af basis	Betydningskomponent	Præfikser		Eksempler	
		dan.	pol.	dan.	pol.
1.argumentation	a. 'højst'	ærke-	arcy-	-biskop	-biskup
	b. 'meget stor'	super-	super-	-atlet	-atleta
2.negation	'ingen, ikke, imod'	a-	a-	-teist	-teista
		in-	in-	-deter-	-deter-
				minist	minista
		ir-	ir-	-ratio-	racjo-
				nalist	nalista
3.taksation	a. 'stedfor-trædende'	non-	non-	-konfor-	-konfor-
				mist	mista
		pseudo-	pseudo-	-patriot-	-patrio-
				ta	
	b. 'forhen-værende'	anti-	anty-	-semit	-semita
		vice-	wice-	-konsul	-konsul
		pro-	pro-	-rektor	-rektor
		eks-	eks-	-konsul	-konsul

4. sociation	'partner af'	ko-	ko-	-refe- rent	-refe- rent
5. gentagelse	'endnu'	ana-	ana-	-baptist-	-bapty- ta
6. fornyelse	'ny'	neo-	neo-	-fascist-	-faszy- sta

Den følgende oversigt over præfiksale personbetegnelser i dansk og polsk gør ikke krav på at være fuldstændig. Der er kun draget nogle typiske eksempler frem:

dansk		polsk	
a- 'ikke'	ateist	a-	a'teista
ana- 'endnu'	anabaptist	ana-	anabaptysta
anti- 'imod'	antikommunist	anty-	antykommunista
Under engelsk sprogindflydelse siden det 19. årh. er præfikset anti- produktivt i dansk, især i pressen og litteraturen. Næsten i alle tilfælde forbinder dette præfiks sig med baser (mest på -ist i dansk hhv. -ist/a// -yst/a/ i polsk), hvor disses betydning refererer til en negativt vurderet person.			
antropo- 'menneske'	antropobiolog	antropo-	antropobiolog
astro- 'stjerne'	astrofysiker	astro-	astrofizyk

auto- 'selv'	autobiograf	auto-	autobiograf
bio- 'liv'	biokemiker	bio-	biochemik
eks- 'forhen- værende'	eksdiplomat	eks-	eksdypomata

Præfikset eks- er blevet anvendt i dansk siden ca. 1800 og optræder især i personbetegnelser inden for det politiske liv. Sådanne konstruktioner betegner personer med hensyn til disses forhenværende status.

geo- 'jord'	geofysiker	geo-	geofizyk
hydro- 'vand'	hydrogeolog	hydro-	hydrogeolog
hyper- 'over'	hyperæstetiker/ hyperæstet	hiper-	hiperesteta
in- 'ikke'	indeterminist	in-	indeterminista

Ved assimilation er der opstået nogle præfiksvarianter, fx im- (foran -m-) og ir- (foran -r-) i dansk hhv. i- (foran -m-) og

og ir- (foran -r-) i polsk, sml.

dan. immigrant pol. imigrant

irrationalist irracjonalista

inter- 'mellem' internationalist inter- internacionalis-
ta

ko-/kor- 'med' koproducent ko- koproducent
korrespondent ko- korespondent

I forbindelse med ko- (i nogle tilfælde) står assimilations-
formen kor- (foran -r-) i dansk.

kontra-/kontre- kontra-revolutionær kontr- kontrrewolucjo-
'gegen' nista

Præfikset kontre- blev brugt i dansk i det 18. årh., men der er kun bibeholdt et eksempel: kontreadmiral - pol. kontr-
admiral.

meta- 'efter'	metafysiker	meta-	metafizyk
mikro- 'lille'	mikrobiolog	mikro-	mikrobiolog
mono- 'enkelt'	monoteist	mono-	monoteista
multi- 'mange-'	multimillionær	multi-	multimilioner
neo- 'ny'	neokapitalist	neo-	neokapitalista

Præfikset neo- betegner tilhængere af nogle politiske, videnskabelige og kunstneriske retninger. Neo- konkurrerer i dansk synonym med præfikset ny-, men denne konkurrence indskrænker sig dog kun til få tilfælde, og der forekommer (med undtagelse af: neorealist ≠ nyrealist) ikke nogen semantisk forskel mellem begge former.

non- 'ikke'	nonkonformist	non-	nonkonformista
pan- 'al-, hel-'	panslavist	pan-	panslawista
para- 'bi-'	parapsykolog	para-	parapsycholog
poly- 'fler-'	polyteist	poli-	politeista
pro- 'for'	prorektor	pro-	prorektor
pseudo- 'falsk'	pseudopatriot	pseudo-	pseudopatriota
pyro- 'ild'	pyrotekniker	piro-	pirotechnik
super- 'over-'	superatlet	super-	superatleta
sur- 'over-'	surrealist	sur-	surrealista

ultra- 'udover' /den/ ultrakonser- ultra- ultrakonserwa-
vativ/e/ tysta

Præfikset ultra- forbindes kun med sådanne personbetegnelser, som baser i dansk, som forekommer i form af substantiverede adjektiver. Ultra- udtrykker en ekstrem komparationsgrad.

vice- 'i stedet vicekonsul wice- wicekonsul
for'

Præfikset vice- optræder i forbindelse med bestemte titler som betegner stedfortrædere for personer med højere rang.

ærke- 'over' ærkebiskop arcy- arcybiskup

Præfikset ærke- (indtil ca. 1800 erts-) findes kun i begrænset omfang i dansk og er i sin oprindelige betydning 'den øverste' uproduktivt.

Ved en sammenligning af tautonyme præfiksale hhv. præfiksoide personbetegnelser i dansk og polsk kan man konstatere følgende overensstemmelser og forskelle:

1. Ikke alle sammenlignede præfikser og præfiksoider er i samme grad produktive. Til de mest produktive hører anti-, neo- og vice- i dansk hhv. anty-, neo- og wice- i polsk.
2. Nogle præfikser er underlagt en regelmæssig assimilation vedr. basens forlyd, fx dan. immigrant - pol. imigrant.
3. De fleste sammenlignede personbetegnelser har samme lydform. Forskellige er: anti- - anty-, hyper- - hiper-, kor- - ko-, poly- - poli-, pyro- - piro-, vice- - wice-, ærke- - arcy.
4. Forskellige præfikser kan forekomme med samme basis, fx. dan. monoteist, polyteist - pol. monoteista, politeista.
5. Nogle præfikser kan indgå synonyme ell. antonyme forbindelser. Så konkurrerer bl.a. neo- og ny- (undtaget: neorealist / nyrealist) i dansk, fx neokapitalist - nykapitalist. Antonym er fx dan. monoteist - polyteist og pol. monoteista - politeista.
6. For nogle modifikationstyper står der flere præfikser til rådighed, fx a-, in-, ir- og non- både i dansk og polsk.
7. Både dansk og polsk viser hver for sig en række præfiksale personbetegnelser, som mangler i det andet sprog, selv om der findes en tilsvarende basis.
8. En del af de undersøgte præfiksdannelser har i dansk hovedtryk på selve præfikset, mens det tilsvarende præfiks i polsk ikke bliver betonet.

HVORNÅR SKETE FORENKLINGEN AF DET MORFOLOGISKE SYSTEM?
eller

HVAD SAGDE KONG GORM TIL SIN KONE, NÅR HAN OM MOR'NEN
KOM IND TIL DAVRE?

Af K. Ringgaard

Abstract:

Morfologien på vore runestene er helt oldnordisk.

Morfologien i vore landskabslove, især Jyske Lov, er stærkt forenklet.

Forenklingen må altså være sket derimellem.

Dette er så evident, at vore håndbøger blot fremstiller det, ikke kommenterer det.

I mit indlæg vil jeg dog betvivle, at det forholder sig så simpelt og ligetil. Jeg vil komme med argumenter imod den hidtidige opfattelse, og til sidst vil jeg, omend med nogen nervøsitet og bæven, skitsere en alternativ hypotese.

K. Ringgaards foredrag bliver trykt i Arkiv för nordisk Filologi, bd. 104, 1990.

BILLEDFORTELLING - EN AKTIVITET I DANSKUNDERVISNINGEN
Af Hans Jørgen Schiødt

Den dominerende mundtlige tekstproduktion i dansktimerne er diskursiv i sin stilbestræbelse, dvs informationsbærende og logisk ræsonnerende i sit forløb.

En mere beskeden plads indtager den intuitive tekstproduktion, hvis forløb bygger på association og kronologi, selv om mennesket i samfundet har brug for begge stilformer for at kunne trives og fungere.

I de to sidste undervisningsvejledninger for folkeskolen legitimeres en mundtlig og skriftlig sprogproduktion, der bygger på billediagttagelse. At se nævnes i Dansk 1984 som en af fagets grundaktiviteter.

Nu er billediagttagelse ikke så belastet med traditioner som den litterære tekstanalyse, der går ud på at oversætte det poetiske sprog til diskursiv stil. Derfor åbner der sig muligheder for at etablere et pædagogisk udviklingsarbejde, hvis hensigt er - med billedet som undervisningsmateriale - at stimulere den intuitive tekstproduktion.

I samarbejde med Børge Jørgensen og Rose Maria Bering Jensen, Virum Skole, fik jeg mulighed for at få 8 samtaler med velformulerede, velbegavede, samarbejdsvillige elever fra 9. og 10. klasse. Samtalerne fandt sted i et lokale, hvor lærerne opbevarer de dyre sager (båndoptager, video etc.). Jeg mødte op med chips og Seven Up, eleven mødte op uden synderlig information om, hvad forsoget skulle gå ud på.

Indledningen var, at jeg spurgte eleven ud om hans eller hendes billedinteresse, museumsbesøg, smag osv. Derefter bladede eleven Bryan Holme: Fantasiens Verden (Thaning & Appel, 1979) igennem, så jeg kunne danne mig et indtryk af, i hvilken retning den enkelte elevs person-

lige smag gik. Oftest var udgangspunktet for farvesynet elevens naturlige farver (hår, øjne, karnation).

Dernæst gennemgik vi en billedparade på 30 vidt forskellige dias, men alle tilhørende den store kunst. Jeg bad om, at de ville markere, når vi kom til et billede, de kunne lide eller ikke lide. Mellempgruppen lod vi være.

Om mindst et ud af fire, på forhånd udvalgte billeder bad jeg eleven udtale sig mere udførligt: Du skal nu opfatte billedet som illustration til en historie. Din opgave bliver at digte den historie, som billedet er en illustration til.

Tekstproduktionen blev over forventning. Samtalerne strakte sig i gennemsnit over to lektioner, og de unge mennesker sprang gladeligt frikvarter (sågar spise-frikvarter) over og blev siddende bagefter, mens jeg pakkede sammen. I denne slutsamtale og ind imellem i selve billedsamtalen tog de initiativet.

I tre tilfælde brugte jeg en elevs billedfortælling som oplæg for et klasseforum, hvor billedfortællingen blev suppleret, diskuteret og problematiseret.

Det faglig-pædagogiske udviklingsarbejde går nu ud på at legitimere denne danskaktivitet ud fra materialet. Et argument er, at dansklæreren gennem aflytning af båndene får et nyt syn på flere af eleverne. Et andet er, at eleven får langt mere taletid end i klassen. Et tredje argument er, at tekstproduktionen er lødig og har substans. Det kan jeg jo sagtens sige. Jeg kan muligvis også begrunde det kvantitativt (ordfrekvens, syntaksmønstre), men foretrækker en kvalitativ redegørelse. Eleven prøver at konfrontere sig med værket, at træde i dialog, for at se, om hans eller hendes livsstyrdning kan fungere i forhold til et mesterværk. Det er mit indtryk indtil nu, at eleven får held med en konfrontation gennem en metaforisk afvikling.

En metaforisk afvikling betyder i denne sammenhæng, at eleven får udtryk for nogle spændinger og problemer, som angår ham og hende specielt, i en billedlig form. Oftest drejer det sig om selvforståelse, om forhold til forældre og til det andet køn, om social bevidsthed og om overnaturlige følelser og stemninger (religiøsitet, gys og gru mv). Samtidig gives nogle udsagn om billedet, som viser den unge generations eminente føling med visuel oplevelse. Der er replikker, som kunne gå ind i kunsthistorien, fx Edvard Munch (Selvportræt med cigaret) som visuel vampyr i forhold til sine modeller og motiver.

Springet fra en-en-til-en samtale til en klassedialog er langt. Prøvekludseffekten skal heller ikke underkendes. Men blot dette, at de gode elever kommer helt på toppen, og at et klasseforum bliver animeret af en optakt i form af dias på lærred ledsaget af en elevs udlægning, er pædagogisk stimulerende.

I materialeanalysen er der inspirationer at hente fra William Labov og David Fanshel: *Therapeutic Discourse* (Academic Press, New York, 1977) og fra Shirley Brice Heath: *Ways with Words* (Cambridge University Press, 1983).

OM 'INDIREKTE' ANGLICISMER
Af Knud Sørensen

Den anglo-amerikanske indflydelse på dansk, som tog fart efter 2. verdenskrig, synes at fortsætte med uformindsket styrke. Derom har vi dels håndgribelige vidnesbyrd i form af mange nye låneord, dels vidnesbyrd i form af protester i pressen mod den stigende anglisering af det danske sprog. Den slags protester har der altid været, men de har nok været særlig talrige i foråret 1988 i forbindelse med Modersmål-Selskabets kampagne for at luge fremmedelementerne ud. Den type lån, der først og fremmest synes at forarge mange mennesker, er nok de direkte lån, der da også stærkest påkalder sig opmærksomhed på grund af deres form.

Det er imidlertid en anden type, jeg vil beskæftige mig med her, en type, der muligvis er i fremtrængen. Når et engelsk lån er optaget, kan det give stødet til analogidannelser, der - selv om de indeholder engelsk ordstof eller har engelsk model - er uengelske, for så vidt som de ikke har noget direkte tilsvarende i engelsk. Da sådanne dannelser aldrig ville være opstået, hvis det engelske ord eller udtryk, der ligger til grund for dem, ikke havde været til stede i dansk, kan de betragtes som indirekte anglicismer. Lad mig give nogle eksempler på sådanne former.

Der kan anføres dannelser med danske præ- og sufikser som afstresse, forstumme, farmerske, (den) thatcherske (udtalelse), campist og også forbindelser som bakke op om/bag (det sidste vel en kontamination med slutte op om/bag), for hvilke der mangler tilsvarende former i engelsk. Fremdeles ser man ofte case

story brugt for engelsk case history, og af en eller anden grund optræder det engelske medicinske udtryk drip 'infusionssæt' altid i dansk som drop: "en patient med drop". I de sidste tilfælde har vi klart at gøre med pseudoanglicismer og ligeledes, når aqua-planing bliver til waterplaning.

I 60'erne opstod der i USA en lang række substantiver af typen verbalstamme + partikel: sit-in, die-in, pray-in og teach-in. Oprindelig betegnede sådanne ord en eller anden form for protest mod institutioner, men deres betydning blev senere mere afbleget, så at de kunne betegne næsten enhver form for sammenkomst. Som bekendt har vi mange af disse ord som direkte lån i dansk. Men derudover er der på dansk grund groet lignende dannelser frem, som ikke findes i engelsk: boom-in (et arrangement med drøn på), hash-in (et møde, hvor der ryges hash) samt decideret spøgende former som hyp-in og vriss-in, der næppe vil vise sig levedygtige. Her er et eksempel med hyp-in: "Svend Aage Schmidt, direktør for Jyske Bank i Brødstrup, følger med udviklingen og lancerer et 'hyp-in'. Foran banken er anbragt en solid bom, som ridende kunder kan tøjre deres heste til." (Politiken 2.9.73, 64,1).

På dansk har vi længe haft ordene turbulens og turbulent til rådighed, og deres anvendelse er antagelig blevet udbredt i de senere år ved påvirkning fra de tilsvarende engelske ord, dels til at beskrive urolige vejr- og vindforhold, dels anvendt i figurlig sammenhæng. Engelsk har ikke noget verbum, der svarer til substantivet og adjektivet, men på dansk kan man nu træffe et sådant verbum: "...munter tale turbulerer omkring den traditionsrige julefrokost." (Erhverv/Aarhus Amt, december 1987, s. 41), en spøgfuld dannelse, der næppe vil slå an.

I de senere år har der desværre ofte været anled-

ning til at bruge engelsk hooligan om en fodboldbølle, en tilskuere, der udviser voldelig optræden. Men heldigvis har der også været anledning til som et modstykke at omtale de danske roligans, et ord, der trods sin ejendommelige hybridkarakter afgjort er slået an; det er formentlig fostret af en fantasifuld sportsjournalist. Derudover er sproget blevet beriget med det negativt ladede fulligan: "De danske fulligans lavede hele hallen om til en kæmpefest..." (Jyllands-Posten 27.9.85, 2. del, 2,7) samt med telefonigan: "KTAS udtrykker endvidere håb om, at kunderne kan blive telefonigans." (Forstads-avisen Syd 29.7.86, 10,6) og endelig Seouligans, som man kunne høre i tv (17.9.88) i forbindelse med Olympiaden. Selv om jeg kun har et enkelt eksempel på de tre sidste, kunne der være noget, der tyder på, at -igan er på vej til at etablere sig om bundet morfem.

Det amerikanske engelske Bible Belt, et område i USA, hvor fundamentalismen står stærkt, har givet os bibelbæltet, og tilsvarende har vi fået solbæltet fra the Sun Belt. Disse to oversættelseslån er der altså engelsk basis for, men det gælder ikke det såkaldte whiskybælte nord for København, et ord, der antyder, hvad mange af beboerne dér har råd til: "'Whiskybæltet's unge løver giver den hele blazerarmen på Skovshoved Hotel" (Jyllands-Posten 23.3.80, 5. del, 22,4-5). Fra amerikansk synsvinkel er det imidlertid en ejendommelig dannelse, da whisky ikke er særlig kostbart i USA.

I Kina findes der en gruppe sundhedsplejere, der tager sig af mindre alvorlige sygdomme i landområderne. Jeg kender ikke den kinesiske betegnelse, men den er blevet oversat til engelsk som barefoot doctor, der igen har givet os barfodslæge. Denne form, i hvilken barfods- omtrent betyder 'på et beskedent niveau', har fristet til analogidannelse: "Man kunne nøjes med nogle få barfodspræster, der ... nemt kunne klare, hvad der kom til

at foreligge af bryllupper og begravelser" Jyllands-Posten 24.10.87, 1. del, 11,4). I en tv-udsendelse for nylig (18.9.88) omtalte en repræsentant for Mellemfolkeligt Samvirke den periode, man gennemlevede i 60'erne, som barfodstiden.

En spaghettwestern er ifølge NDO en sydeuropæisk efterligning af en western. Hvis en sådan film produceres i Danmark, får den betegnelsen kartoffelwestern.

En påfaldende form som checkbogs-terrorisme kan vist trænge til et par kommentarer. Jeg har fundet den i følgende citat: "Gaddafi har ikke længere råd til ... checkbogs-terrorismen og realiseringen af sine drømme om at gøre Nordafrika og de afrikanske nabolande til et panislamisk kejserdømme" (Århuus Stiftstidende 27.10.85, 1. del, 12,4). Her må vi først se på checkbog, der er en råoversættelse af, hvad vi kalder checkhæfte, åbenbart fremkaldt af cheque book. På engelsk optræder cheque book ofte i kombination med journalism; checkhæftejournalistik eller journalistik med checkhæftet, som det også kaldes på dansk, består i udbetalingen af store beløb til kendte folk mod, at de giver en avis eneret på interview, og checkhæfte kommer selvfølgelig til at betyde noget i retning af 'mod store honorarer'. Checkbogsterrorisme er muligvis en dansk analogidannelse; i hvert fald har jeg ikke truffet en tilsvarende kombination på engelsk, selv om jeg ikke tør afvise, at den kunne forekomme.

Når forskere forlader et land for at rejse til et andet, hvor de økonomiske vilkår er bedre, taler man om brain drain. Dette optræder i dansk som direkte lån, men i reglen bruges i stedet oversættelserne forskerflugt eller hjerneflugt. Disse sammensætninger med -flugt som sidste komponent er blevet model for en række lignende sammensætninger, bl. a. lægeflugt, personaleflugt, befolkningsflugt, medlemsflugt og vælgerflugt.

Ordet charmeoffensiv er godt 30 år gammelt i dansk og er utvivlsomt en oversættelse af charm offensive, der naturligvis betyder en offensiv, der bruger charme som våben. Dette ord har afkastet en skæv lejlighedsdannelse; i en avisoverskrift læser man: "Slagterier går i skinkeoffensiv" (Jyllands-Posten 24.8.88, Erhverv og økonomi, 1. del, 5,2-5); den er skæv, fordi udtrykket jo må referere til en kampagne, hvis mål er at sælge flere skinker.

Indtil nu har jeg behandlet enkeltord, navnlig komposita. Men der optræder også engelsk-inspirerede idiommer, som undergår en videreudvikling på dansk grund. Det gælder udtrykket at være på kollisionskurs, som giver to be on a collision course, oprindeligt brugt om to fartøjer eller flyvemaskiner, der er i fare for at støde sammen, men også anvendt figurligt på engelsk såvel som på dansk. Der har udviklet sig flere varianter af denne vending på dansk (men såvidt jeg ved ikke på engelsk: "På konfliktkurs. Under denne overskrift skriver Jydske Tidende om det stadig dårligere samarbejde mellem Socialdemokratiet og fagbevægelsen" (Jyllands-Posten 13.2.86, 8,8); "Lech Walesa er gået på åben konfrontationskurs med det polske styre" (Jyllands-Posten 18.2.85, 1, 1-2); og endnu mere drastisk: "Er svensk økonomi på katastrofekurs?" (Jyllands-Posten 22.4.81, Erhverv og økonomi 5, 1-2) - man kan måske spørge med hvad?

I 1967 blev Per Hækkerup kendt for sin lyst til at bruge stokkemetode over for genstridige elementer. Fra samme år foreligger følgende eksempel: "Sin samarbejdspartner [SF] har man [den socialdemokratiske regering] brugt både stokkemetoden og lokkemetoden ... på" (Information 25.11.67, 12, 1-2). Nogle år senere begynder gulerod og stok-, gulerod og kær- eller stok og gulerod-princippet at blive hyppigt omtalt, tydeligt inspireret

af engelsk carrot and stick eller stick and carrot. På det seneste lader det imidlertid til, at det danske idiom er ved at undergå en forandring, jf. et par eksempler fra indeværende år: "For at fremme den private opsparing mener han, at der skal anvendes både 'gulerod og pisk'" (Jyllands-Posten 14.1.88, 8,1); "Pisken og guleroden duer ikke mere" (Jyllands-Posten 13.5.88, 1. del, 8,8). Såvidt jeg ved, optræder carrot og whip ikke sammen på engelsk.

I de senere år er udtrykket at stemme med fødderne blevet ganske udbredt. Det er en oversættelse af to vote with one's feet, der betyder at vise sin utilfredshed med forholdene i et land ved at flygte fra det, som i "totalitære regimer..., hvis eneste udbytte er millioner af flygtninge. Folk stemmer med fødderne." (Jyllands-Posten 5.12.85, 1. del, 13,4). Analogt hermed, men næppe helt logisk, finder man følgende variant: "Det er forståeligt, at det store flertal har stemt med tegnebogen og i visheden om, at de konservative har et troværdigt program." (Jyllands-Posten 13.6.87, 1. del, 10,2).

Et sidste eksempel. Et ret nylig indlånt idiom er at have en kort lunte, fra to have a short fuse, hvad der betyder 'at være opfarende': "Lunterne er korte [hos flygtningene], når de formenes adgang til diskoteket" (tva 14.10.85, kl. 19.30). For kort tid siden kunne man læse i en personkarakteristik: "Han har en lang lunte..." (Jyllands-Posten 30.9.88, 1. del, 7,6). Da jeg forelagde dette tilfælde for vores indfødte lektor, afviste han, at der fandtes et tilsvarende udtryk på engelsk.

En del af de eksempler, jeg her har givet, kan der rettes logisk og semantisk kritik imod, og nogle af dem er formentlig éngangsfænomener. Men de er interessante, fordi de antyder, at konsekvenserne af omfattende indlån fra et fremmedsprog dels er opkomsten af en række regulære misfostre, dels af, hvad der her er blevet kaldt 'indirekte' lån.